

NÄKYMÄ **MAAKUNNAN MAISEMAHISTORIAAN**

UUDENMAAN PAIKKATIETOAINISTOT

Uudenmaan liiton julkaisu E 113 - 2011

NÄKYMİÄ MAAKUNNAN MAISEMAHISTORIAAN

Uudenmaan paikkatietoaineistot

Uudenmaan liiton julkaisu E 113 - 2011

ISBN 978-952-448-326-1 ISSN 1236-6811 (painotuote)

ISBN 978-952-448-327-8 ISSN 1236-6811 (pdf)

Ulkoasu: Anni Levonen
Valokuvat: Tuula Palaste-Eerola
Kannen valokuvat: Kristiina Rinkinen

Hansaprint Oy
Helsinki 2011
200 kpl

Uudenmaan liitto | Nylands förbund

Esterinportti 2 B | 00240 Helsinki
Estersporten 2 B | 00240 Helsingfors | Finland
puh. | tfn (09) 4767 411
toimisto@uudenmaanliitto.fi | www.uudenmaanliitto.fi

Sisällys

Kuvailulehti	4
Esipuhe	5
Johdanto	6
OSA 1: PAIKKATietoaineistot	7
1560-luvun kylätonttien paikannukset	9
Paikkatietoaineiston lähteet	9
Paikkatietokannan ominaisuudet	10
Aineiston käytettävyyden arviointi	10
Maisemarakenne 1700-luvun lopulla: Kuninkaan kartaston digitointi	13
Kuninkaan kartasto lähdeaineistona	13
Työvaiheet	14
Paikkatietokannan ominaisuudet	15
Aineiston käytettävyyden arviointi	17
OSA 2: KATSAUKSIA UUDENMAAN MAISEMAHISTORIAAN	21
Uusimaa uuden ajan alussa	23
Kiinteän asutuksen kehitys Uudellamaalla	23
1560-luvun kyläasutuksen piirteitä	27
Asutuskehityksen suuntaviivoja 1560-luvulta 1700-luvun lopulle	33
Asutuskehityksen yleiskuva	33
Uudenmaan asutusrakenne 1700-luvun lopulla	34
1700-luvun lopun maisema Kuninkaan kartastossa	37
Rakennettu ympäristö	37
Maatalouden maisema	47
Tieverkko	51
LIITE 1	55
Menneisyyden maisemasta tämän päivän kulttuuriympäristöksi	
–Esimerkkejä aineiston soveltamisesta	56
Lähteet	60

Kuvailulehti | Presentationsblad

Julkaisun nimi | Publikation

Näkymiä maakunnan maisemahistoriaan – Uudenmaan paikkatietoaineistot

Tekijä | Författare

Uudenmaan liitto | Nylands förbund

Raportin laatija | Rapporten är utarbetad av

Anna Riionheimo

Julkaisusarjan nimi ja sarjanumero | Seriens namn och nummer

Uudenmaan liiton julkaisuja E 113 - 2011 | Nylands förbunds publikationer E 113 - 2011

Julkaisuaika | Utgivningsdatum

2011

ISBN

ISBN 978-952-448-326-1 (painotuote | trycksak), ISBN 978-952-448-327-8 (pdf)

ISSN

1236-6811

Kieli | Språk

suomi | finska

Sivuja | Sidor

60

Tiivistelmä | Sammanfattning

Näkymiä maakunnan maisemahistoriaan -selvityksessä on tuotettu paikkatietoja Uudenmaan asutus- ja maisemarakenteesta noin 1560- ja 1780-lukujen poikkileikkausajankohdilta. Julkaisu esittelee näiden aineistojen ominaisuuksia ja käyttömahdollisuuksia. Julkaisussa on myös avattu viime vuosisatojen asutusrakenteen kehityksen syy- ja seuraussuhteita sekä maiseman muutokseen ja säilyneisyyteen liittyviä tekijöitä. Selvitys on osa laajempaa yhdistyneen Uudenmaan liiton alueen kattavaa kulttuuriympäristöselvitystä.

I utredningen "Näkymiä maakunnan maisemahistoriaan" har producerats geografisk information om bosättnings- och landskapsstrukturen i Nyland vid tvärsnittstidpunkter omkring 1560- och 1780-talen. Publikationen presenterar egenskaperna hos dessa datamängder och möjligheterna att utnyttja dem. I publikationen redogörs också för orsak-verkan-sambandet när det gäller bosättningsstrukturens utveckling under de senaste århundradena samt för faktorer i anslutning till landskapets förändring och bevarande. Utredningen är en del av en mera omfattande kulturmiljöutredning som omfattar hela det sammanslagna Nylands förbunds område.

Avainsanat (asiasanat) | Nyckelord (ämnesord)

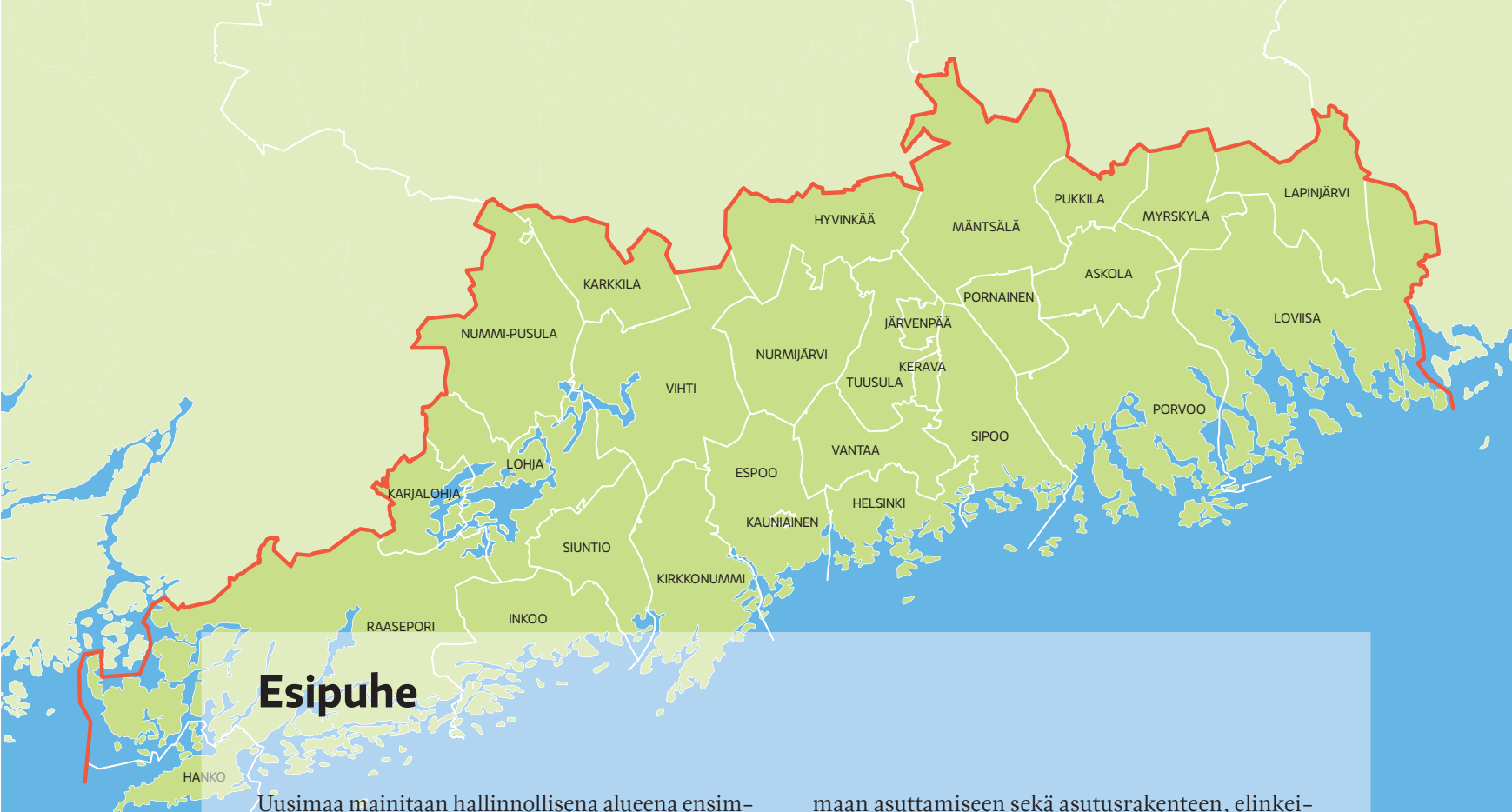
asuminen, asutusrakenne, asutushistoria, maisema, maisemarakenne, maisemahistoria, paikkatiedot, historiallinen paikkatieto

boende, bosättningsstruktur, bosättningshistoria, landskap, landskapsstruktur, landskapshistoria, geografisk information, historisk geodata

Huomautuksia | Övriga uppgifter

Julkaisusta löytyy pdf-versio kotisivuiltamme www.uudenmaanliitto.fi/julkaisut.

Publikationen finns i pdf-version på vår webbplats www.uudenmaanliitto.fi/julkaisut.

Esipuhe

Uusimaa mainitaan hallinnollisena alueena ensimmäisen kerran 1300-luvun alussa. Maakunta käsitti tuolloin rannikkoalueen Tenholasta Kymenlaaksoon. 1370-luvulla Uusimaa jaettiin läntiseen Raaseporin linnalääniin ja itäiseen Porvoon linnalääniin. Monien vaiheiden ja vuosisatojen jälkeen Uusimaa on jälleen yhtenäinen alue Uudenmaan ja Itä-Uudenmaan liitosten yhdistyttyä vuoden 2011 alussa.

Tämän päivän ymmärtäminen ja suunnittelu edellyttävät historian tuntemusta. Maisemahistorian ymmärtämisen avuksi Uudeltamaalta on tuotettu kaksi paikkatietoaineistoa, joiden avulla voidaan tarkastella historiallista maisemaa ja siinä tapahtuneita muutoksia. Paikkatietoaineistot on tuotettu historiallisten kartta-aineistojen ja muiden lähteiden pohjalta noin 1560- ja 1780-lukujen poikkeikkausajankohdilta. Nykykoordinaatistoon viedyt paikkatiedot mahdollistavat muutosten tarkastelun maakuntatasolla.

Koko Uudenmaan maakunnan kattava maisemahistoriaselvitys valmistui sopivasti liittojen yhdistymisen kynnyksellä. Katsauksia maakunnan maisemahistoriaan kuvaa paikkatietoaineistojen pohjalta maisemarakenteen lähtökohtia Uuden-

maan asuttamiseen sekä asutusrakenteen, elinkeinojen ja maiseman muutoksia uuden ajan alusta 1700-luvun lopulle.

Maisemahistoriaselvitys on osa laajempaa yhdistyneen Uudenmaan liiton alueen kattavaa kulttuuriympäristöselvitystä ja sitä on hyödynnetty myös Uudenmaan liiton peltoselvityksessä.

Uudenmaan liitto esittää lämpimät kiitoksensa ansiokkaasta työstä konsultti Anna Riionheimolle. Kiitoksen ansaitsevat myös työtä eri vaiheissa kommentoineet intendentti Johanna Forsius Museovirastosta ja rakennustutkija Henrik Wager Itä-Uudenmaan maakuntamuseosta. Erityiset kiitokset kuuluvat 1560-luvun kyliä koskeneita aineistoja selvityksen käyttöön luovuttaneelle dosentti Georg Haggrenille Helsingin yliopistosta. Selvitystyötä ovat ohjanneet Uudenmaan liiton maakunta-arkkitehdit Kristiina Rinkinen ja Elina Kuusisto.

Helsingissä maaliskuussa 2011

Riitta Murto-Laitinen
aluesuunnittelun johtaja

Johdanto

Uudenmaan maakuntakaavan uudistamiseen liittyvän kulttuuriympäristöselvityksen yhteydessä Uudenmaan alueelta on tuotettu kaksi maisemahistoriallista paikkatietoaineistoa. Aineistot sisältävät tietoa maakunnan asutus- ja maisemarakenteesta 1560-luvulla ja 1700-luvun lopulla. Tämä julkaisu esittelee näiden aineistojen ominaisuuksia ja käyttömahdollisuuksia. Julkaisun ensimmäisessä osassa perehdytään aineistojen teknisiin ja sisällöllisiin ominaisuuksiin. Toisessa osassa luodaan paikkatietoaineistoihin perustuva katsaus Uudenmaan maisemahistoriaan.

Historiallisen paikkatiedon avulla voidaan luoda digitaaliseen muotoon yksinkertaistettu esitys historiallisesta maisemasta. Aineistojen avulla voidaan tarkastella historiallisen maiseman elementtejä ja yhdessä nykyistä maankäyttöä kuvaavien tietolähteiden kanssa voidaan selvittää myös maiseman muutokseen ja säilyneisyyteen liittyviä piirteitä.

Aineistojen käyttäminen edellyttää kuitenkin niihin liittyvien rajoitteiden huomioimista. Tässä julkaisussa esiteltävien paikkatietoaineistojen vahvuudet ovat maakunnallisten yleispiirteiden hahmottamisessa, tulkinnessa ja esittämisessä. Aineis-

tojen tarkkuustaso sopii maakunnallisen ja seudullisen tason tarkasteluun – paikallisella tasolla maisemahistorian lähteeksi sopivat tarkemmat historialliset karttalähteet.

Vastaavia, maakunnallisen tarkasteluun sopivia historiallisia paikkatietoaineistoja on tuotettu aikaisemmin Museoviraston rakennushistorian osastolla Itä-Uudeltamaalta, Päijät-Hämeestä ja Kanta-Hämeestä. Itä-Uudenmaan osalta Uudenmaan liiton aineistot perustuvat Museovirastolla vuonna 2003 tuotettuihin digitointeihin.

OSA 1

Paikkatietoaineistot

HISTORIALLISEN PAIKKATIEDON tuottaminen on valintaprosessi, jossa historiallista maisemaa pyritään esittämään lähdeaineistosta valittujen, yksinkertaistettujen elementtien avulla. Uudeltamaalta tuotettu 1560-luvun aineisto sisältää tietoa ajankohdan kylätonteista. Tunnistetut kohteet on esitetty aineistossa pistemäisinä yksittäispaikannuksina. 1700-luvun lopun maisemarakennetta kuvaava aineisto on tuotettu historiallisten rekognosointikarttojen ns. Kuninkaan kartaston pohjalta. Aineistoon on digitoitu Kuninkaan kartastoon merkittyjä asutuksen kohteita, peltoja, niittyjä ja tielinjoja. Historiallinen maisema näyttäytyy aineistossa Kuninkaan kartastosta valittujen maisemaelementtien muodostamana kokonaisuutena.

Tässä julkaisussa esiteltävät Uudeltamaalta tuotetut historialliset paikkatietoaineistot voivat toimia tarkastelun apuna maakunnallisten yleispiirteiden selittäjinä, mutta paikallistason tarkastelussa tarvitaan muita, mittakaavaltaan tarkempia maisemahistoriallisia lähteitä. Historiallisten karttojen ja historiallisen paikkatiedon käyttömahdollisuuksia eri kaavatasoilla on esitelty tarkemmin esimerkiksi ympäristöministeriön julkaisemassa oppaassa *Historiallinen paikkatieto –Digitaalisen paikkatiedon tuottaminen historiallisista kartoista*¹.

Entisen Uudenmaan liiton alueen aineistot on tuotettu kulttuuriympäristöselvityksen yhteydessä vuosien 2009–2010 aikana. Entisen Itä-Uudenmaan liiton alueen osalta aineistot perustuvat Museoviraston inventointien kehittämishankkeessa vuonna 2003 tuotettuihin digitointeihin. Kulttuuriympäristöselvityksen yhteydessä eri alueiden aineistot on yhdistetty ja yhdenmukaistettu. Uudenmaan liiton kulttuuriympäristöselvityksen yhteydessä tehdyn työn on suorittanut Anna Riionheimo. Museoviraston aineiston on digitoinut tutkija Mira Vierto ja työtä on ohjannut intendentti Johanna Forsius. Eri aineistojen osalta apua ovat antaneet intendentti Johanna Forsius Museoviraston rakennushistorian osastolta sekä dosentti Georg Haggren Helsingin yliopiston arkeologian oppiaineesta.

¹Mökkönen 2006

1560-luvun kylätonttien paikannukset

Paikkatietoaineiston lähteet

Keskiajan ja uuden ajan alun asutuksen selvittämisessä keskeisimpiä historiallisia lähteitä ovat maakirjat, joita on laadittu verotuksen tarpeisiin aina 1540-luvulta lähtien. Maakirjoja täydentävät erilaisten kirkollisten verojen luettelot, joissa mainitaan parhaimmillaan kaikki asutut talot, myös maakirjoista puuttuvat rälssin omistuksessa olleet kohteet. Kirkollisten verojen luettelot eivät kuitenkaan ole aina yhdenmukaisia maakirjojen kanssa ja eri luetteloiden välillä saattaa esiintyä eroja kylien taloluvuissa ja rajoissa. Kylien sijaintia sekä asutuksen rakennetta myöhäiskeskiajalla ja uuden ajan alussa voidaan selvittää yhdistämällä 1500-luvun verotusluetteloiden sisältö historiallisen karttamateriaalin tietoihin.²

1560-luvun asutusrakennetta kuvaava paikkatietokanta perustuu useisiin eri lähteisiin (kartta 1). Tämän seurauksena paikkatietokannan laatu ja paikannusten sijaintitarkkuudet vaihtelevat aineiston eri osissa.

Länsi- ja Keski-Uudenmaan keskeisin paikkatietoaineiston lähde on Helsingin yliopiston arkeologian laitoksen kylätietokanta, joka sisältää tiedot keskiaikaisen Raaseporin läänin rannikkopitäjien sekä Porvoon läänin Helsingin pitäjän kylistä. Kylätietokannan rungon muodostavat 1540- ja 1570-luvun maakirjoissa mainitut kylät. Rälssin hallussa olleet kylät ja kartanot on täydennetty 1550- ja 1560-lukujen kirkollisista verolähteistä. Tietokanta perustuu myöhäiskeskiajan ja 1500-luvun alun hallintopitäjäjakoon. Vanhoista pitäjistä siihen kuuluvat Tenhola, Pohja, Karjaa, Inkoo, Siuntio, Kirkkonummi, Espoo, Lohja ja Helsinki. Nykyiseen kuntajakoon nähden kylätietokanta kattaa Raaseporin, Hangon, Inkoon, Siuntion, Kirkkonummen, Karjalohjan, Lohjan ja Espoon alueet sekä osan Nummi-Pusulasta, Vihdistä, Helsingistä, Vantaasta ja Mäntsälästä.³

Paikkatietoaineistoon on sisällytetty kylätietokannasta ainoastaan noin 1560-luvulta tunnetut kylät ja kartanot eli ne kohteet, jotka on mainittu tämän ajankohdan veroluetteloissa. Aineistoa on tämän lisäksi täydennetty sisällyttämällä paikkatietokantaan erikseen kolmetoista sellaista kylää, jotka on mainittu vuoden 1540 maakirjassa, mutta jotka puuttuvat 1560-luvun luetteloista. Paikkatietoaineistoon on tuotu myös osa kylätietokannan ominaisuustietokentistä.

Kylätietokantaan sisältyvien kylien paikannukset on tehty osin suoraan tietokannan koordinaattitietojen perusteella. Niiden puuttuessa kylätonttien sijainnit on paikannettu ja digitoitu arkeologian laitokselta saadun erillisen työskentelyaineiston avulla. Kylätietokantaan kuuluvan Helsingin pitäjän alueen paikannukset on tehty pääosin Museoviraston muinaisjäännösrekisterin perusteella.

Alkuperäislähteitä, eli maakirjoja tai kirkollisten verojen luetteloita, ei ole tämän työn yhteydessä voitu käydä läpi. Niiltä osin kuin yliopiston kylätietokanta ei kata alueita, kylätiedot on poimittu vuonna 1973 julkaisutusta *Suomen asutus 1560-luvulla* -kyläluettelosta⁴, joka sisältää 1500-luvun veroluetteloihin perustuvat tiedot 1560-luvun kylistä koko Suomen alueelta.

Kylätietokannan ulkopuolelle jäävien kylien paikannukset Keski-, Pohjois- ja Itä-Uudeltamaalta on tehty Museoviraston muinaisjäännösrekisterin, historiallisten karttojen (pääasiassa Kuninkaan kartaston) tai kirjallisten lähteiden avulla. Itä-Uudenmaan alueen paikannukset perustuvat Museovirastolla vuonna 2003 tuotettuihin digitointeihin. Helsingin ja Vantaan kylien paikannuksissa on paikoin käytetty lähteenä Saulo Kepsun tutkimusta (2005), joka sisältää tietoa alueen keskiaikaisista kyläpaikoista. Pohjoisen Vihdin alueen paikannukset on tarkistanut Johanna Forsius Museoviraston rakennushistorian osastolta.

² Haggren 2005a

³ Haggren 2005b

⁴ Jutikkala et al. 1973a, 1973b

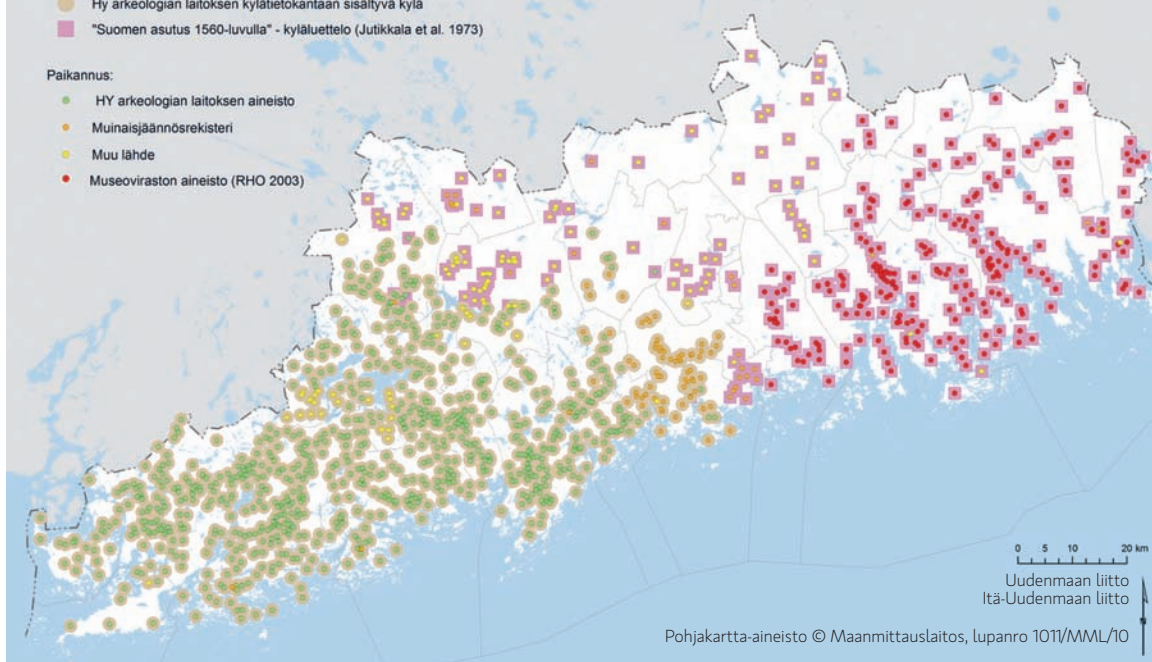
1560-luvun paikkatietoaineiston lähteet

Kylätiedot:

- Hy arkeologian laitoksen kylätietokantaan sisältyvä kylä
- "Suomen asutus 1560-luvulla" - kyläluettelo (Jutikkala et al. 1973)

Paikannus:

- HY arkeologian laitoksen aineisto
- Muinaisjäänösrekisteri
- Muu lähde
- Museoviraston aineisto (RHO 2003)

Pohjakartta-aineisto © Maanmittauslaitos, lupanro 1011/MML/10

Kartta 1.

Paikkatietokanta perustuu useisiin eri lähteisiin. Länsi- ja Keski-Uudenmaan osalta tärkein lähde on Helsingin yliopiston arkeologian laitoksen kylätietokanta. Muilta osin kylätietojen lähteenä on käytetty Suomen asutus 1560-luvulla -kyläluetteloa (Jutikkala et al. 1973). Paikannukset on tehty yliopiston kylätietokannan, muinaisjäänösrekisterin ja sekä muiden lähdeaineistojen (historialliset kartat, kirjalliset lähteet) pohjalta. Entisen Itä-Uudenmaan liiton alueen osalta paikkatieto perustuu Museoviraston rakennushistorian osaston tuottamaan aineistoon (2003).

Paikkatietokannan ominaisuudet

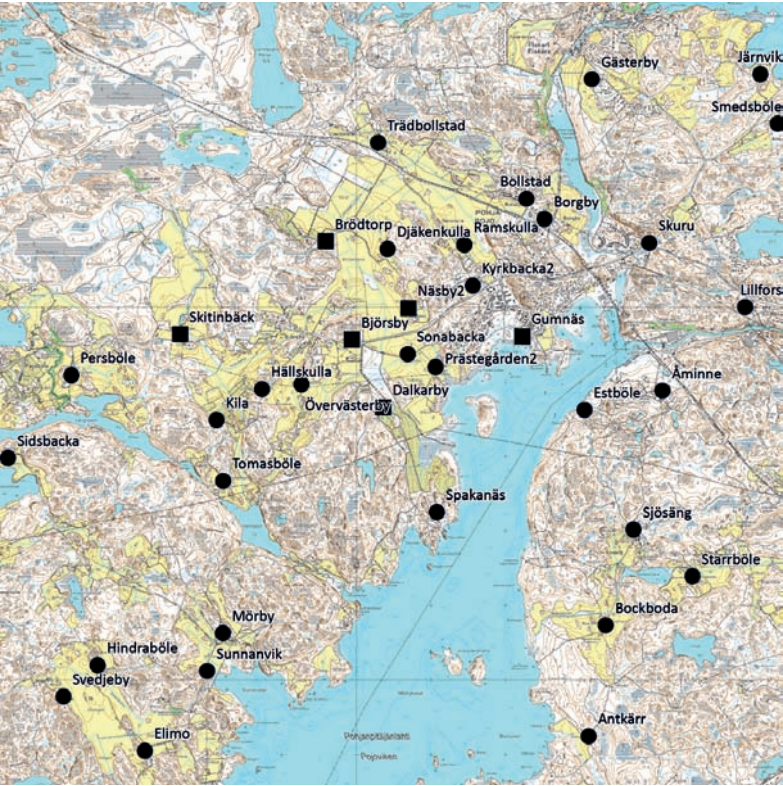
Kylätonttien paikannukset on tehty paikkatietokantaan pistekohteina (kuva 1). Jokaista kylätonttia vastaa yksi piste, jolloin jokainen kylä esiintyy tietokannassa vain kerran. Pistekohde kuvaa kylän oletetun tonttimaan keskimääräistä sijaintia, mutta sijaintitarkkuudet vaihtelevat kohdekohtaisesti käytettävissä olleesta lähteestä riippuen.

Kohteiden ominaisuustietona on kyläkohtaisia ominaisuuksia sisältäviä kenttiä (nimi, nimi2, tyyppi, tilaluku, hallintopitäjä, kirkkopitäjä) sekä taustoitettavia lisätietoja sisältäviä kenttiä (kartano, info_hy, info ja lähde). Osa kentistä on tuotu suoraan Helsingin yliopiston arkeologian laitoksen tietokannasta, jolloin tiedot sisältyvät vain osaan kylistä.

Aineiston käytettävyyden arviointi

1560-luvun kylien paikkatietokanta on tuotettu maakunnallista tarkastelua varten. Paikallisella tasolla paikannustarkkuuksissa on merkittäviä eroja. Historiallisissa veroluetteloissa mainittujen kylien paikantaminen on mahdollista historiallisen karttamateriaalin perusteella, mutta paikannuksen tarkkuus riippuu käytettävissä olevan karttalähteen tarkkuustasosta. Aineiston tuottamisessa on käytetty useita erilaisia lähdemateriaaleja, joiden sisällöt, lähdeaineistot ja tarkkuudet vaihtelevat.

Helsingin yliopiston arkeologian laitoksen materiaalin ja muinaisjäänösrekisterin perusteella tehdyt paikannukset ovat aineiston tarkimpia siellä missä paikannuksen lähteenä on käytetty suurimittakaavaisia, 1600–1700 lukujen tiluskarttoja (maakirjakartat, isojakokartat) tai maastotarkistuksia.

Kuva 1.
1560-luvun kyläpaikannuksia Raaseporin Pohjan alueelta. Kylät on paikannettu pistekohteina siten, että yksi kylä esiintyy tietokannassa vain kerran. Kohteiden ominaisuustietona on mm. tieto rälssimaasta ja taloluvusta.

● kylä, 1560-luku
■ kartano, 1560-luku

Uudenmaan liitto
Itä-Uudenmaan liitto
Pohjakartta-aineisto © Maanmittauslaitos, lupanro 1011/MML/10

KENTTÄ	SISÄLTÖ	LÄHDE
NIMI	Kylän ensisijainen nimi	HY arkeologian laitoksen kylätietokanta/Suomen asutus 1560-luvulla kylä-luettelo/Itä-Uusimaa: Museviraston (RHO) tietokanta
NIMI2	Kylän muut nimet	HY arkeologian laitoksen kylätietokanta/Suomen asutus 1560-luvulla kylä-luettelo/Itä-Uusimaa: Museviraston (RHO) tietokanta
NRO_HY	HY arkeologian laitoksen kylätieto-kannan kylänumero*	HY arkeologian laitoksen kylätietokanta
H_PITÄJÄ	Hallintopitäjä 1560	HY arkeologian laitoksen kylätietokanta/Suomen asutus 1560-luvulla kylä-luettelo/Itä-Uusimaa: Museviraston (RHO) tietokanta
K_PITÄJÄ	Kirkkopitäjä 1560*	HY arkeologian laitoksen kylätietokanta
KUNTA	Kunta (2010)	
TYYPPI	Tieto rälssimaasta (kartano)	HY arkeologian laitoksen kylätietokanta/Suomen asutus 1560-luvulla kylä-luettelo/Itä-Uusimaa: Museviraston (RHO) tietokanta
TILALUKU	Kyläkohtainen taloluku	HY arkeologian laitoksen kylätietokanta/Suomen asutus 1560-luvulla kylä-luettelo/Itä-Uusimaa: Museviraston (RHO) tietokanta
KARTANO	Lisätietoja kartanoista*	HY arkeologian laitoksen kylätietokanta
INFO_HY	Lisätietoja kylistä*	HY arkeologian laitoksen kylätietokanta
INFO	Lisätietoja kylistä/paikannuksesta	
LÄHDE	Paikannuksessa käytetty lähde	

Taulukko 1.
1560-luvun paikkatietoaineiston ominaisuustietokentät.

*Tieto ainoastaan Helsingin yliopiston arkeologian laitoksen kylätietokantaan sisältyvillä kohteilla

Erityisesti Itä-Uudellamaalla ja Uudenmaan pohjoisosissa paikannusten lähteenä on käytetty pääosin Kuninkaan kartastoa, jonka pohjalta tehtyjen paikannusten tarkkuus on aineiston heikoin. Kokonaisuudessaan aineisto on kuitenkin tarkoitettu maakunnalliseen tarkasteluun, missä paikannustarkkuuksien erot eivät ole ratkaisevia. Paikallisella tasolla paikannustarkkuuksien erot ovat kuitenkin merkitseviä.

Arkeologian laitoksen kylätietokannan ulkopuolelle jäävältä alueelta kylien tiedot perustuvat yksinomaan *Suomen asutus 1560-luvulla* -kyläluetteloon. Alkuperäislähteitä ei ole käytetty, eli kylien poiminta perustuu julkaistussa kyläluettelossa

esitettyyn listaukseen.

Paikannuksen pistemäisyys aiheuttaa myös omat rajoituksensa kyläonttien paikallisen tason tarkasteluun, eikä pistemäisellä paikannuksella voida kuvata kylän alueellista ulottuvuutta. Aineisto ei sisällä myöskään muuta maankäyttöä kuten peltoja tai niittyalueita. Asutusrakenteen yksinkertainen esitystapa palvelee kuitenkin hyvin juuri maakunnallisen ja seudullisen tason tarkastelua. 1560-luvun kyläonttien paikannukset sisältävän aineiston avulla voidaan hahmottaa ja esittää helposti historiallisen asutusrakenteen yleispiirteitä ja asutusmaiseman kokonaiskuvaa.

Maisemarakenne 1700-luvun lopulla: Kuninkaan kartaston digitointi

Kuninkaan kartasto lähdeaineistona

1700-luvun lopun maisemahistoriallisen paikkatietokannan lähdeaineistona on suomalaisen rekognosointiprikaatin eteläisen osaston vuosina 1776–1805 kartoittama ns. Kuninkaan kartasto. Rannikon osalta lähteenä on käytetty myös Kuninkaan kartastoon kuuluvaa erilliskartastoa, Kuninkaallista Suomenlahden merikartastoa, joka on laadittu pääosin vuosina 1791–1796. Kuninkaan kartastosta säilyneitä alkuperäisiä karttalehtiä säilytetään Ruotsin sotarkistossa, mutta aineistoa on julkaistu Suomessa näköispainoksina. Paikkatietoaineiston lähteenä on käytetty Kuninkaan kartastosta toimitettuja kartta-teoksia vuosilta 1989 ja 2009⁵.

Kuninkaan kartaston valmistuminen liittyi Ruotsin puolustuspolitiikkaan; sodankäynnin varalle tarvittiin tarkkaa tietoa ympäristön ominaisuuksista, jotta mahdollisen sodan syttyessä sotilaspäällystö voisi suunnitella hyökkäys- ja puolustustoimia maastoa etukäteen tuntematta. Karttojen tuli palvella hyökkäys- ja puolustustoimien suunnittelu ja siksi kartoituksessa keskityttiin nimenomaan armeijan kannalta oleellisiin ympäristön piirteisiin. Erityistä huomiota kiinnitettiin armeijan liikkumisen kannalta tärkeisiin vesistöihin ja tielinjoihin. Rakennetun ympäristön piirteistä merkittiin mm. kylät, kirkot, kartanot, sotilasvirkatalot ja myllyt. Maankäytöstä kartastoon on eritelty yleispiirteisesti ainakin pelto-, niitty- ja suoalueet, mäket ylä- ja alueille sekä hiekkamaat.⁶

Kuninkaan kartaston pohja-aineistona käytettiin jo aikaisempia geometrisiä sekä sotilaallisia karttoja, tiettävästi ainakin 1700-luvulla valmistuneita pitäjänkarttoja. Pohjatyön jälkeen karttojen sisältöä täydennettiin kenttätöillä, jotka aloitettiin keväällä 1777 Suomen itäiseltä rajaseudulta. Helsingin ympäristön kartoittaminen oli tosin aloitettu

jo edellisenä syksynä. Merialueiden rekognosointikartoitus aloitettiin vuonna 1785 ja rannikkokartat laadittiin pääosin vuosina 1791–1796.⁷ Uudenmaan alueella kartoitustyö kesti siis noin 1770-luvulta 1790-luvulle.

Kuninkaallinen Suomenlahden merikartasto julkaistiin pääkartastosta poiketen mittakaavassa 1:20 000 – pääkartasto oli puhtaaksi piirrettäessä pienennetty käytännöllisyyden takia noin mittakaavaan 1:40 000. Rannikkokartoissa yhdistettiin merikartta sekä rannikon maa-alueiden (mantereen ja saarten) topografinen kuvaus. Maantieteellisesti Suomenlahden meri- ja rannikkoalueiden kartoitus ulottui Kymijoelta Ahvenanmaalle.⁸

Lähdekriittisesti arvioituna Kuninkaan kartaston varsinaiset virheet liittyvät kohteiden välisiin etäisyyksiin sekä paikannimistön kirjoitusasuun⁹. On syytä pitää mielessä, että kartoilla esitetyt kohteet on valittu ensisijaisesti sodanaikaisten hyökkäys- ja puolustustoimien kannalta, mikä vaikuttaa kartan sisältöön ja vastaavasti käyttökelpoisuuteen maisemahistorian lähteenä.

Paikkatietoaineisto kattaa alueellisesti Uudenmaan alueen, mutta aineisto on paikoin puutteellinen. Lohjanjärven saariston aluetta ei ole kartoitettu Kuninkaan kartastoon, joten tältä alueelta paikannukset puuttuvat. Kuninkaallisesta Suomenlahden merikartastosta vuonna 2009 julkaistu näköispainos sisältää karttalehdet Loviisasta ainoastaan Porkkalanniemen länsireunalle asti, joten myös Porkkalanniemen ja Hankoniemen väliseltä rannikkoalueelta paikannukset puuttuvat. Kohteet puuttuvat myös Kuninkaan kartaston näköispainoksessa karttalehtien väliin jääviltä marginaalialueilta. Sekä Kuninkaan kartaston että Kuninkaallisen merikartaston alueellisesta kattavuudesta on tehty erillinen

⁵ Kuninkaan kartasto Suomesta 1776–1805, toim. Alanen & Kepsu 1989 sekä Kuninkaallinen merikartasto 1791–1796, toim. Harju & Tiilikainen 2009

⁶ Alanen & Kepsu 1989, 8–9, 21

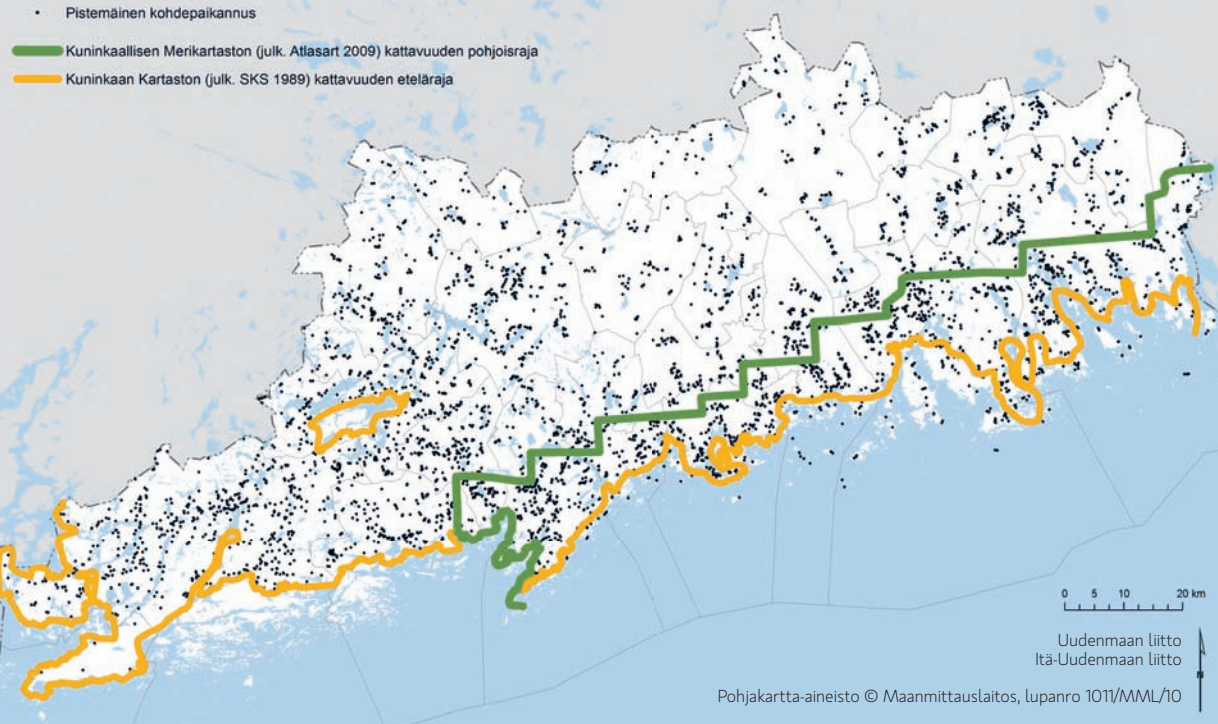
⁷ Alanen & Kepsu 1989, 8–15, Harju & Tiilikainen 2009, 14

⁸ Harju & Tiilikainen 2009, 6–15

⁹ Alanen & Kepsu 1989, 21

Kuninkaan kartasto ja kuninkaallinen merikartasto

Näköispainosten kattavuusalueet Uudellamaalla (Alanen&Kepsu 1989, Harju&Tiilikainen 2009)

Kartta 2.

Kuninkaan kartasto kattaa miltei koko Uudenmaan alueen. Lähdeaineistosta jää puuttumaan osa Uudenmaan rannikosta sekä Lohjanjärven keskiosien alue.

digitointi, johon on vektoroitu viivakohteena pääkartaston ulkorajat rannikolla ja Lohjanjärven saaristossa sekä merikartaston kattavuuden pohjoisraja (kartta 2).

Työvaiheet

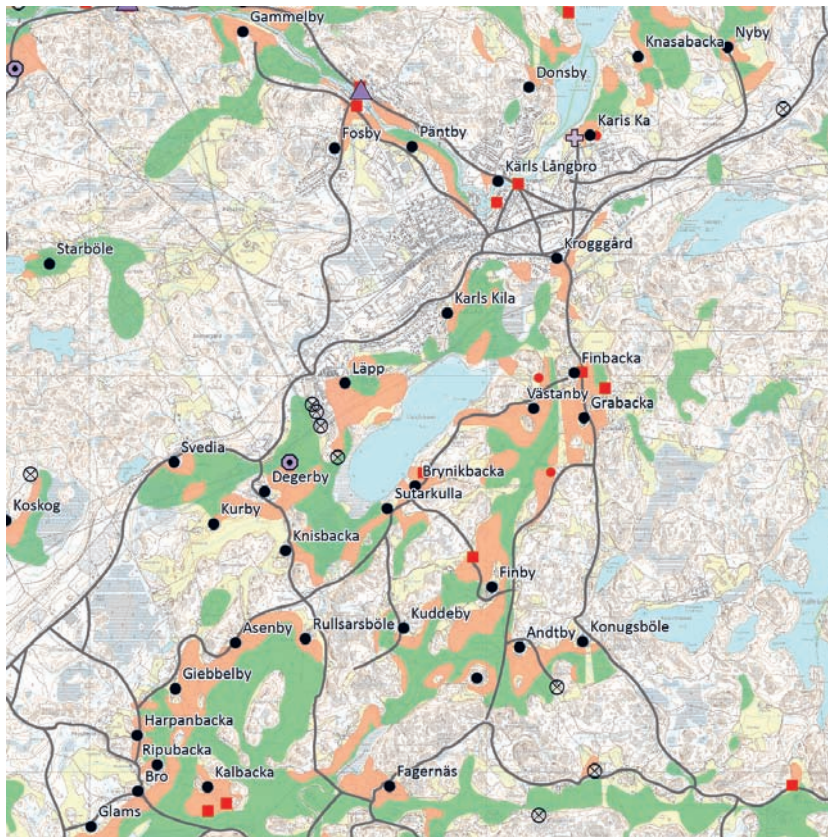
Kuninkaan kartaston sisältämiä kohteita on vektoroitu paikkatiedoksi pisteinä (asutus, rakennettu ympäristö), alueina (pellot) ja viivoina (tiestö) (kuva 2).

Entisen Uudenmaan liiton alueen osalta kohteiden vektorointi on suoritettu osin silmämääräisesti ja osin nykykoordinaatistoon oikaistuista karttalehdistä suoraan digitoimalla. Kartan oikaisu tarkoittaa historiallisen kartan sovittamista nykykoordinaatistoon erilaisten vastinpisteiden avulla. Oikaisua varten kartaston karttalehdet on ensin skannattu ja sen jälkeen sovitettu nykyiselle rasterimuotoiselle pe-

ruskartalle. Oikaisun perustana olevat vastinpisteet voivat olla esimerkiksi luonnonympäristön muuttumattomana säilyneitä piirteitä, jotka ovat tunnistettavissa sekä historialliselta kartalta että nykyiseltä peruskartalta. Tyypillisiä vastinpisteitä ovat esimerkiksi jokien mutkat, rantaviivan muodot, teiden risteykset tai jotkut rakennetun ympäristön kohteet kuten sijaintinsa säilyttäneet kirkot tai kartanot.

Pistemäiset rakennetun ympäristön kohteet on paikannettu pääosin silmämääräisesti nykykarttaa ja historiallista karttaa vertaamalla. Pellot sekä tielinjat on puolestaan digitoitu pääosin nykykoordinaatistoon asemoiduilta karttalehdiltä kuitenkin siten, että kohteiden paikannuksia on samanaikaisesti arvioitu ja korjattu silmämääräisesti.

Museoviraston rakennushistorian osastolla vuonna 2003 tuotetuissa vektoroinneissa testattiin Kuninkaan kartaston lehtien asemoimista, mutta

Kuva 2.

Kuninkaan kartaston paikannuksia Raaseporin Karjaalla. Kohteet on paikannettu pisteinä (rakennettu ympäristö), viivoina (tiestö) ja alueina (pellot ja niityt). Karttalehtien leikkauskohtien marginaalialueista johtuva katkos on nähtävissä peltoalueiden muodoista esimerkiksi Läppträsketin pohjoisosassa, Läppin kylän pohjoispuolella ja Västabyin kylän itäpuolella. Marginaalialueille jääneet kohteet puuttuvat tietokannasta.

Uudenmaan liitto
Itä-Uudenmaan liitto

Pohjakartta-aineisto © Maanmittauslaitos,
lupanro 1011/MML/10

asemointi osoittautui työlääksi ja vektorointitulos osittain epätarkaksi.¹⁰ Rakennetun ympäristön pistemäisiä digitointeja on nyt yksinkertaistettu ja luokiteltu uudelleen vastaamaan entisen Uudenmaan liiton alueelta tuotettuja digitointeja. Myös sijainteja on tarkistettu. Museovirastossa digitoidut aluekohteet eli pellot ja niityt on tuotu tietokantaan sellaisenaan. Aineistoa on täydennetty Itä-Uudenmaan rannikolta ja muutamilta alueilta sisämaasta.

Kuninkaan kartaston asemointia vaikeuttaa kartaston pieni mittakaava ja virheet kohteiden välisissä etäisyyksissä. Karttalehtien asemointi on paikoin haasteellista ja oikaisun onnistuminen vaihtelee karttalehdittäin. Tässä digitointityössä käytössä ollut paikkatieto-ohjelma ArcGIS mahdollistaa kuitenkin karttapinnan kääntämisen, kiertämisen ja

venyttämisen eriasteisia polynomifunktioita käyttämällä. Oikaisun tarkkuus onkin ollut digitoinnin kannalta riittävä. Oikaisuun liittyvistä ongelmista huolimatta karttalehtien asemointi tukee digitoinnin onnistumista varsinkin sellaisilla alueilla, jossa kohteiden silmämääräinen paikantaminen on hankalaa.

Paikkatietokannan ominaisuudet

Pistekohteet: rakennettu ympäristö

Kaikki rakennetun ympäristön kohteet on vektoroitu pistemäisinä kohteina. Kohteet on luokiteltu viiteen eri pääluokkaan (tyyppi) sekä tyyppikohtaisiin alaluokkiin (tarkenne). Kohteiden tyypittely ja luokittelu on kuitenkin luonteeltaan viitteellistä;

¹⁰ Forsius 2006, 39

Taulukko 2.
Kuninkaan kartaston
pohjalta tuotetun
pistemuotoisen
paikkatietoaineiston
tyypittelyperusteet
tietokannassa.

TYYPPI, PISTEKOHEET	TARKENNE, PISTEKOHEET
ASUTUS	Kylä Rakennuskeskittymä Talo Torppa Kartano Virkatalo Rustholli Kestikievari Krouvi Pappila Muut
TEOLLISUUS	Ruukki Saha Tiilitehdas Muut
INFRASTRUKTUURI	Mylly Silta Virstanpylväs Markkinapaikka Merkkitulen paikka Laituri
KIRKKO	
PUOLUSTUS	
AUTIOT	

Kuninkaan kartaston perusteella ei aina ole mahdollista erottaa, onko kartastoon merkitty piste tai pisteryhmä kylä, talo tai kokonaan jokin muu kohde kuten esimerkiksi aitta tai riihi. Osa kartaston kohteista on nimetty tai tyypitelty (esim. merkinnät torppa, pappila, krouvi jne.), mutta kartastoon sisältyy paljon myös tarkentamattomia kohteita, joiden rakennustyyppi ei käy lähteestä ilmi (kuva 3).

Kylät on digitoitu ainoastaan yhtenä pistekohteenä siten, että jokainen kylä esiintyy tietokannassa vain kerran. Jos kylien asutus on Kuninkaan kartastossa hajaantunut selvästi eri keskittymiin, on keskittymät digitoitu erillisinä pistekohteina. Tarkenteeksi on tällöin merkitty *rakennuskeskittymä*. Rakennuskeskittymiksi on merkitty myös sellaiset epäselvät Kuninkaan kartastossa esiintyvät pisteryhmät, joille ei ole ilmoitettu nimeä tai tyyppiä. Taloksi on merkitty mm. kaikki ”hem”-merkinnällä ilmoitetut kohteet sekä jotkut kylistä erilliset, nimetyt kohteet. Jos Kuninkaan kartastossa on esiintynyt vain yksi nimeämätön asumuspiste, on tälle annettu tarkenteeksi *muu*.

Aluekohteet: pelto- ja niittyalueet

Aluekohteina on digitoitu pellot, niityt sekä kaupunkialueet. Museoviraston tuottamat, entisen Itä-Uudenmaan liiton aluekohteiden digitoinnit on tuotu tietokantaan sellaisenaan. Digitointien tuottamisessa käytetyistä erilaisista asemointitekniikoista johtuen peltoalueiden sijaintien tarkkuus vaihtelee entisten Uudenmaan ja Itä-Uudenmaan liittojen alueilla. Länsi- ja Keski-Uudellamaalla peltoalueiden paikannukset ovat edistyneemmästä asemointitekniikasta johtuen pääosin tarkempia, Itä- Uudellamaalla peltoalueiden digitoinnit vastaavat puolestaan muodoltaan tarkemmin alkupe- räisten karttalehtien sisältöä.

Kuninkaan kartasto ei yleispiirteisyytensä vuoksi mahdollista yksittäisten peltolohkojen tarkkojen muotojen vektorointia. Entisen Uudenmaan liiton alueen osalta aluekohteiden reunaviivat on pehmennetty siten, että kohteet muistuttaisivat Kunin- kaan kartastossa varsin yleispiirteisesti piirrettyjä peltoalueita. Joskus peltojen erottaminen muista maankäyttömuodoista kuten niityistä tai metsistä on hienojen värierojen vuoksi haasteellista. Entisen Uudenmaan liiton alueella pelto- ja niittykuvien

Kuva 3.

Kuninkaan kartaston karttakuvaa Sipoonjoen alajuoksulta. Rakennetun ympäristön elementtejä on merkitty pistejoukoin. Kylät on Kuninkaan kartastossa yleensä nimetty, mutta usein esimerkiksi kylää ja taloa ei ole mahdollista erottaa toisistaan. Kohteiden yhteydestä löytyy joskus merkintä kohteen tyypistä (esim. torppa, kartano, talo), mutta kartastoon on merkitty myös useita erikseen nimeämättömiä kohteita. (Kuninkaan kartasto Suomesta 1776-1805, Alanen & Kepsu 1989)

muodot perustuvat pitkälti asemoidun kartan suoraan digitointiin, mutta sijainteja on pyritty tarkistamaan myös silmämääräisesti. Silmämääräisessä tarkastelussakin päästään kuitenkin vain suurpiirteiseen tulokseen, sillä pelto- tai niittyalueen reunan löytäminen nykykartalta Kuninkaan kartaston perusteella on vain suuntaa antavaa.

Viivakohteet: tiestö

Viivakohteet on luokiteltu kahteen luokkaan: pääteihin ja sivuteihin.

Kuninkaan kartastossa tieluokkia on useita (esim. maantie, kärrytie, sivutie, polku jne.), mutta paikkatiedoksi on digitoitu silmämääräisesti tulkiten ainoastaan suurimmat tiet sekä sitä seuraava tieluokka. Nämä on eroteltu viivan paksuuden mukaan pää- tai sivuteiksi. Kuninkaan kartaston selitysosien mukaan pääteiksi merkityt tiet vastaavat pääosin luokkaa päätie/maantie ja sivutiet pääosin luokkia tie, kärrytie tai sivutie. Jako pää- ja sivuteihin perustuu kuitenkin digitoijan tulkintaan eikä edusta suoraan mitään tiettyä historiallista teemoittelua.

Tielinjat on digitoitu karkeasti osin asemoiduilta karttalehdiltä ja osin silmämääräisesti, joten niiden linjaukset ovat tarkkuudeltaan vain suuntaa antavia ja sopivat tieverkoston tarkasteluun maakunnallisella tasolla. Tielinjoiden vektoroinnissa ei ole huomioitu Kuninkaan kartaston karttalehtien väliin jääviä tyhjiä kaistaleita.

Aineiston käytettävyyden arviointi

Kuninkaan kartasto on pienimittaavainen ja luonteeltaan yleispiirteinen karttalähde, joka sopii mainiosti juuri maakunnallisen tai seudullisen tason maisemahistorian tarkasteluun. Paikallisella tasolla maisemahistorian lähteenä on käytettävä tarkempaa historiallista kartta-aineistoa, kuten esimerkiksi 1600–1700-luvun suurimittakaavaisia tiluskarttoja tai isojakokarttoja.

Kuninkaan kartaston digitoinnissa on lähdemateriaalin yleispiirteisyyteen tai painetun kartaston ominaisuuksiin liittyviä ongelmia. Kuninkaan kartaston näköispainoksessa vuodelta 1898 kart-

KENTTÄ, PISTEKOHEET	SISÄLTÖ
NIMI	Kohteen nimi, kirjoitusasu Kuninkaan kartaston mukaan
TYYPPI	asutus/teollisuus/infrastrukturi/kirkko/puolustus/autiot
TARKENNE	Kohdetyypin tarkennus Kuninkaan kartastossa ilmoitetun määritelmän mukaan (ks. taulukko 2)
KOKOLUOKKA	Kylän tai rakennuskeskittymän arvioitu koko asteikolla 1-5
HUOMIOITA	Lisätietoja paikannuksista
KARTTALEHTI_KK	Kuninkaan kartaston näköispainoksen sivunumero, jolta kohde löytyy (Alanen&Kepsu 1989)
KARTTALEHTI_KMK	Kuninkaallisen merikartaston näköispainoksen sivunumero, jolta kohde löytyy (Harju&Tiilikainen 2009)

KENTTÄ, ALUEKOHEET	SISÄLTÖ
TYYPPI	pelto/niitty/kaupunki
HUOMIOITA	Lisätietoja paikannuksesta, esim. tieto siitä jos aluekohde katkeaa karttalehden reunaan
LÄHDE	Tekijätaho

KENTTÄ, VIIVAKOHEET	SISÄLTÖ
TYYPPI	päätie/sivutie
NIMI	Tien nimi*
LINJAUS	Tien linjaus*

Taulukko 3.
Kuninkaan kartaston pohjalta tuotetun paikkatietoaineiston ominaisuustietokentät geometriatyypeittäin.

*Tiedot perustuvat pääosin Juhani Viertolan (1974) ja osin Mikko Härön (1993) teoksiin sekä Museovirastolla digitoituun, historialliset tielinjaukset sisältävään tietokantaan. Tiedot sisältävät vain osaan kohteista.

talehdet on pienennetty koosta 25*35 cm kokoon 18*26 cm¹¹. Julkaisussa karttalehtien marginaaleihin jää tyhjiä kaistaleita, joten painetut vierekkäiset karttalehdet eivät aina asetu täysin kohdakkain. Näiden kaistaleiden ”alle” saattaa jäädä olennaisiakin kohteita. Viivakohteiden eli tiestön osalta karttalehtien väliin jääviä tyhjiä alueita ei ole digitoinnissa huomioitu, vaan tielinjat jatkuvat yhtenäisenä karttalehdeltä toiselle.

Kuninkaan kartaston pohjalta tuotettu maisemahistoriallinen paikkatietoaineisto sopii käytettäväksi maakunnallisella tarkastelutasolla. Paikannusten sijaintitarkkuuksissa on suuria eroja, minkä seurauksena tietokannan laatu vaihtelee alueittain.

Tiiviin asutuksen alueella ja selkeästi tunnistettavissa kohteissa kylien paikantaminen on onnistunut paremmin kuin muualla. Kokonaisuudessaan paikannusten tarkkuustaso on kuitenkin viitteellinen. Erityisesti yksittäisten rakennuspisteiden, kuten torppien tai talojen paikantaminen ainoastaan Kuninkaan kartaston pohjalta on suurpiirteistä.

Aineistoa käytettäessä on hyvä muistaa, että maisemahistorialliset lähdeaineistot, kuten historialliset kartat, ovat jo itsessään tulkintoja vallitsevasta maisemasta – kartta ei ole täydellinen todellisuuden kuva. Kartan sisältämään informaatioon on vaikuttanut sekä kartoituksen tarkoitus että kartografin tieto ja tulkinta ympäristöstään. Myös kartan

¹¹ Alanen & Kepsu 1989, 23

lukija ja käyttäjä tekee kartan sisällöstä oman tul-
kintansa. Historiallisten karttojen kohdalla kartan
tekijän ja nykyajan kartanlukijan välinen ajallinen
välimatka vaikeuttaa karttojen sisällön tulkintaa ja
käsitteiden ymmärtämistä. Karttojen tietosisältö on
muokkautunut kartoituksen päämäärien mukaan,
joka on vaikuttanut siihen, mitä elementtejä on ku-
vattu ja miten yksityiskohtaista tietoa kustakin ele-
mentistä on merkitty.¹²

Kuninkaan kartaston merkintöjen avulla koh-
teita on voitu jaotella monenlaisiin eri kategorioi-
hin, joista jotkut ovat varsin yksityiskohtaisia (esim.

krouvit, kartanot, virkatalot jne.). Kohteiden tyy-
pittely ei kuitenkaan kartastossa eikä sen pohjalta
tuotetussa paikkatietoaineistossa ole kattavaa. Ku-
ninkaan kartaston alkuperäinen käyttötarkoitus on
vaikuttanut kartoitettavien elementtien valintaan.
Kartasto on tehty sotilaallisiin tarkoituksiin ja ym-
päristöstä on lähtökohtaisesti kartoitettu armeijan
liikkumisen kannalta olennaiset kohteet. Kunin-
kaan kartastoon ei esimerkiksi ole merkitty jokais-
ta Uudenmaan kestikievaria, kartanoa tai pappilaa
erikseen, vaan kohteet on saatettu merkitä ainoas-
taan muutamalla rakennuspisteellä, joiden merki-

¹² Frisk 2000, 12–13

tystä ei ole sen tarkemmin selitetty.

Paikkatietokannan digitoinnit perustuvat ainoastaan Kuninkaan kartaston sisältöön, joten lähdekartaston puutteet tai kohteiden tulkintaongelmat heijastuvat suoraan paikkatietoaineiston sisältöön. Jatkossa Kuninkaan kartaston pohjalta tuotettua tietokantaa on mahdollista käyttää pohja-aineistona esimerkiksi kattavamman 1700-luvun lopun maisemahistoriallisen paikkatietokannan rakentamisessa.

Kuninkaan kartasto ja sen pohjalta tehty paikkatietoaineisto esittävät yksinkertaistetun kuvan maisemasta ja sen elementeistä. Kuninkaan kartaston sisältöä on digitointiprosessissa edelleen yksinkertaistettu; esimerkiksi kylät on merkitty ainoastaan yhtenä pistekohteena. Yksinkertaistaminen vähentää aineiston tietosisältöä, mutta palvelee tietokannan käyttöä maakunnallisen maisemahistorian ja asutusrakenteen lähteenä. Tietokannasta voi nostaa yhdellä kyselyllä esiin esimerkiksi kaikki aineiston kylät, jotka näkyvät maakunnallisen tason tarkastelussa yksittäisinä kohteina. Puutteistaan huolimatta tietokantaan sisältyvä kohteiden tyypittely mahdollistaa myös kohteiden tarkastelun erilaisina teematisina kokonaisuuksina, jotka auttavat Uudenmaan historiallisen maisemarakenteen alueellisessa hahmottamisessa.

OSA 2

Katsauksia Uudenmaan
maisemahistoriaan

HISTORIAALLISTEN PAIKKATietoaineistojen avulla voidaan tarkastella Uudenmaan asutus- ja maisemarakennetta eri aikoina. 1560-luvun kylärakennetta kuvaava paikkatietoaineisto avaa näkymän Uudenmaan asutustilanteeseen uuden ajan alussa, jolloin kiinteää asutusta oli levinnyt rannikolta jo Uudenmaan pohjoisosiin saakka. Kuninkaan kartaston pohjalta tehdyn paikkatietoaineiston avulla voidaan puolestaan tarkastella Uudenmaan asutus- ja maisemarakennetta muutama vuosisata myöhemmin, 1700-luvun loppuvuosikymmeninä. Eri aikatasoja kuvaavat aineistot eivät ole keskenään aivan yhteismitallisia, mutta niitä vertailemalla voidaan kuitenkin hahmottaa myös ajankohdan välillä maakunnan asutusrakenteessa tapahtuneiden muutosten suuntaviivoja.

Erilaiset karttatarkastelut, visualisoinnit ja tietokantakyselyt auttavat maisemahistoriallisen kehityksen hahmottamisessa, mutta edellyttävät aineistoihin liittyvien rajoitteiden huomioimista. Aineistojen maakunnallinen luonne aiheuttaa epätarkkuuksia paikallisella tasolla ja sisällön yksityiskohtiin ja tyypittelyyn liittyvät puutteet rajoittavat yleispätevien tulkintojen tekemistä. Aineistoja käytettäessä onkin syytä huomata, että Uudenmaan historialliset paikkatietoaineistot voivat toimia tarkastelun apuna maakunnallisten yleispiirteiden selittäjinä, mutta yksityiskohdissa tarkastelun tueksi tarvitaan aina myös muita maisemahistoriallisia lähteitä.

Uusimaa uuden ajan alussa

Kiinteän asutuksen kehitys Uudellamaalla

Uusimaa oli rautakauden ja keskiajan taitteessa 1100-luvulla vielä harvaan asuttua aluetta. Jälkiä rautakautisesta kiinteästä asutuksesta on löytynyt ensisijaisesti läntiseltä Uudeltamaalta, jossa rautakautisen asutuksen keskittymiä olivat erityisesti Karjaan Läppträsketin ja Romsarbyn seudut, Tenholan kirkon tienoo ja Lohjan Hiitinkylän alue (kartta 3). Nykytutkimuksen valossa näyttää siltä, että Uudenmaan pohjois- ja itäosat olivat ensimmäisellä vuosituhannella vielä enimmäkseen vailla kiinteää asutusta. Alueella liikkui kuitenkin eränkävijöitä, jotka olivat lähtöisin Varsinais-Suomesta, Hämeestä sekä otaksuttavasti myös Virossa. Hämeäläisten vaikutus tuntui erityisesti Uudenmaan itä-, keski- ja pohjoisosissa, läntinen Uusimaa oli puolestaan varsinaissuomalaisten vaikutuspiirissä.¹³

1100-luvulta lähtien Uudenmaan kiinteä asutus alkoi vähitellen lisääntyä. Uudenmaan rannikolle alkoi saapua uudisasukkaita Ruotsista, jossa syntynyt väestöpaine edisti muuttoa uusille asuinseuduille. Ruotsalaisten saapuessa myös rannikon suomalainen asutus oli lisääntynyt; suomalaisia taloja ja kyliä on ennen ruotsalaisten tuloa ollut Tenholan ja Karjaan rautakaudelta jatkuneen asutuksen lisäksi ainakin Siuntiossa, Kirkkonummella, Espoossa, Sipoossa, Porvoossa, Pernajassa ja Pyhtäällä. Myös Uudenmaan sisäosissa Karjalohja-Sammatissa, Nummi-Pusulassa ja Vihdissä suomalaista kiinteää asutusta on ollut viimeistään 1100-luvulla, joskin Lohjanjärven koillisosan asutus periytyy mahdollisesti jo rautakaudelta. Uudenmaan itäosissa nykyaikaan jatkuvaa kiinteää asutusta on viimeistään 1100-luvulla ollut ainakin Porvoonjokilaaksossa, luultavasti myös Askolassa ja Artjärvellä.¹⁴

Ruotsalaiset uudisasukkaat asettuivat aluksi suomalaisen rannikkoasutuksen lomaan läntiselle Uudellemaalle, erityisesti Tenholaan ja Karjaalle, 1200-luvun alussa myös Kirkkonummelle ja Pernajaan. 1200-luvulta alkaneen toisen muuttovaiheen

kohdealueita olivat Pohja, Inkoo, Siuntio, Espoo, Siipoo ja Porvoo. Asutuksen tihentyessä ja tilan loppuessa ruotsalaisasutusta levisi 1300-luvulla toisaalta saaristoon ja toisaalta suomalaisten perässä myös sisämaahan kuten Karjalohjalle, Lohjalle, Tuusulaan, Askolaan, Myrskylään, Liljendaliin ja Lapinjärvelle. Muuttovirta kesti 1100-luvulta 1300-luvulle. Tänä aikana ruotsalaisasutus levisi Uudenmaan rannikoille ja vanha suomalaisasutus sulautui siihen vähitellen.¹⁵

1560-luvulle tultaessa kiinteä asutus oli levinnyt jo Uudenmaan pohjoisosiin saakka (kartat 4 ja 5). Asutus keskittyi vahvasti rannikkoseuduille ja Uudenmaan länsiosiin, jossa kylärakenne oli paikoin varsin tiivis. Alueen pohjoisosat olivat vielä harvaan asuttuja, erityisesti Keski-Uudenmaan pohjoisosissa oli laajoja asumattomia alueita.

Keskiajan asutuksen leviämiseen vaikuttivat monet tekijät, kuten maaperän laatu, ilmasto-olot, paikalliset ympäristötekijät (esimerkiksi mikroilmasto ja topografia) sekä käytettävissä oleva maatalousteknologia¹⁶. Asutushistorialliseen kehitykseen vaikuttavia maisemaelementtejä olivat erityisesti vesistöt, vesireitit ja harjujaksot. Jokisuut ja jokilaaksot olivat asutuksen kannalta otollisia kohdealueita niin liikenteellisesti kuin maaperän ominaisuuksiltaan. Länsi- ja Keski-Uudellamaalla asutuksen sijoittumisessa on nähtävissä erityisesti Karjaanjoen, Siuntionjoen ja Vantaanjoen merkitys. Itä-Uudellamaalla tihein asutus seurailee puolestaan erityisesti Porvoonjoen, Sipoonjoen, Mustijoen ja Koskenkyläjoen rantoja. Myös harjut vaikuttivat keskiaikaisen asutuksen sijoittumiseen ja leviämiseen; kuivapohjaiset harjujaksot olivat kelvollisia rakennuspaikkoina sekä kulkureitteinä.

Peltoviljelyn kannalta parhaimpia alueita olivat helposti muokattavissa olevat hienojakoisten maa-lajien kerrostumat. Eteläsuomen rannikkovyöhykkeellä tällaisia olivat erityisesti jääkauden jälkeisen

¹³ Kepsu 2005, 10–27, 58–61, Haggren 2008, 36–39

¹⁴ Kepsu 2005, 34–61, Haggren 2008, 36–39

¹⁵ Kepsu 2005, 34–61

¹⁶ Kepsu 2005, 10–11

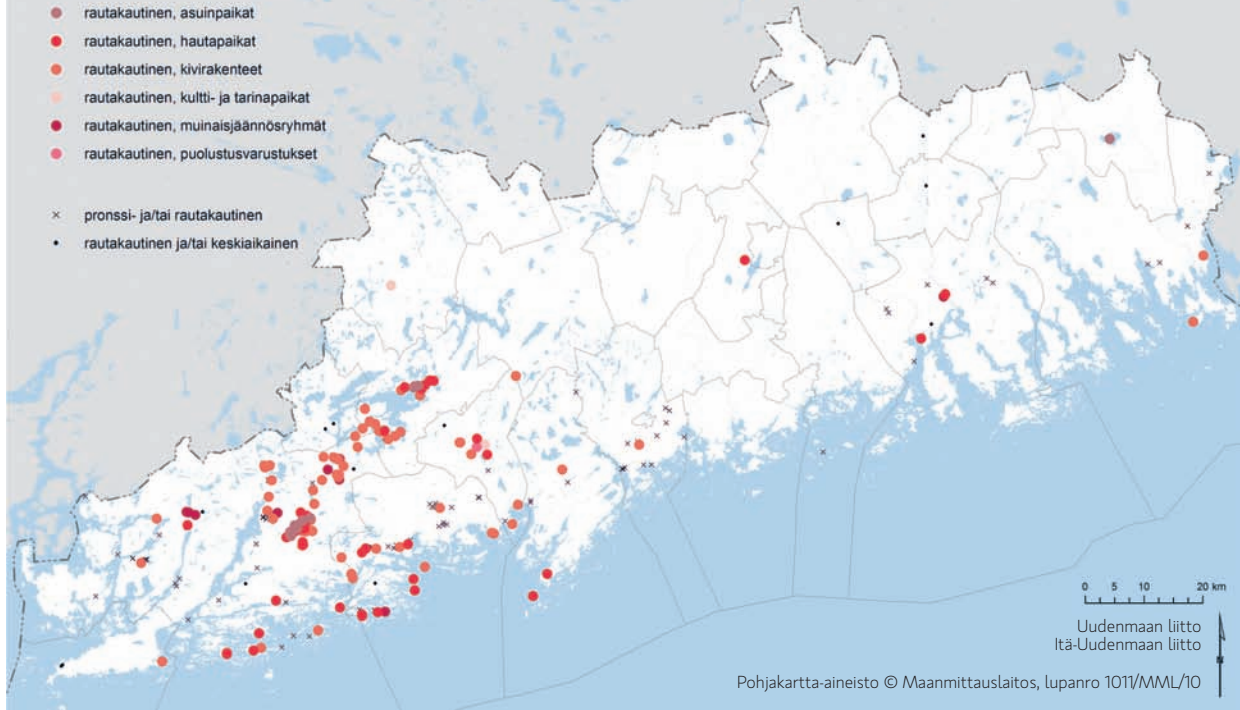
Rautakautiset muinaisjäännökset Uudellamaalla

Lähde: Muinaisjäännosrekisteri / Museovirasto 2010

Muinaisjäännosten ajoitus ja tyyppi:

- rautakautinen, asuinpaikat
- rautakautinen, hautapaikat
- rautakautinen, kivirakenteet
- rautakautinen, kultti- ja tarinapaikat
- rautakautinen, muinaisjäännosryhmät
- rautakautinen, puolustusvarustukset

- × pronssi- ja/tai rautakautinen
- rautakautinen ja/tai keskiaikainen

Kartta 3.

Rautakautisen asutuksen jälkiä on löydetty erityisesti läntiseltä Uudeltamaalta. Uudenmaan keski- ja pohjoisosat ovat pääosin löydöttömiä.

Litorinameri-vaiheen aikana suolaiseen veteen kerrostuneet ns. litorinasavet. Uudenmaan sisäosissa hienojakoiset maalajit olivat vuosikerrallisia lutosavia, jotka olivat ravinteikkaampia, mutta litorinasaviin verrattuna vaikeammin muokattavissa.¹⁷

Reijo Solantie (1992) on tutkinut läntisen Uudenmaan asutushistoriaa huomioiden erityisesti ilmaston vaikutuksen asutuskehitykseen. Hän erottaa Länsi- ja Keski-Uudenmaan rannikkoseudulta kolme ilmasto-olojen seurauksena syntyneitä edullista porttia, joiden kautta asutus levisi rannikolta sisäosiin (kartta 6). Näistä asutuksen leviämisen väylistä länneä katsoen ensimmäinen oli Karjaan portti, jossa kulkuväylänä toimi Karjaanjoki, toinen portti oli Siuntiossa Siuntionjoen tienoilla ja kol-

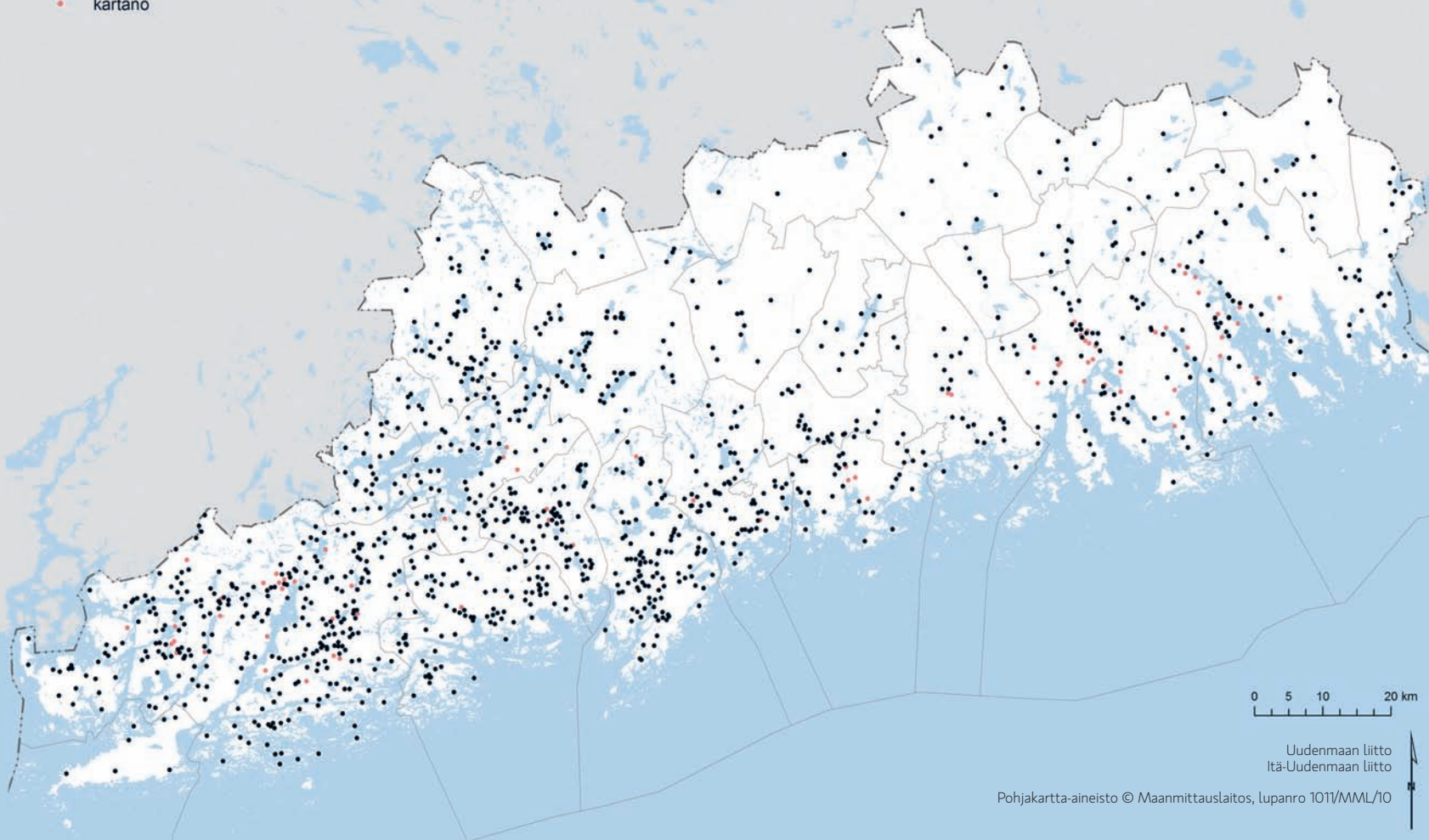
mas Helsingissä. Näiden porttien välissä vallitsi ilmastoltaan epäsuotuisampi vallialue, joka hidasti asutuksen leviämistä ja suuntasi asutusta porttien kautta sisämaan edullisemmille seuduille. Vallialueet asutettiin vasta parhaimpien alueiden jälkeen ja siellä asutuksesta muodostui paikoin harvempaa. Rannikon lisäksi parhaimmat seudut löytyivät Lohjan ja Vihdin muodostamasta Länsi-Uudenmaan keitaasta sekä tämän jälkeen Nurmijärven eteläosista Pornaasiin ulottuvasta Keski-Uudenmaan keitaasta. Uudenmaan pohjoisosat olivat ilmastollisesti epäedullisia ja niinpä Karkkila, Nurmijärvi ja Mäntsälä asutettiin myöhäisimpänä ja siellä asutuksesta muodostui hyvin harvaa.¹⁸

¹⁷ Orrman 2003a, 67–71

¹⁸ Solantie 1992, 14–17

Uudenmaan asutus 1560-luvulla

- kylä
- kartano

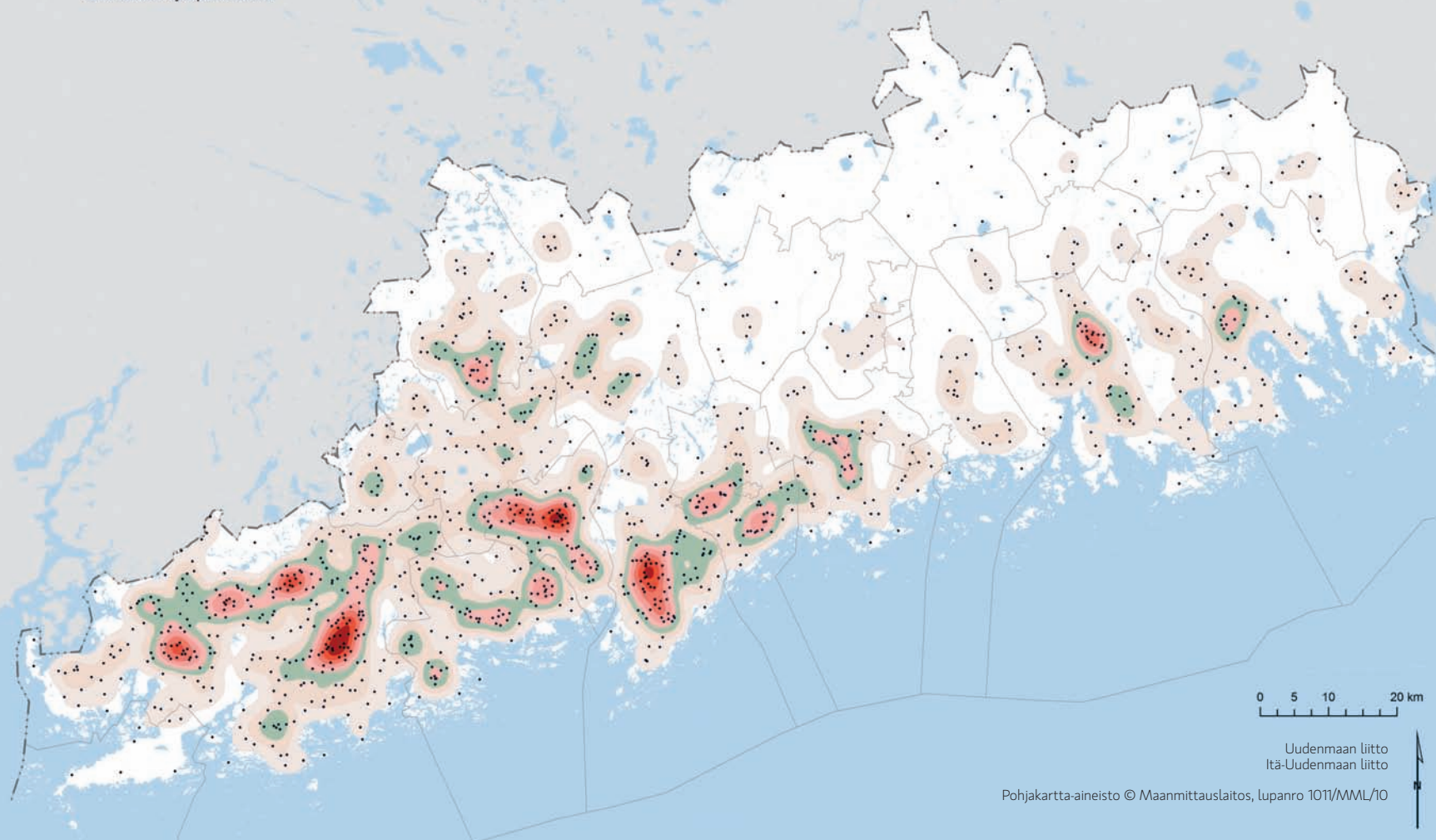
Kartta 4.

1560-luvun kylärakenne oli tiivis rannikon tuntumassa sijaitsevalla asutusvyöhykkeellä ja Uudenmaan länsiosissa. Alueen pohjoisosat olivat vielä harvaan asuttuja.

Tiheimmän asutuksen alueet 1560-luvulla

Kyläpaikannusten sijaintien perusteella laskettu tiheys on suurin punaisella merkityillä alueilla

- 1560-luvun kyläpaikannus

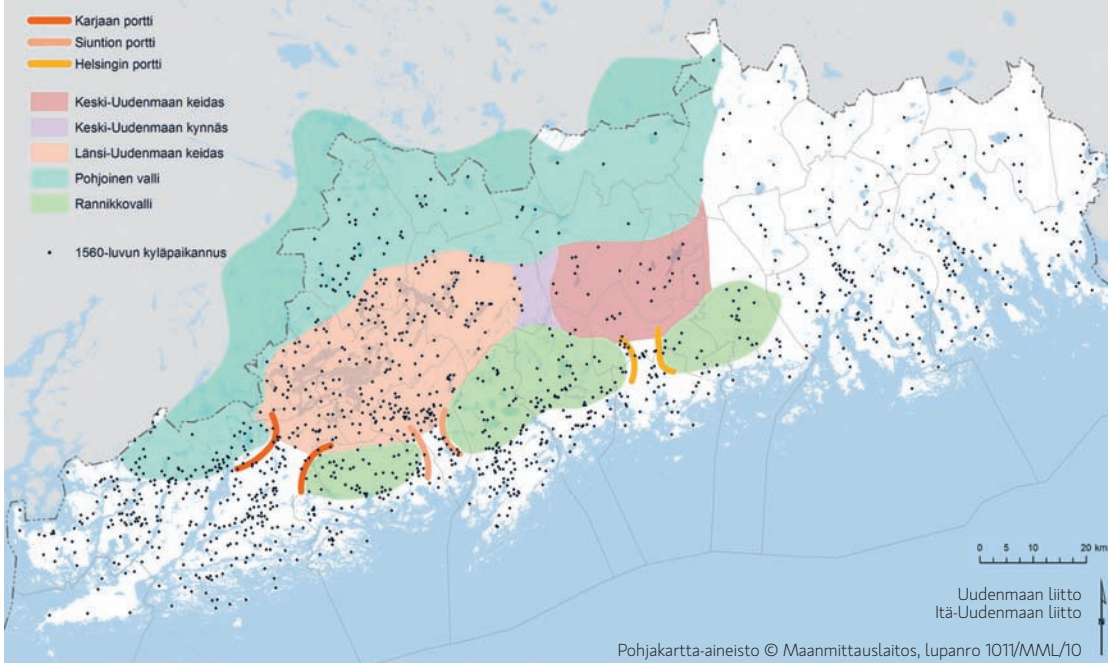
Kartta 5.

Rannikkovyöhykkeen asutustiivistyminä hahmottuvat erityisesti kirkonseudut Tenholassa, Pohjassa, Snappertunassa, Inkoossa, Siuntiossa, Kirkkonummella, Espoossa, Porvoossa ja Pernajassa. Myös alueen jokilaaksot (Karjaanjoki, Siuntionjoki, Vantaanjoki, Porvoonjoki) erottuvat tiiviisti asuttuina alueina. Pohjoisella Uudellamaalla asutus on pääosin harvaa Nummi-Pusulan ja Vihdin paikallisia asutuskeskittymiä lukuun ottamatta.

Tihentymäalueet perustuvat yksittäisten kylien sijaintiin. Muita asutuksen tiheyteen vaikuttavia tekijöitä (esim. talolukua) ei ole huomioitu.

1560-luvun kylät sekä Länsi- ja Keski-Uudenmaan asutushistoriallis-ilmastollinen rakenne

Asutushistoriallis-ilmastolliset vyöhykkeet (Solantie 1992)

Kartta 6.

Solantien (1992) asutushistoriallis-ilmastollisessa vyöhykejaossa Länsi- ja Keski-Uudenmaan tiiviisti asuttuina alueina erottuvat rannikkovyöhyke sekä asutuksen ns. porttiseudut Karjaalla, Siuntiossa ja Helsingissä. Porttiseuduilta asutus kulkeutui jokien kautta syvemmälle Uudenmaan sisäosien keidasalueille. Asutuksen leviämistä puskuroivat ilmastollisesti huonommat vallivyöhykkeet ovat hahmotettavissa harvemmin asuttuina alueina. Eteläisen vallin ilmastollisesti ankarimpia alueita olivat Espoon Nuukio, Inkoon pohjoisosat sekä Pohjan ja Tenholan pohjoisosista Sillbölen perämetseen ulottuva vyöhyke. Tässä vallissa asutuksen kulkuväylän muodostivat Karjaan ja Siuntion portit. Pohjoinen valli ulottui Pusulan pohjoisosista Tuusulan luoteiskolkkaan ja sieltä koilliseen. (Solantie 1992)

1560-luvun kyläasutuksen piirteitä

Erilaisia asutuskeskittymiä: kylät, kartanot ja yksinäistalot

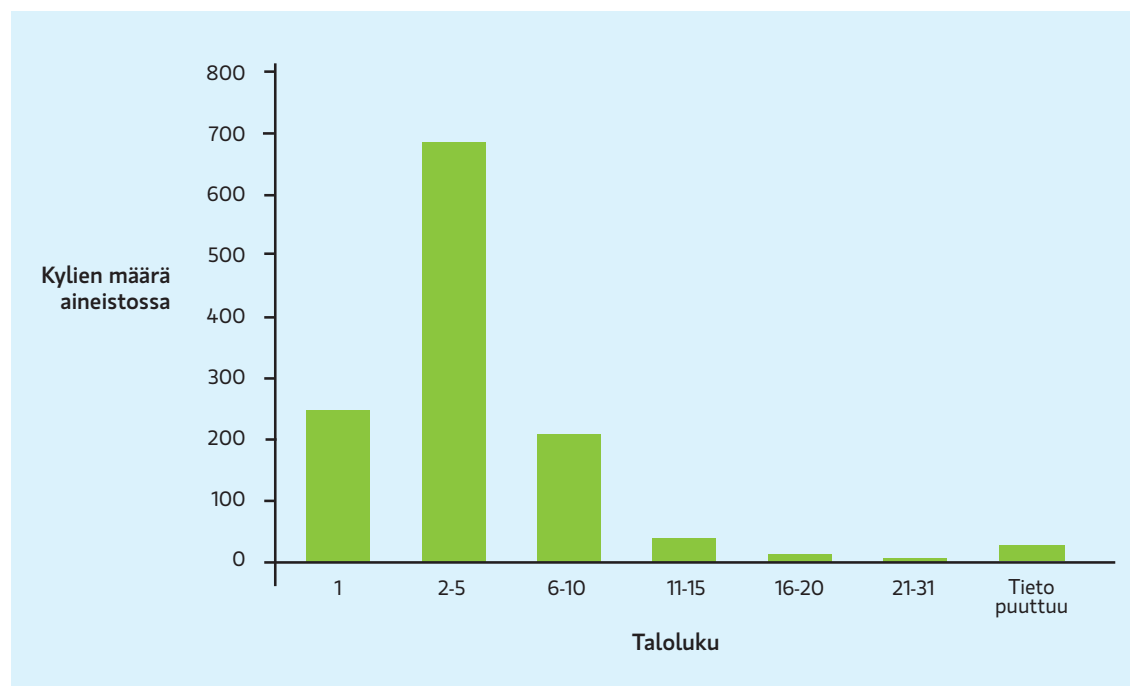
Kylien keskimääräiset taloluvut olivat keskiajalla vielä pieniä; useimmat Uudenmaan kylistä olivat muutamien talojen muodostamia asutuskeskittymiä tai yksinäistaloja. Yksinäistalot olivat yleensä jakamattomia kantataloja tai kylissä tapahtuneen autioitumisen seurauksena ainoaksi jääneitä taloja.¹⁹ Tyypillisimpiä olivat kylät, joiden taloluku on korkeintaan viisi (taulukko 4). Itä-Uudellamaalla oli myös muutamia kookkaita, jopa yli 20 talon suurkylä. Yli kymmenen talon kylät olivat Uudellamaalla kuitenkin pääosin harvinaisia.

Maantieteellisesti tarkasteltuna kylien koko kasvoi itään päin mentäessä ja rannikolla kylät olivat pienempiä kuin pohjoisempana (kartta 7). Rannikolla asutus oli tiheää ja kylät pieniä, tyypillisesti 2–5 talon asutuskeskittymiä tai yksinäistaloja.

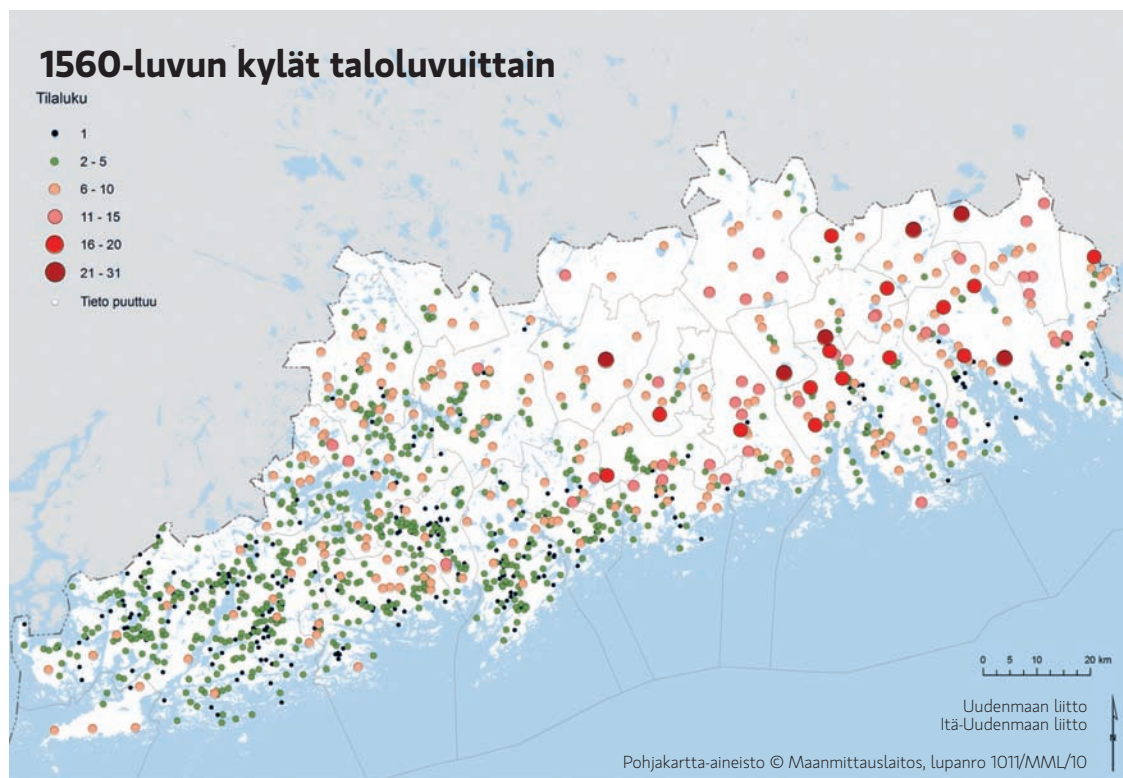
Keskiajalta uudelle ajalle siirryttäessä maanomistus Suomessa oli vielä hyvin talonpoikaista. Rälssitilojen määrä alkoi kasvaa varsinaisesti vasta 1500-luvun lopulta alkaen ja 1600-luvulla²⁰. Rälssitilat olivat joko sätereitä eli varsinaisia aatelin asuinkartanoja tai talonpojalle viljeltäväksi annettu- ja vuokratiloja. Keskiajan lopulla rälssitiloista vain pieni osa oli aatelin asuinkäytössä; rälssin Suomessa omistamista 1100 tilasta asuinkartanoita oli yhteen-

¹⁹ Orrman 2003b, 115–116

²⁰ Orrman 2003b, 120

Taulukko 4.
1560-luvun kylien tilalukujen vaihtelu. Aineistossa on eniten alle kymmenen talon kylä, joista suurimman osan taloluku on alle viisi.

Kartta 7.
Tiiviisti asutulla rannikolla kylät olivat kooltaan pieniä. Pohjoiseen ja itään päin mentäessä taloluvut kasvoivat ja asutus harveni. Yli kymmenen talon kylistä valtaosa sijaitsi Itä-Uudellamaalla ja alueen pohjoisosissa. Yli kahdenkymmenen talon kylä on aineistossa kuusi: Nurmijärvi, Laukkoski, Monninkylä, Sarvlax, Myrskylä ja Porlammi.

sä vain 250. Vielä 1500-luvulla säterit vastasivat maataloudeltaan sekä pääosin myös rakennuskulttuuriltaan suuria tai tavallisia talonpoikaistiloja.²¹

Noin neljäsosa Suomen keskiaikaisista kartaanoista oli keskittynyt Uudellemaalle²². Uudenmaan säteritilat muodostivat osan Suomen etelärannikkoa seurailevasta keskiaikaisesta kartanovyöhykkeestä, jossa kartanot sijoittuivat hienojakoiselle ja kevyelle savimaalle rannikon tuntumaan²³. Kartanoiden sijoittumiseen vaikutti myös rannikkoa seuraileva Suuri Rantatie, joka oli tärkeä keskiaikainen liikenneväylä.

Hallinnolliset aluejaot: hallinto- ja kirkkopitäjät

Uudenmaan maakunta muodostettiin 1300-luvun alussa, jolloin alue käsitti Tenholasta Kymenlaaksoon asti ulottuneen rannikkokaistaleen. 1370-luvulla Uusimaa jaettiin kahteen eri alueeseen; itäiseen Porvoon linnalääniin ja läntiseen Raaseporin linnalääniin. Alueiden raja kulki nykyisen Espoon itäosissa.²⁴

Linnalääniä perustamisen myötä asutus järjestettiin hallintopitäjiin ja verokuntiin eli booleihin (kartta 8). 1500-luvun puolivälissä läntiseen Uuteenmaahan kuuluivat Tenholan, Pohjan, Karjaan, Inkoon, Siuntion, Kirkkonummen, Espoon ja Lohjan hallintopitäjät ja itäiseen Uuteenmaahan Helsingin, Sipoon, Porvoon, Pernajan ja Pyhtään hallintopitäjät. Hämeen ja Uudenmaan raja kulki nykyisen Uudenmaan pohjoisrajaa etelämpänä ja Uudenmaan pohjoisosien kyliä kuului tämän vuoksi Hämeeseen luettuihin kihlakuntiin. Näitä olivat esimerkiksi Nummi-Pusulan pohjoisosien Sääksmäen kihlakuntaan kuuluvat Portaan hallintopitäjän kylät, Karkkilan, Vihdin ja Hyvinkään pohjoisosien Hattulan kihlakuntaan kuuluvat Lopen hallintopitäjän kylät sekä Mäntsälän pohjoisosissa sijaitse-

va yksi Janakkalan hallintopitäjään kuuluva kylä. Mäntsälän ja Pukkilan pohjoisosien kylät kuuluivat puolestaan Hollolan kihlakunnan Tennilän ja Uudenkylän hallintopitäjiin.

Kirkollinen pitäjäjako alkoi muodostua 1300-luvun alussa Uudellemaalle rakennettujen kirkkojen ympärille (kartta 9). Kirkkopitäjien ja hallintopitäjien rajat eivät aina vastanneet toisiaan, vaan varsinkin rajaseuduilla pitäjäjaoissa oli eroja. Pitäjien erot kasvoivat myös itään päin mentäessä.²⁵

Kyläympäristö

Paikkatietoaineiston pistemuotoiset yksittäispai-kannukset eivät anna mahdollisuutta kyläympäristön yksityiskohtaisempaan tarkasteluun. Kylien muuta maankäyttöä ja asutuksen sijaintia voi tämän sijaan selvittää esimerkiksi 1600-luvun lopun kyläkohtaisista maakirjakartoista tai 1700-luvun alun geometrisista kartoista, jotka ovat suurimittakaavaisia ja yksityiskohtaisia tiluskarttoja. Myös isojakokartat ovat hyvä lähde historiallisen kyläkuvan selvittämiseen. Rinnakkaisten tonttimaiden paikannuksia sisältyy joidenkin kohteiden osalta Museoviraston ylläpitämään muinaisjäänösrekisteriin.

Uudenmaan kylät olivat luonteeltaan tiiviitä ryhmäkyliä (kuva 4). Kylän talot muodostivat yhdessä yhtenäisen kylätontin, jonka ulkopuolelle järjestäytyivät kylän taloudellisen maiseman peruselementit, pelto- ja niittyalueet. Uudellamaalla, varsinkin Uudenmaan itäosissa, oli myös tavallista, että samaan kylään kuului useampia, toisistaan erillisiä kylätontteja. Näihin erillisiin kylätontteihin saattoi kuulua yksittäisiä tai useampia taloja. Kylätonttien kokoon vaikuttivat ainakin topografia ja talojen määrä.²⁶

Yhteisen kyläalueen sisällä eri talot sijoittui-

²¹ Orrman 2003b, 121, Härö 1993, 18

²² Nummela 2003, 142

²³ Orrman 2003b, 121, Niemelä 2008, 37

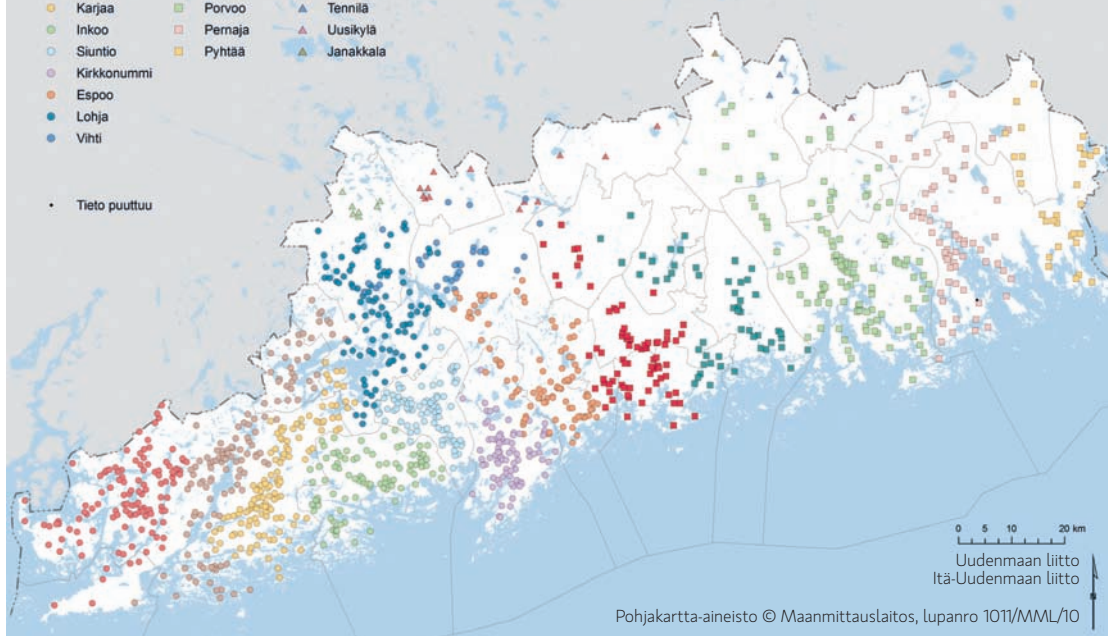
²⁴ Haggren 2008, 36–52

²⁵ Haggren 2008, 41–44

²⁶ Seppälä 2006, 50

1560-luvun kylät hallintopitäjittäin

• Tenhola	• Helsinki	• Porras
• Pohja	• Sipoo	• Loppi
• Karjaa	• Porvoo	• Tennilä
• Inkoo	• Pernaja	• Uusikylä
• Siuntio	• Pyhtää	• Janakkala
• Kirkkonummi		
• Espoo		
• Lohja		
• Vihti		
- Tieto puuttuu

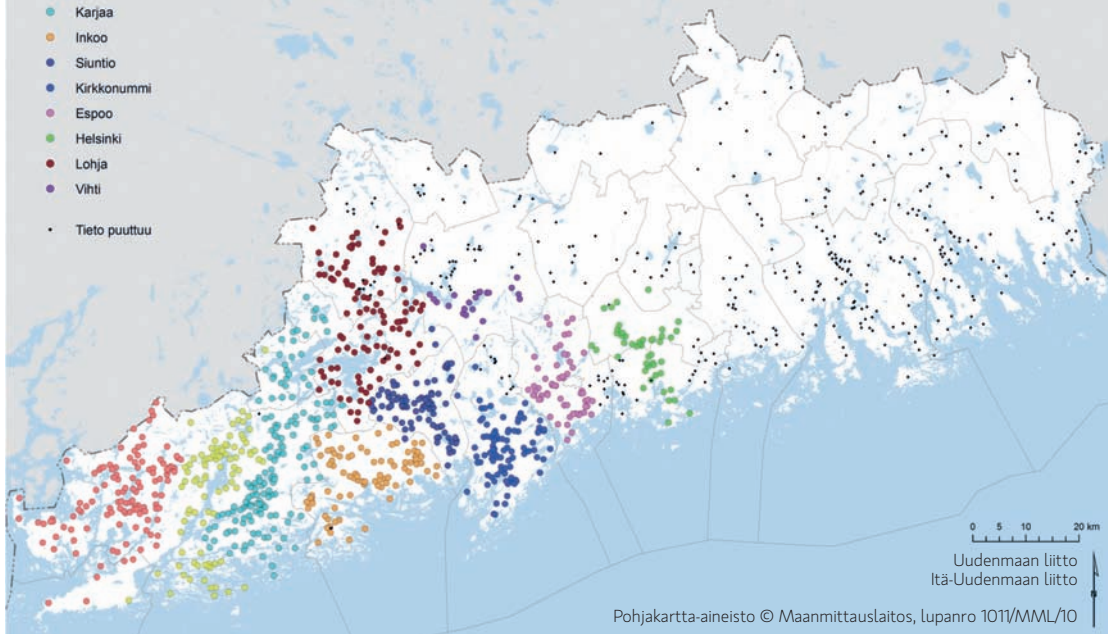

Kartta 8.

Nykyisen Uudenmaan alueella sijainneet 1560-luvun kylät kuuluivat Raaseporin, Porvoon ja Hämeen linnaläänien alaisiin hallintopitäjiin.

1560-luvun kylät kirkkopitäjittäin

• Tenhola
• Pohja
• Karjaa
• Inkoo
• Siuntio
• Kirkkonummi
• Espoo
• Helsinki
• Lohja
• Vihti
- Tieto puuttuu

Kartta 9.

Länsi-Uudenmaan kirkkopitäjiä olivat 1560-luvulla Tenhola, Pohja, Karjaa, Inkoo, Siuntio, Kirkkonummi, Espoo, Helsinki, Lohja ja Vihti.

Kirkkopitäjäjako sisältyy 1560-luvun kylien paikkatietoaineistoon ainoastaan Helsingin yliopiston arkeologian laitoksen kylätietokantaan kuuluvien kylien osalta.

Kuva 4.

Sipoon Immersby Samuel Broteruksen piirtämässä maakirjakartassa vuodelta 1698. Kartassa näkyvät kylän erilliset tonttimaat joen varrella, eteläisen peltolohkon takana, Byträskiin johtavan joen haaran eteläpuolella ja jokihaaran varrella olevan pellon pohjoispuolella. 1560-luvun kylien paikkatietokantaan kylä on paikannettu joen varrella sijainneen, neljän talon asutuskeskittymän tienoilta. (Kansallisarkisto)

vat omille tonteilleen, jotka saattoivat olla aidattuja. Näillä ns. tilatonteilla sijaitsivat maatilojen omat rakennukset, joita olivat ainakin tupa, navetta ja jonkinlainen lato – varallisuudesta riippuen myös erikoistuneemmat talousrakennukset kuten erilaiset eläinsuojat, aitat ja pajat. Rakennusten läheisyydessä sijaitsivat myös talojen omat kasvimaat. Osa rakennuksista, kuten saunat ja riihet sijoitettiin paloturvallisuuden vuoksi kyläalueen ulkopuolelle kauemmaksi muista rakennuksista.²⁷

Luonnonolot vaikuttivat asutuksen sijoittumiseen merkittävästi. Ryhmäkyläen tonttialueet sijoituivat yleisesti moreenimäille tai auringonpuoleisille rinteille, joissa maaperän kosteus oli vähäisempi²⁸. Uudenmaan pohjoisosissa ja rannikolla kylä sijoittui paikoin myös alemmaksi vesistöjen ranta-alueille²⁹. Tonttimaiden ulkopuolelle jäivät pellot, niityt, laitumet ja vielä kauemmaksi yhteisessä nautinnassa olleet metsästysmaat ja kalavedet.

Keskiajalla peltoviljelyyn oli otettu olosuhteitaan parhaimmat alueet, joiden muokkaaminen käytettävissä olevilla työvälineillä oli mahdollista. Perinteisen maatalouden ajan peltoalueet voidaan jakaa kylän läheisyydessä sijaitseviin parhaimpiin

peltoihin (ns. rintapellot), tonttien ryytimaat käsittäviin pihapeltoihin sekä satunnaisiin, kauemmaksi metsiin raivattuihin pienialaisiin ulkopeltoihin. Rintapeltoalueet olivat tärkeimpiä lannoitettuja peltoalueita, joista saatiin pääosa viljantuotannosta.³⁰ Keskiajalla rintapelloja ryhdyttiin Uudellamaalakin viljelemään kaksivuoromenetelmällä, jossa noin puolet peltoalasta oli vuorovuosin viljelyksissä ja puolet kesantona. Kylän pellot aidattiin kaksivuoroviljelyn vuoksi kahteen vainioon ja jaettiin keskiajalla yleistyneen sarkajaon mukaisesti kapeisiin peltosarkoihin. Sarkojen leveys riippui kunkin talon veroluvusta ja koska yhden talon sarat sijaitsivat pellossa toisistaan erillään, oli yhteistyö muiden kyläläisten kanssa välttämätöntä.³¹ Kyntö, kylvö ja sadonkorjuu oli suoritettava samanaikaisesti ja yhteistuumin. Sarkajako sitoi siis kyläläisten työnteon tiiviisti yhteen ja vahvisti kyläyhteisön merkitystä.

Niittyalueet olivat peltosten lisäksi tärkeä osa keskiaikaista kylämaisemaa. Niityt olivat perinteisessä maataloudessa peltoviljelyn ehdoton edellytys, sillä lannoituksen onnistuminen edellytti karjalle riittävää rehu- eli heinäsattoa. Niityt sijoittuivat sinne, missä maaperän olosuhteet olivat heinän kasvun

²⁷ Rosendahl 2008, 92–94

²⁸ Orrman 2003b, 115

²⁹ Härö 1993, 10

³⁰ Soininen 1974, 76

³¹ Orrman 2003c, 91–93, Jutikkala 2003a, 239–245

kannalta suotuisat.³²

Keskiaikaisen kylän keskusalue käsitti intensiivisen maankäytön maat; kylätontin rakennuksineen ja ryytimaineen, kylätontin välittömään ympäristöön sijoittuneet aidatut rintapeltovainiot, keskeiset kylätiet ja läheiset niittymaat. Kauemmaksi keskuksesta kuljettaessa maankäyttö oli vähemmän intensiivistä. Kauempana oli metsään raivattuja pieniä ulkopeltoja, jotka olivat vain heikosti lannoitettuja ja niittymaita siellä missä maaperä oli suotuisa. Kauempana keskuksesta sijainneet metsämaat,

ulkoniityt ja kalavedet olivat kylien muodostamien jakokuntien yhteisomistuksessa.

Varsinkin vanhoilla kylillä saattoi olla omistusoikeuksia pitkienkin matkojen päässä, eri puolilla jakokuntaa ja mahdollisesti myös toisten jakokuntien alueella. Uudempien kylien ulkopellot ja niityt sijaitsivat yleensä lähempänä kylän keskustaa. Vaikka jakokunnat omistivat metsät, kalavedet, ulkoniityt yhteisesti, periytyivät kuitenkin yksittäisten talojen vanhat nautintaoikeudet yksityisiin pelto- tai niittytilkkuihin usein pitkän ajan takaa.³³

³² Nummela 2003, 149–150

³³ Orrman 2003c, 88–89

Asutuskehityksen suuntaviivoja 1560-luvulta 1700-luvun lopulle

Asutuskehityksen yleiskuva

Kuninkaan kartastoon merkittyjen asutuskohteiden tarkastelu osoittaa, että 1700-luvun lopulla Uudenmaan asutus oli 1560-lukuun nähden levinnyt ja asutuksen kuva monipuolistunut (kartta 10). Vanhat kylät muodostivat yhä 1700-luvun lopussa asutusmaiseman rungon, mutta kylien ydinasutuksen ulkopuolelle oli syntynyt uutta asutusta, erityisesti torppia.

Uudenmaan ilmastollisesti haastavat pohjoisosat olivat pitkään harvaan asuttuja; osa alueesta asutettiin vasta 1700-luvun kuluessa. 1780-luvulle tultaessa pohjoiselle Uudellemaalle oli syntynyt uusia taloja ja torppia, mutta myös muutamia uusia kyliä. Esimerkiksi Pusulan pohjoisosien Kärkölän uudisasutus syntyi kruunun omistamalle ns. liikamaalle, joka erotettiin kruunulle kylien tiluksista isojaon kuluessa³⁴. Mäntsälän pohjoisosien kylät syntyivät pääosin jo 1600-luvun puolella³⁵.

Eri aikatasojen aineistoihin paikannettujen asutuskohteiden päällekkäisvertailu osoittaa, että useimmat 1560-luvun kylistä on myös Kuninkaan kartastossa merkitty kyliksi (kartta 11). Aineistossa on kuitenkin myös kohteita, joissa 1560-luvun kylän paikalle on Kuninkaan kartastossa merkitty kylän sijasta yksittäinen talo, kartano, torppa tai jokin muu, määrittelemätön rakennuskeskittymä. Muutamissa tapauksissa 1560-luvun kylän alueelle ei Kuninkaan kartastossa ole merkitty lainkaan kohteita. Kohteiden puuttuminen voi johtua aineistojen sisällöllisistä puutteista (karttalehtien väliin jäävät marginaalialueet tai paikannusten epätarkkuudet), mutta ilmiö voi kertoa myös 1560-luvun jälkeen tapahtuneesta kylien autioitumisesta.

1500-luvun lopulla ja 1600-luvulla vallinneet vaikeat olosuhteet, kuten sodat, linnaleirirasitus ja katovuodet ajoivat talonpoikia luopumaan itsenäisestä viljelystä ja johtivat talojen ja joskus kokonais-

ten kylien autioitumiseen. On arvioitu, että koko Uudenmaan alueella taloluku laski yli neljänneksellä 1560-luvulta 1635-luvulle. Taloluvut nousivat hieman 1600-luvun lopulla, mutta eivät kuitenkaan vielä saavuttaneet 1560-luvun tasoa. Esimerkiksi keskiaikaisen Raaseporin läänin rannikkopitäjien taloista oli 1600-luvun loppuun mennessä autioitunut noin kolmannes, saaristossa jopa puolet.³⁶

Rannikolla kylätontteja autioitui paikoitellen myös rantaviivan siirtymisen vuoksi. Kun vanha tonttimaa jäi maankohoamisen vuoksi vähitellen liian kauaksi rannasta, se siirrettiin lähemmäksi uutta rantaviivaa. Tontteja autioitui esimerkiksi Tammisaaren saariston Danskogin, Kopparön ja Älgön kylissä, Inkoon Orsissa ja Norrbyssä sekä Kirkkonummen Däbitsissa ja Medvastössä.³⁷

Autioituminen edesauttoi samalla suurtilojen syntymistä. Viljelemättä jääneet tilat liitettiin kylän muihin taloihin tai läheisiin säteritiloihin, minkä seurauksena suurtilojen määrä alkoi 1500-lopulta lähtien vähitellen kasvaa. Lähikylistä liitetyt tilukset kasvattivat kartanoiden ja muiden suurtilojen maaomaisuutta ja niiden oma maataloustuotanto tehostui. Suurtilojen menestymisestä kertoo myös se, että autioitumisesta huolimatta peltopinta-ala Uudenmaan alueella miltei kolminkertaistui 1500-luvun puolivälistä 1700-luvulle. On arvioitu, että keskimääräinen tilakohtainen peltoala olisi kasvanut Uudellamaalla vuosien 1560 ja 1695 välillä hieman yli kahdesta hehtaarista seitsemään hehtaariin.³⁸

Autioitumiskehitys liittyy laajemmin myös maatalouden ja maaseutuyhteiskunnan rakenteellisiin muutoksiin. Kartanot, säterit ja menestyvät talonpoikaistalot tarvitsivat lisää työvoimaa, mikä lisäsi erilaisen työvoiman tarvetta maaseudulla. Kaikki eivät menestyneet itsenäisinä talonpoikina ja amma-

³⁴ Solantie 1992, 50

³⁵ Oksanen 1991, 129–158

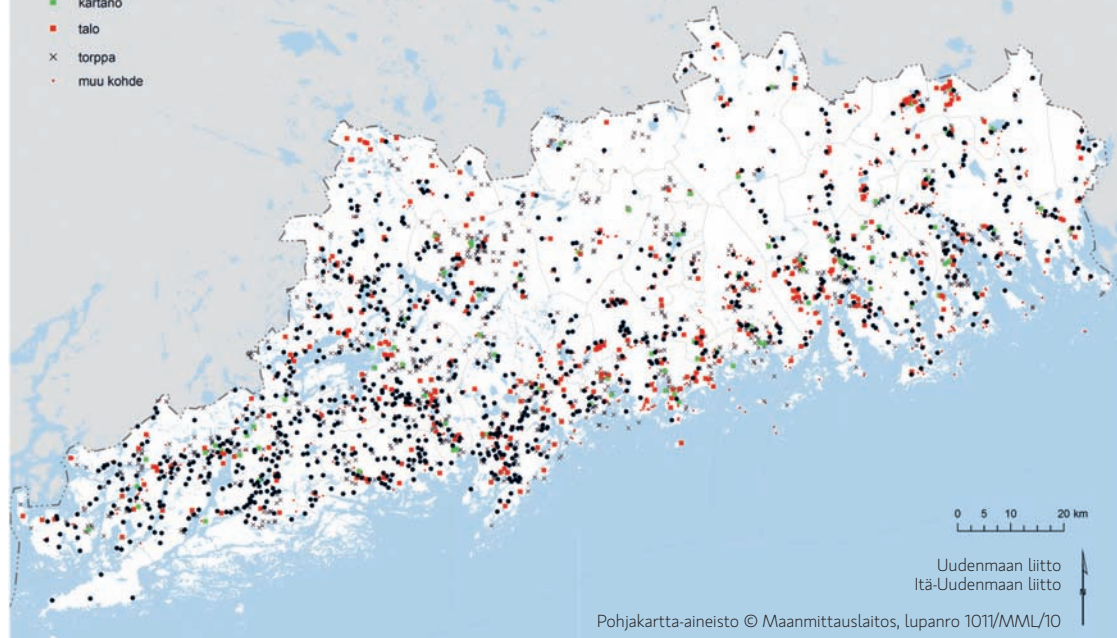
³⁶ Haggren 2005c, Nummela 2003, 137

³⁷ Haggren 2005c

³⁸ Nummela 2003, 147

Asutuksen kohteet Kuninkaan kartastossa

- kylä
- kartano
- talo
- × torppa
- muu kohde

Kartta 10.

1700-luvun lopulle tultaessa Uudenmaan asutusrakenne oli 1560-luvun aineiston kyläpaikannuksiin nähden tiivistynyt ja levinnyt. Kuninkaan kartaston pohjalta tuotettu aineisto antaa mahdollisuuden myös tarkastella erilaisia asutuksen kohteita, kuten kyliä, taloja ja torppia. 1700-luvun lopun asutusmaisemassa torppa-asutus oli useilla alueilla levinnyt perinteisten kyläkeskustojen ulkopuolelle.

tillinen eriytyminen lisääntyi.³⁹

1560-luvun asutustaso saavutettiin autioitumisen jälkeen uudelleen vasta 1700-luvun puolivälissä. Uudenkaupungin rauhaa 1721 seurannut vuosisata oli ilmastollisesti ja taloudellisesti parempaa aikaa kuin suurvaltasotien ja kriisien leimaama 1600-luku. Suuri osa sota- ja katovuosina autioituneista taloista asutettiin ja peltoalueet raivattiin uudelleen.⁴⁰ Myös Kuninkaan kartastoon merkityissä kylissä on siis saattanut tapahtua väliaikaista autioitumista, joka ei enää käy ilmi 1700-luvun lopun asutustilanteesta.

Uudenmaan asutusrakenne 1700-luvun lopulla

Asutuskohdeiden kokonaisuuden tarkastelu osoittaa, että asutuksen yleiskuva 1700-luvun lopulle tultaessa oli 1560-luvun tilanteeseen nähden tiiviimpi ja hajaantuneempi. Tiheää asutusta oli yhä erityisesti rannikkoseudulla, mutta myös Uuden-

maan keski- ja pohjoisosissa asutus oli paikoin tihentynyt 1560-luvun asutusrakenteeseen verrattuna (kartta 12). Pohjoisella Uudellamaalla vanhastaan harvaa asutusrakennetta täydensivät alueelle perustetut uudistalot ja torpat.

Vanhojen kyläkeskustojen ulkopuolelle levinnyt torppa-asutus täydensi kylien välisiä autioita alueita ja hajautti asutusrakennetta. Uudisraivaus vaikutti koko asutuskuvan vähittäiseen muuttumiseen kun asutusta levisi yhä enemmän perinteisen kyläasutuksen ulkopuolelle. Vanhaan asutusmaisemaan kohdistuvista muutoksista huolimatta ryhmäkylät säilyttivät perinteisen luonteensa pääosin vielä 1800-luvulle saakka. 1700-luvulla voimistuneiden muutosten vaikutus on kuitenkin jo havaittavissa Kuninkaan kartaston kylämaisemassa. Torppa-asutuksen leviäminen, tilojen halkominen ja uudistalojen perustaminen olivat muutostekijöitä, jotka alkoivat vähitellen muuttaa kyläkeskustoihin keskittynyttä perinteistä asutusrakennetta 1700-luvun kuluessa.

³⁹ Nummela 2003, 136–140

⁴⁰ Haggren 2005c

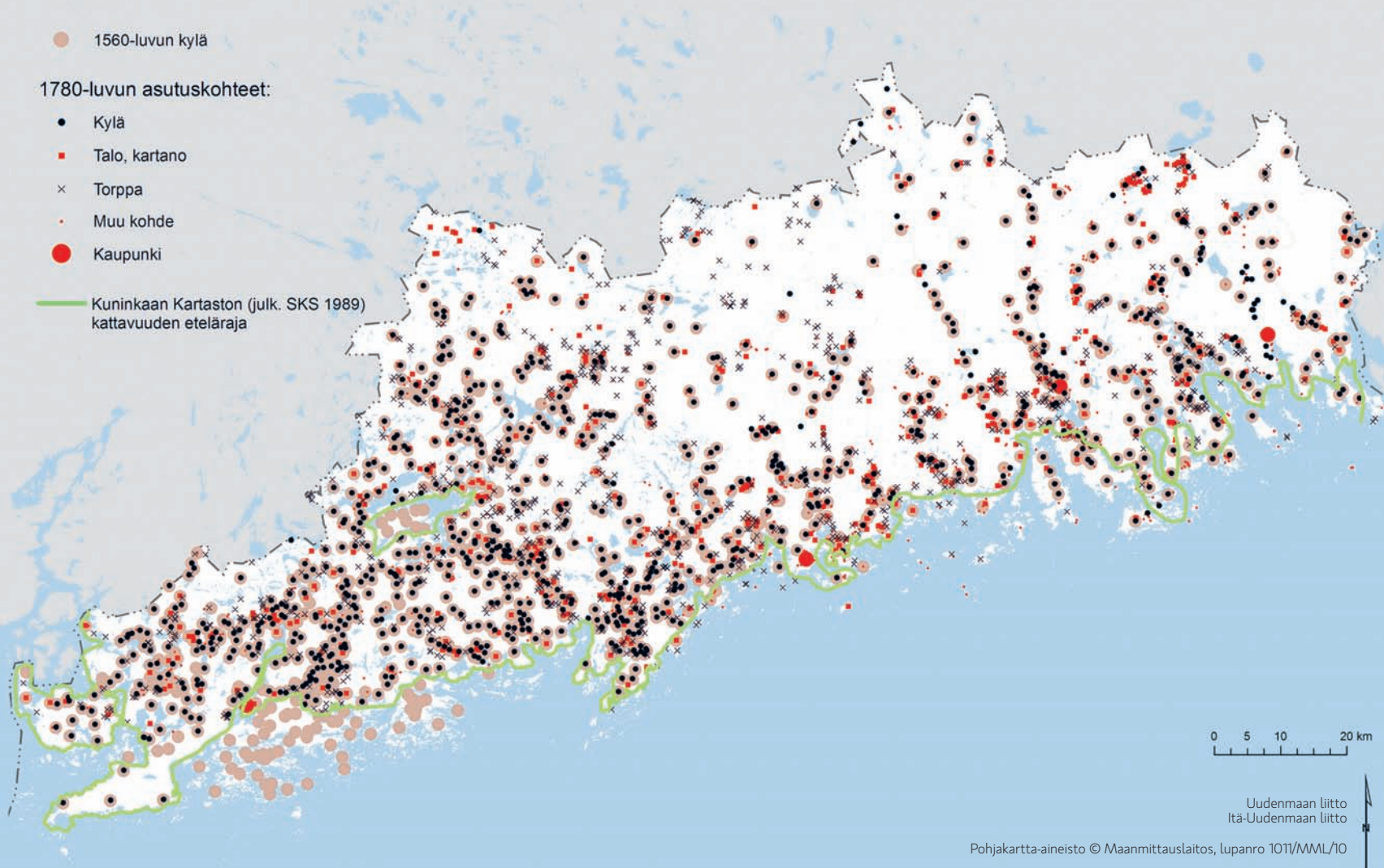
1560-luvun kylät sekä asutuksen kohteet Kuninkaan kartastossa

1560-luvun kylä

1780-luvun asutuskohteet:

- Kylä
- Talo, kartano
- × Torppa
- Muu kohde
- Kaupunki

Kuninkaan Kartaston (julk. SKS 1989)
kattavuuden eteläraja

Pohjakartta-aineisto © Maanmittauslaitos, lupanro 1011/MML/10

Kartta 11.

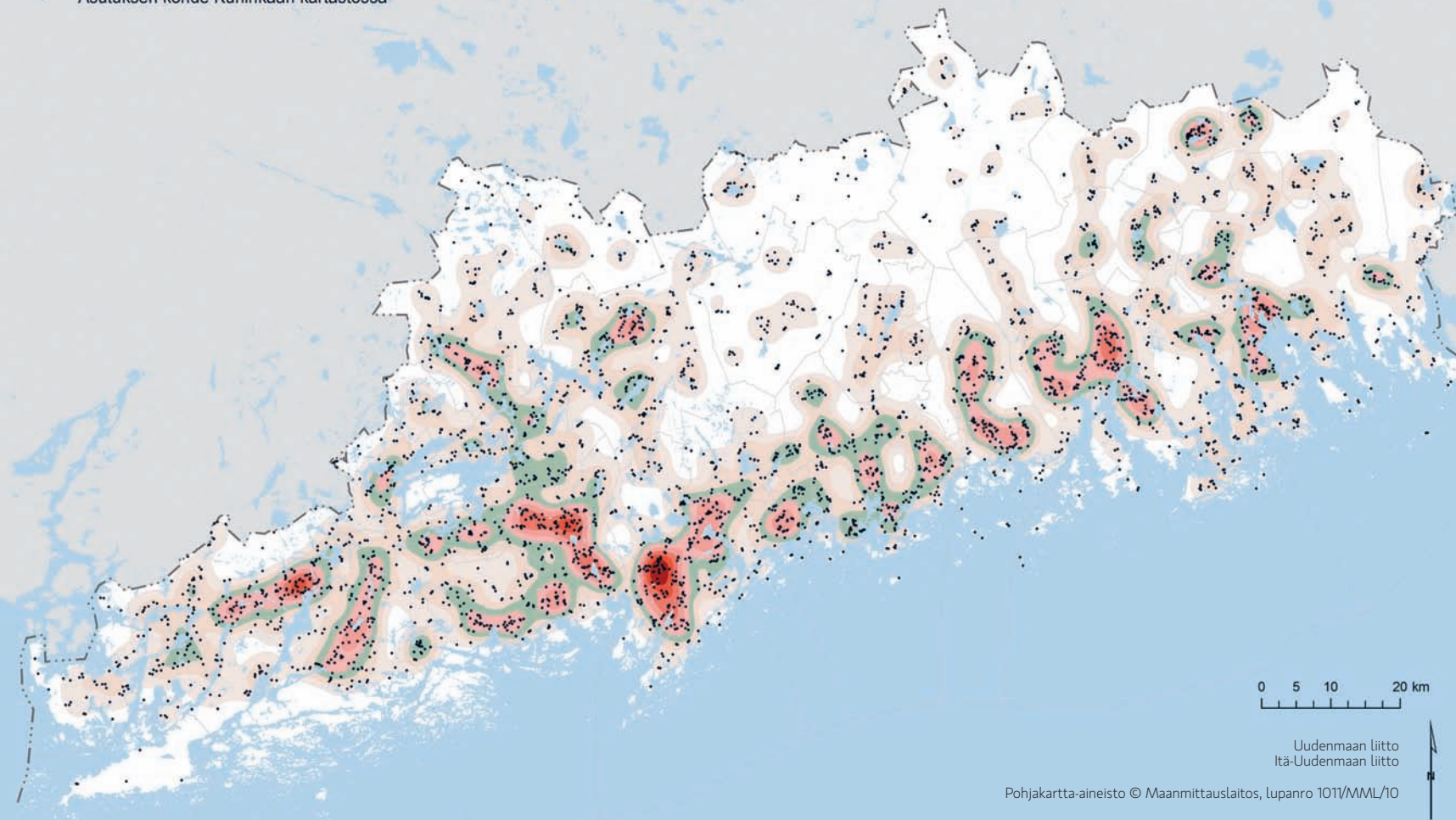
1560-luvun kylistä suuri osa on merkitty myös Kuninkaan kartastossa kyläksi. Joidenkin 1560-luvun kylien alueelle on Kuninkaan kartastossa merkitty kuitenkin ainoastaan talo, torppa, kartano tai jokin muu tunnistamaton kohde.

Vertailussa on huomioitava aineistojen erilaisuuksista johtuvat epätarkkuudet, sisällölliset erot ja kattavuuteen liittyvät rajoitteet. Kuninkaan kartaston pohjalta tuotettu aineisto on luonteeltaan yksityiskohtaisempi kuin 1560-luvun kyläaineisto. Aineistosta puuttuvat kuitenkin ne kohteet, jotka jäävät Kuninkaan kartaston näköispainoksessa karttalehtien välisille alueille. Kuninkaan kartaston pohjalta tehty paikkatietokanta ei myöskään kata Uudenmaan saariston länsiosia tai Lohjanjärven keskiosia.

Tihein asutus Kuninkaan kartastossa

Asutuspisteiden sijainnin perusteella laskettu tiheys on suurin punaisella merkityillä alueilla

- Asutuksen kohde Kuninkaan kartastossa

Kartta 12.

Kuninkaan kartaston asutuspisteiden perusteella lasketun asutuksen tihentymäalueita erottuu erityisesti jokilaaksoista sekä esimerkiksi Pohjan ja Kirkkonummen kirkonseuduilta, Inkoon rannikkoalueelta, Espoosta, Sipoosta, Pernajasta ja Loviisasta. Uudenmaan keski- ja pohjoisosissa erottuvat Nummi-Pusulasta Valkepyjärven ja Pitkajärven välinen asutusseutu. Vihdissä asutus on tiivistä Vihdin kirkon koillispuolella, jossa asutustiheyttä nostaa erityisesti alueen runsas torppa-asutus. Itä-Uudenmaan pohjoisosissa tiiviisti asuttuna alueena erottuu Myrskylän Kirkkojärven pohjoisranta, jossa asutuskohteet on paikannettu useina yksittäisinä taloina. Sama koskee Koskenkylänjoen varressa sijaitsevaa asutusta Pyhäjärven eteläpuolella Lapinjärven pohjoisosissa.

Tarkastelussa on huomioitu kaikki asutuksen kohteet, myös rakennuskeskittymät ja muut tunnistamattomat kohteet. Esimerkiksi pienen Pernajalahden itärannalla erottuva asutustiivistymä johtuu Jackarbyn hajaantuneesta asutusrakenteesta; alueelle on paikannettu lukuisia erillisiä rakennuskeskittymiä, jotka näkyvät analyysissä asutuksen tihentymäalueena.

1700-luvun lopun maisema Kuninkaan kartastossa

Rakennettu ympäristö

Kuninkaan kartaston kylämaisema

Kuninkaan kartastoon on merkitty erilaisia asutukseen liittyviä kohteita (kartta 13). Erilaisia asutuksen kohdetyppejä ovat mm. kylät, talot, kartanot, torpat ja muut rakennuskeskittymät.

Uudenmaan asutus keskittyi 1700-luvun lopulla vielä vanhoihin ryhmäkyliin, mutta asutuksen leviäminen tilanhalkomisten ja torppien perustamisen myötä alkoi vähitellen muuttaa kylämaisemaa. Myös 1700-luvun puolivälissä aloitettu isojaako vaikutti maanomistussuhteisiin sekä paikoin myös kyläasutuksen rakenteeseen. Toisaalta keskiajalta periytyvä perinteinen kylärakenne tiiviine kyläkeskustoineen säilyi vielä läpi 1700-luvun, ja vasta isojaon uudistukset 1800-luvulla vaikuttivat maaseudun asutuksen pirstaloitumiseen ja kyläasutuksen hajaantumiseen.

Isojakoasetus annettiin vuonna 1757, jonka jälkeen uutta maanjakotapaa alettiin vähitellen toteuttaa kylissä. Isojaon perimmäisenä tarkoituksena oli maatalouden tehostaminen. Perinteinen sarkajakoon ja kylävainioiden yhteisviljelyyn perustunut maanomistus nähtiin 1700-luvulla esteenä maatalouden kehittymiselle. Isojaossa pelto-omistusta pyrittiin muuttamaan siten, että tilukset jaettiin kapeiden sarkojen sijaan isommiksi ja harvemmiksi lohkoiksi, jolloin yhden talon omistukset olisi kootu yhteen. Näin jokainen talo saisi viljellä peltojaan itsenäisesti ja harjoittaa tiluksillaan omaa maataloutta riippumatta muiden kyläläisten maataloustoista tai viljelyvalinnoista.⁴¹ Isojaossa jaettiin pellot, niityt ja metsät, jakamatta jätettiin esimerkiksi kylien sikopiirit, hiekan- ja savenottomaat sekä vesijätöalueet.⁴²

Isojaon tavoitteet eivät kuitenkaan aina toteutuneet siinä laajuudessa kuin oli tarkoitettu. Isojaon tarkoituksena oli koota talon peltolohkot mahdollisimman yhtenäiseksi alueeksi talon ympärille, mut-

ta todellisuudessa varsinkin isojaon alkuvaiheessa taloille saattoi jäädä lohkoja eri peltoihin. Isojako kohtasi varsinkin ensimmäisinä vuosikymmeninä paljon vastustusta tiiviin kyläyhteisön yhteiseen viljelykulttuuriin tottuneiden talonpoikien taholta. Useimmissa kylissä sarkajaon aikainen vainiopakko kuitenkin päättyi. Kylärakenne säilyi useimmissa kylissä tiiviinä isojakojen jälkeenkin, sillä taloja vanhalta kylätontilta ei isojaon yhteydessä juuri siirretty. Itä-Uudenmaan isoissa ja ahtaissa kylissä halukkuus ulosmuuttoihin alkoi kasvaa 1700-luvun lopulla ja siellä tonttien siirtäminen olikin yleisempää.⁴³

Kuninkaan kartaston sisältö on poikkileikkaus ajasta, jolloin isojaot olivat vasta käynnistymässä, eivätkä lopulliset tulokset olleet nähtävissä. Kuninkaan kartaston mittakaava ei muutenkaan anna hyvää mahdollisuutta isojaon vaikutuksen arviointiin, eivätkä maanomistusolot ilmene kartalta. Isojako ei vielä olennaisesti hajottanut eteläsuomalaista ryhmäkylää, mutta aloitti kehityksen, jossa jakojen jälkeen tapahtuneet vähittäiset vapaaehtoiset ulosmuutot ja torppa-asutus alkoivat häivyttää jyrkkää rajaa tonttialueiden, kylänvainioiden ja ulkotilusten välillä.⁴⁴ Fyysistä maisemakuvaa enemmän isojako muutti omistusmaisemaa; maasta tuli isojakojen myötä enemmän yksityisomaisuutta.

Torppa-asutus levitti omalta osaltaan asutusta myös perinteisten kyläkeskustojen ulkopuolelle (kuva 5). Torpat olivat vuokramaalle perustettuja viljelytiloja, joiden vuokra maksettiin joko rahana tai työnä, useimmiten emätilan pelloilla tehtävinä päivätöinä eli taksvärkkinä.⁴⁵ 1700-luvun loppuun mennessä torppia oli perustettu varsin runsaasti; torppa-asutuksen keskittymiä esiintyy Kuninkaan kartastossa ympäri maakuntaa (kartta 14).

Torppien perustaminen oli pitkään vain aate-liston keskiajalta periytyvä etuoikeus. Torppien

⁴¹ Saarenheimo 2003, 349–353

⁴² Soininen 1974, 320

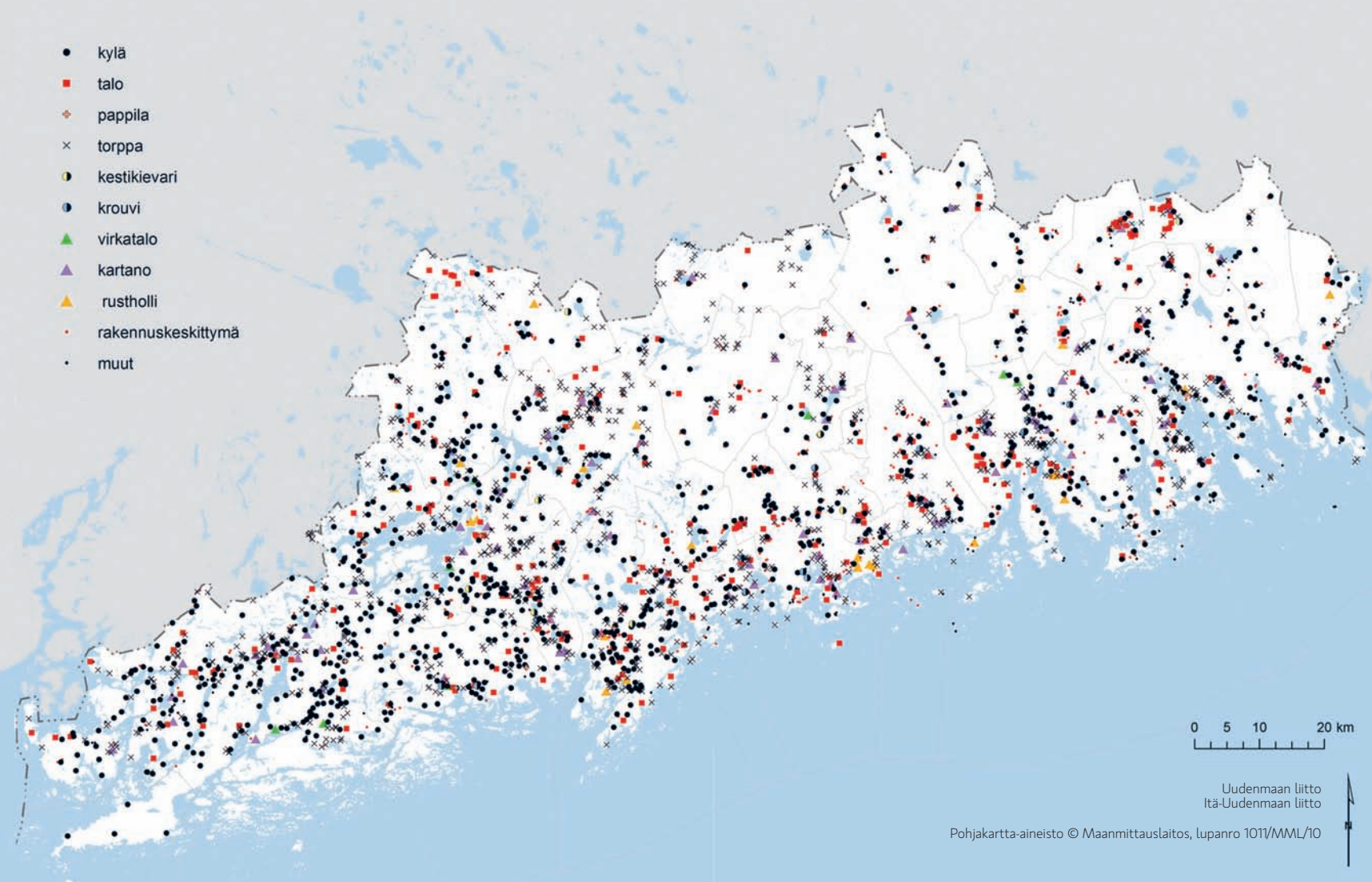
⁴³ Saarenheimo 2003, 356–362

⁴⁴ Saarenheimo 2003, 362

⁴⁵ Rasila 2003, 365–367

Kylät, talot, kartanot ja torpat Kuninkaan kartastossa

- kylä
- talo
- ◆ pappila
- × torppa
- kestikievari
- krouvi
- ▲ virkatalo
- ▲ kartano
- ▲ rustholli
- rakennuskeskittymä
- muut

Kartta 13.

Kuninkaan kartaston pohjalta tehty paikkatietokanta antaa mahdollisuuden tarkastella asutuksen kohteita yksityiskohtaisemmin kuin 1560-luvun kyläaineisto. Kohteiden tyyppiä ei kuitenkaan ole merkitty kartastoon kattavasti, vaan ainoastaan joidenkin rakennusten osalta. Kuninkaan kartastoon ei ole merkitty esimerkiksi kaikkia kartanoita, kestikievereita tai virkataloja erikseen. Kartastossa esiintyy myös lukuisia määrittelemättömiä kohteita, jotka voivat olla asuinrakennuksia tai toisaalta mitä vain rakennetun ympäristön kohteita.

Kuva 5.

Kuninkaan kartastoon merkittyä torppa-asutusta Eknäsin kartanon ja Siggbölen kylän välisellä alueella Porvoon pohjoisosissa. (Kuninkaan kartasto Suomesta 1776-1805, Alanen & Kepsu 1989)

määrä kartanoissa alkoi kasvaa varsinaisesti vasta 1600–1700-lukujen vaihteessa, jolloin torpat nähtiin ratkaisuna lisääntyneen työvoimatarpeen tyydyttämiseen. 1600-luvun lopulla oikeus torppien perustamiseen myönnettiin myös rustholleille ja lopulta, 1700-luvun puolessavälissä, myös talonpojille. Tämän seurauksena torppien määrä lähti voimakkaaseen kasvuun. Torppien perustaminen oli Uudenmaan alueella erityisen yleistä; 1700-luvun alussa yli puolet Suomen torpista sijaitsi Uudellamaalla, erityisesti itäisellä Uudellamaalla. Perustamisoikeuksien laajennuttua torppia syntyi aluksi kyläryhmien liepeille, mutta varsinkin isojaon jälkeen asutus laajeni myös kylien takametsiin.⁴⁶

Uudisasutusta syntyi myös vanhojen kyläkeskustojen ulkopuolelle ns. kruunun liikamaille, eli isojaossa kruunulle palautetuille, ylimääräisiksi katsotuille tiluksille ja metsäalueille. Liikamaat pal-

velivat kruunun tarkoitusta edistää uudisasutusta.⁴⁷ Esimerkiksi Pusulan pohjoisosien Kärkölän alueen asutus on syntynyt tällaiselle kruunun omistamalle maalle. Kuninkaan kartastossa alueelle on merkitty yksittäisiä taloja, joille ei ole vielä merkitty edes peltöjä – raivaustyö on ollut vasta käynnissä.

Rusthollit, pappilat, virkatalot ja kestikievarit

Kuninkaan kartastoon on merkitty paikoitellen tarkempia talotyypppejä, kuten rustholleja, pappiloita, virkataloja, kestikievareita ja krouveja. Tyypittely ei ole kuitenkaan kattavaa ja merkintöjen tarkkuus vaihtelee kohteittain. On tärkeää huomata, että Kuninkaan kartastoon ei ole merkitty jokaista rustholia, kestikievaria tai kartanoa erikseen. Paikkatietoaineisto ei siis sisällä kattavasti erilaisten kohdetyyppien edustajia, vaan tyypittelyä voi pitää luonteeltaan esimerkinomaisena.

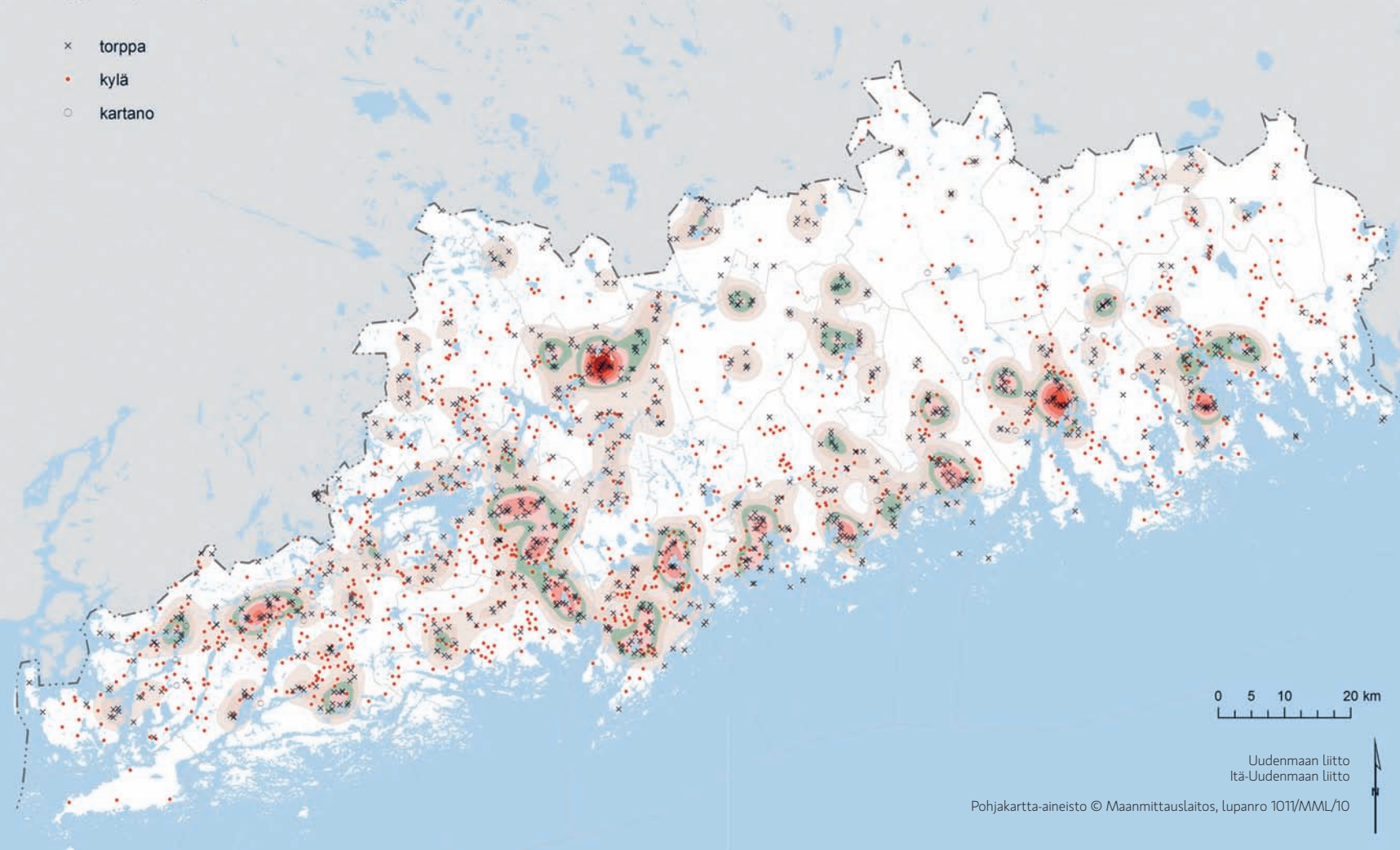
⁴⁶ Rasila 2003, 365–384, Jutikkala 2003b, 391–395, Niemelä 2008, 43–44

⁴⁷ Jutikkala 2003c, 338–342

Tihein torppa-asutus Kuninkaan kartastossa

Torppien sijaintien perusteella laskettu tiheys on suurin punaisella merkityllä alueella

- × torppa
- kylä
- kartano

Kartta 14.

Merkittäviä torppakeskittymiä on sijainnut Kuninkaan kartaston perusteella arvioituna esimerkiksi Vihdin kirkon koillispuolella, Averia- ja Kotojärven eteläpuolella sijaitsevalla alueella, Pohjan kirkon länsipuolella, Siuntionjoen laaksossa ja Porvoon seudulla. Paikallisia torppakeskittymiä on sijoittunut tiheästi pitkin koko Uudenmaan rannikkoa; tiivistä torppa-asutusta on mm. Espoonlahden ympärillä, Espoon itäosissa, Laajasalon pohjoispuolella nykyisen Viikin ja Herttoniemen ympäristössä, Sipoon kirkon tienoilla ja Sipoonjoen alajuoksulla, Mustijoen varrella Boen ja Hinthaaran kartanoiden ympärillä sekä Loviisan rannikolla Labbyn eteläpuolella.

Rusthollit olivat ratsutiloja, jotka ruotujakolaitoksen aikana varustivat sotaan ratsumiehen ja tästä hyvitykseksi saivat nauttia kruunulle kuuluvat verot. Rusthollit olivat siten tavallisia talonpoikaistaloja varakkaampia. Ratsutilat alkoivat erottua omaksi talonpoikaiseksi yläluokakseen 1700-luvulla, mutta varsinaisesti rusthollareiden sosiaalinen nousu lähelle säätyläisiä tapahtui vasta 1800-luvun kuluessa.⁴⁸

Virkataloja olivat jollekin kruunun viranhaltijalle luovutetut tilat, joiden tuotto oli osa virkamiehen palkkaa. Yleisimmin virkatalot olivat sotilasvirkataloja eli esimerkiksi kapteenien taloja. Sotilasvirkatalot liittyvät 1600-luvun lopulla syntyneeseen ruotujakolaitoksen eli Ruotsi-Suomen sotalaitoksen uudistukseen. Ruotujakolaitoksessa sotaväki järjestettiin niin, että sotilaat ja päällystö hajautettiin rauhan ajaksi muun väestön pariin ympäri maata. Sotaväen käyttöön annettiin tiloja, joilla he pystyivät harjoittamaan maanviljelystä. Siinä missä sotamiehet joutuivat tytyymään vaatimattomampiin sotilastorppiin, saivat ylemmän viran haltijat käyttöönsä sitä suuremmat maatilat mitä korkeammalla sotilashierarkiassa he olivat. Ison reduktion aikaan myös joitain entisiä säteritiloja määrättiin virkataloiksi. Toisaalta upseerit koettivat myös usein hankkia haltuunsa kartanoita, vaikka heillä olikin periaatteessa asumispakko omassa virkatalossaan. Virkatalot sijoittuivat rakennuskulttuuriltaan yleensä kartanoiden ja talonpoikaistalojen välimaastoon.⁴⁹

Pappilat olivat myös omanlaisiaan virkataloja, joita oli alettu perustaa jo keskiajalla. 1700-luvun alkuun tulella ne olivat kehittyneet säätyläistaloiksi, jotka olivat rakennuksiltaan ja vaurausasteeltaan lähimpänä kapteenien virkataloja. Pappilan sijainti aivan kirkon vieressä periytyy keskiajalta, jolloin vanhimmat pappilat rakennettiin vanhoille kirkon maille tai kruunulta saaduille maille.⁵⁰

Krouvit ja kestikievarit liittyvät kiinteästi tieverkoston rakenteeseen. Kestikievarit olivat teiden var-

sille ja liikenteen solmukohtiin sijoittuneita maja-
paikkoja, jotka liittyvät kruunun kyydityslaitokseen eli talonpoikien velvollisuuteen kyyditä ja majoittaa kruunun asioissa liikkuvia henkilöitä. Jo 1200-luvun lopulla muotoutunut kestitys- ja kyyditysjärjestelmä oli osa talonpoikien veroluontoista rasisitusta. Varsinaisia kestikievereita ryhdyttiin perustamaan 1580-luvulla Juhana III:n määräyksestä. Alkuvaiheessa kestikievarit toimivat usein nimismiestaloissa, jotka sijaitsivat liikenteellisesti tärkeimmillä paikoilla. Vuonna 1649 annetussa yleisessä kestikievarijärjestyksessä määrättiin, että kestikievereita tuli perustaa kaikkien yleisten maanteiden varsille enintään kahden peninkulman (= n. 20 kilometrin) välein, käytännössä välit vaihtelivat kuitenkin yhdestä kolmeen peninkulmaan. Jokaisella halkukalle annettiin nyt mahdollisuus kestikievarin hoitamiseen, mikäli talo sijaitsisi liikenteellisesti sopivalla paikalla. Kestikievereissa saivat yöpyä ja ruokailla kaikki, jotka pystyivät maksamaan vaaditun palvelumaksun. Kestikievarien paikat saattoivat vaihdella kunkin pitäjän tienvarsikylien välillä, vaikka niiden paikkoja yritettiinkin 1730-luvun kestikievarijärjestyksellä vakiinnuttaa.⁵¹

Krouvit olivat kestikievereista poiketen keskittyneet ainoastaan ruokatarjontaan ja anniskeluun. Vuoden 1649 kestikievarijärjestyksessä määrättiin, että krouveja ei saanut perustaa alle kahden peninkulman päähän kestikievereista, mutta ainakin 1780-luvulla Siuntiossa Bollstadin kylän kestikievari ja Sjundbyn krouvi sijaitsivat Kuninkaan kartaston mukaan lähekkäin. 1680-luvun lopulla aateliset saivat luvan perustaa rälssitilojensa yhteyteen krouveja ilman että niistä tarvitsi maksaa veroja. Tämä kasvattikin krouvien määrää vuoteen 1789 asti, jolloin krouvien verotusta muutettiin ja useat pienempien kartanoiden krouvit lopettivat toimintansa. Yleensä kartanoiden krouveja pitivät torpparit.⁵²

⁴⁸ Jutikkala 2003d, 273, Niemelä 2008, 40

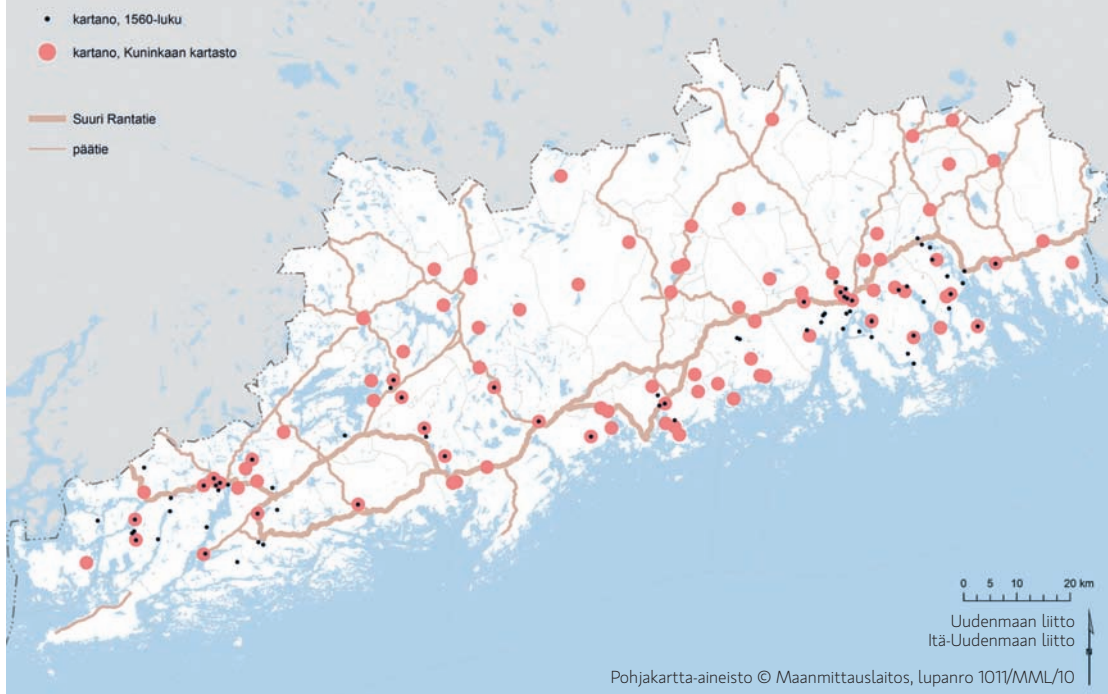
⁴⁹ Jutikkala 2003d, 273, Niemelä 2003, 369

⁵⁰ Härö 1993, 20

⁵¹ Salminen 1993, 151–159, 185

⁵² Salminen 1993, 192–198

1560-luvun kartanot ja Kuninkaan kartastoon merkityt kartanot

Kartta 15.

1560-luvun kartanot olivat keskittyneet rannikon ja sitä seurailevan Suuren Rantatien tuntumaan. 1700-luvun lopulle tultaessa kartanoita oli perustettu aina pohjoista Uttamaata myöten.

Paikkatiedoksi on digitoitu vain Kuninkaan kartastoon erikseen merkityt kartanot. Aineistosta puuttuvat siten mahdolliset karttalehtien väliin jääneet kohteet sekä sellaiset kohteet, joissa kartanoa ei ole erikseen nimetty.

Kirkot, kaupungit ja puolustuksen kohteet Kuninkaan kartastossa

Kartta 16.

Kirkkojen sijainti liittyi kirkkopitäjäjakoön. Ne sijoituivat myös liikenteellisesti edullisille paikoille. Kaupungit ja Kuninkaan kartastoon merkityt puolustuksen kohteet sijaitsivat rannikolla.

Kaupungit on merkitty laajempina alueina Kuninkaan kartastoon, joten kaupunkikohteet on digitoitu myös alueina pellot ja niityt sisältävään tietokantaan.

Kirkot

Paikkatiedoksi on digitoitu myös Kuninkaan kartastoon merkityt kirkot, kaupungit ja puolustuksen kohteet (kartta 16).

Kirkkopitäjät alkoivat muodostua ensimmäisten kirkkojen ympärille 1200- tai 1300-luvulla. Ensimmäisissä maininnoissa 1320-luvulta esiintyvät Karjaan ja Tenholan kirkkopitäjät, sen jälkeen Kirkkonummi, Inkoo ja Pohja. Uusia seurakuntia syntyi kun ne itsenäistyivät kappeliseurakunniksi. Esimerkiksi Siuntio ja Espoo olivat aluksi Kirkkonummen kappeliseurakuntia, myöhemmin niistä tuli omia kirkkopitäjiään. Kappeliseurakuntia olivat myös esimerkiksi Karjaasta irtautunut Snappertuna, Pohjasta irtautunut Tammisaari, Tenholasta irtautunut Bromarv sekä Inkoosta irtautunut Degerby. Lohjan seurakunta mainitaan ensimmäisen kerran 1380-luvulla. Siihen 1800-luvulle asti kuuluneet Nummen ja Pusulan kappelit perustettiin 1600-luvulla. Sen sijaan Lohjaan alun perin kuulunut Vihti irtautui omaksi kirkkoherrakunnakseen jo 1500-luvun alussa. Pyhäjärven kappeli kuului puolestaan Vihdin seurakuntaan 1800-luvulle saakka.⁵⁶

Itä-Uudellamaalla ensimmäinen kirjallinen todiste Porvoon seurakunnan synnystä on vuodelta 1327. Porvoosta erkautuneita seurakuntia olivat Sipoo, Pernaja, Mäntsälä, Askola, Pukkila ja Pornainen. Pernaja mainitaan omana pitäjänään jo 1363. Sipoo erotettiin omaksi kirkkoherrakunnakseen ennen vuotta 1425 ja Mäntsälä vasta 1600-luvulla. 1600-luvulla perustetut Askolan ja Pukkilan kappelit sekä vuonna 1729 perustettu Pornaisten kappeli määrättiin erotettavaksi eri kirkkoherrakunniksi vasta 1800-luvun lopulla. Pyhtää, Lapinjärvi, Myrskylä, Loviisa ja Liljendal ovat aikoinaan kuuluneet Pernajan kirkkopitäjiään. Pernajaan kuului myös Koskenkylän tehdasseurakunta, jonka vuonna 1688 rakennettu kirkko purettiin 1800-luvulla.⁵⁷

Kaupungit ja puolustuksen kohteet

1700-luvun lopulla Uudellamaalla oli neljä kaupunkia; Porvoo, Tammisaari, Helsinki ja Loviisa. Vanhin kaupungeista oli Porvoo, joka mainitaan ensimmäisen kerran jo vuonna 1383. 1500-luvulla perustettu ja kaupungeja olivat Tammisaari (1528) ja Helsinki (1550). Loviisa on Kuninkaan kartastoon merkityistä kaupungeista nuorin; se perustettiin korvaamaan Viipurin ja Haminan menetystä vasta vuonna 1745.⁵⁸

Helsingin perustamisella oli vaikutusta kaikkien Uudenmaan kaupunkien asemaan. Vuonna 1550 Kustaa Vaasa määräsi Porvoon ja Tammisaaren, samoin kuin Rauman ja Ulvilan asukkaat muuttamaan vasta perustettuun Helsingin kaupunkiin. Muuttomääräyksen seurauksena Porvoo lakkasi väliaikaisesti toimimasta kaupunkina. Tammisaaren porvarit saivat palata takaisin kaupunkiinsa jo vuonna 1556. Porvoon kaupunkioikeudet palautettiin vasta vuonna 1579.⁵⁹

Merkittäviä Kuninkaan kartastoon merkittyjä puolustuksen kohteita ovat Suomenlinna eli Sveaborg sekä Loviisan edustalla sijaitseva Svartholma. Muita kohteita ovat Hankoniemen edustan Gustavs värn ja Gustaf Adolfs fäste. Myös Raaseporin linna on sisällytetty tietokannassa puolustuksen kohteisiin. Kuninkaalliseen merikartastoon on merkitty myös Itä-Uudellamaalla sijaitseva Vähä-Ahvenkosken puolustusvarustus.

Teollisuuden kohteet

Teollisuuden kohteista Kuninkaan kartastoon on merkitty ruukkeja, tiilitehtaita ja sahoja (kartta 17).

Ruukkien keskittymistä Uudenmaan lounaasiin selittävät alueen sijaintitekijät sekä maisemarakenteelliset lähtökohdat. Länsi-Uudenmaan syvät merenlahdet mahdollistivat Ruotsista tuodun rautamalmin ja raakaraudan kuljettamisen syvemmälle sisämaahan (kuva 7). Myös läheisen Lohjan Ojamon

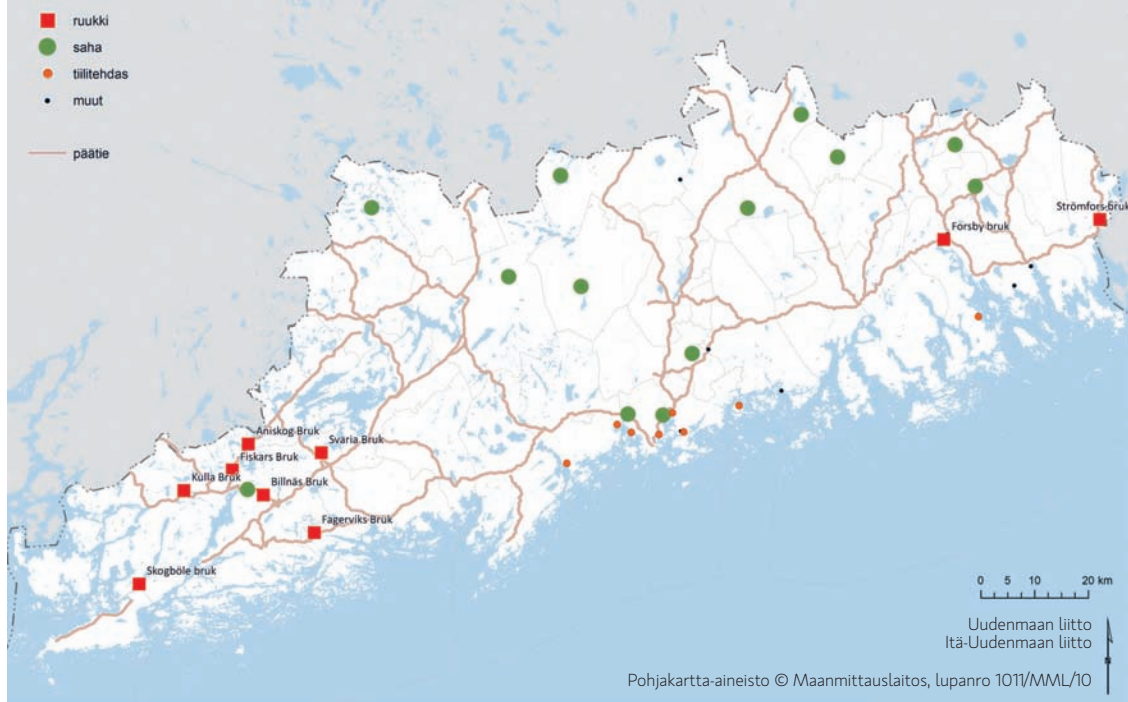
⁵⁶ Haggren 2008, Suomen sukututkimusseuran www-palvelu

⁵⁷ Suomen sukututkimusseuran www-palvelu

⁵⁸ Gardberg 1981, 18, 40, Nikula 1981, 166

⁵⁹ Gardberg 1981, 40

Teollisuuden kohteet Kuninkaan kartastossa

Kartta 17.

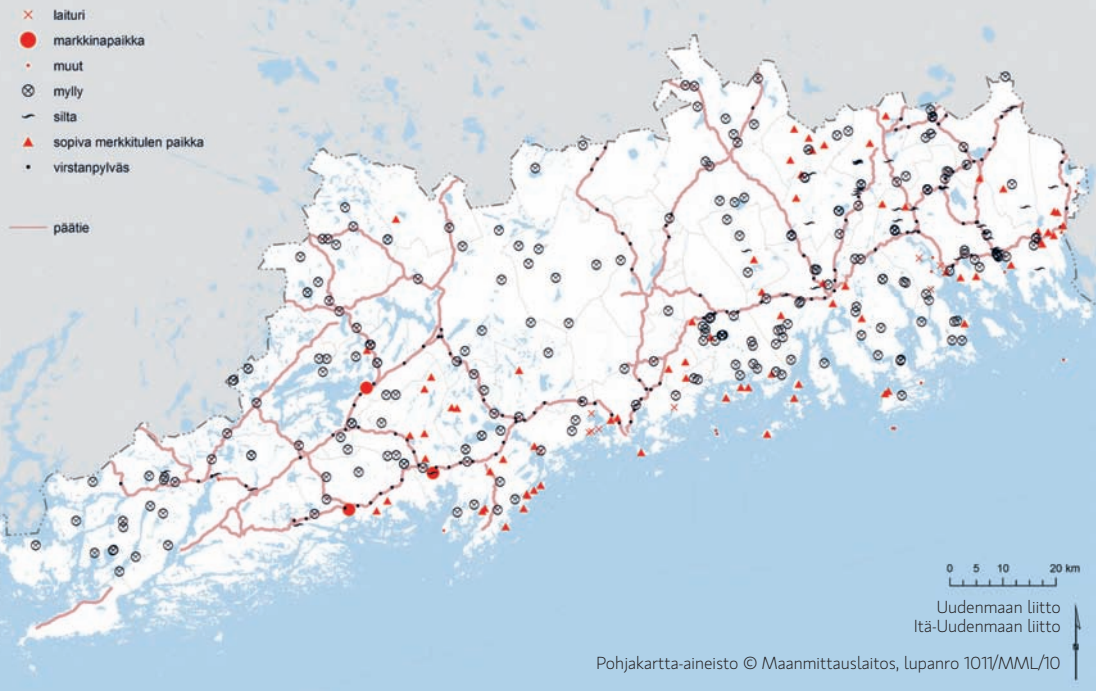
Teollisuuden kohteista tietokantaan on eritelty Kuninkaan Kartastossa esiintyvät ruukit, tiilitehtaat ja sahat. Ruukit sijoittuvat Uudenmaan lounaisosiin lukuun ottamatta Itä-Uudellamaalla sijaitsevia Pernajan Forsbyn ja Ruotsinpyhtään Strömforsin ruukkeja. Sahat sijoittuvat pääosin Pohjois- ja Keski-Uudellemaalle. Rannikolle on merkitty muutamia sahoja, mm. Pohjan Äminneforssiin, Helsingin Pajamäkeen ja Vanhankaupunginlahdelle. Tiilitehtaat ovat keskittyneet rannikon tuntumaan, pääosin Helsingin niemeä ympäröivälle alueelle.

Kuva 7.

Fisksarsin ruukki Kuninkaan kartastossa. Ruukki on sijoittunut liikenteellisesti edulliselle paikalle Pohjanpitäjänlahden päähän. (Kuninkaan kartasto Suomesta 1776-1805, Alanen & Kepsu 1989)

Muut rakennetun ympäristön kohteet Kuninkaan kartastossa

Kartta 18.

Kuninkaan kartastoon on merkitty vaihtelevasti myös muita rakennetun ympäristön kohteita, kuten myllyjä, virstanpylväitä ja merkkitulun paikkoja. Kuninkaan kartastoon merkityt myllyt sijaitsevat pääosin vesiuomien varrella, mutta Kuninkaalliseen merikartastoon on merkitty myös muutamia tuulimyllyjä.

Sahamyllyt on merkitty tietokannassa sahoiksi. Muutamissa tapauksissa samassa koskessa on sijainnut sekä viljamylly että saha ja joissain kohteissa merkintöjen epäselvyyden vuoksi tietokantaan on merkitty sekä mylly että saha. Sillanpaikkoja on digitoitu tietokantaan vaihtelevasti. Museoviraston tuottamassa alkuperäisessä Itä-Uudenmaan aineistossa sillanpaikkojen digitointi on kattavampaa kuin läntisellä Uudellamaalla, jossa on digitoitu ainoastaan tärkeimmät sillanpaikat.

rautakaivoksen malmia käytettiin ainakin Mustion, Antskogin, Billnäsin ja Fiskarsin ruukeissa. Ruukit hyödynsivät myös koskivoimaa ja tarvitsivat laajoja metsäalueita puuhiilen lähteeksi.⁶⁰

Kuninkaan kartastoon merkityt **sahat** sijaitsevat pääosin Uudenmaan keski- ja pohjoisosissa. Sahojen sijaintiin vaikuttivat ruukkien lailla vesivoiman tarve, raaka-aineen sijainti sekä hyvät kuljetusyhteydet. Kauppa- ja vientisahat olivat 1700-luvulla keskittyneet Länsi- ja Keski-Uudellemaalle, mutta 1700-luvun lopulla riittävien metsäalueiden puute alkoi vaikuttaa sahojen käytön vähenemiseen rannikkoalueella.⁶¹

Tiilitehtaita on Kuninkaan kartastoon merkitty muutamia. Tiilitehtaat sijoittuvat tiiviisti rannikon tuntumaan, suurin osa Helsingin lähialueille.

Tiilitehtaiden toimiala kasvoi huomattavasti vasta 1800-luvun alkupuolella, minkä jälkeen kasvu pysähtyi. Tiilen käyttö oli verraten vähäistä ennen 1800-luvun loppua.⁶²

Muut rakennetun ympäristön kohteet

Muita Kuninkaan kartastossa esiintyviä rakennetun ympäristön kohteita ovat muun muassa sillat, virstanpylväät, myllyt ja merkkitulun paikat (Kartta 18).

Sillat liittyvät kiinteästi tierakenteeseen ja ne olivat kartoittamisen kannalta olennainen kulkeamiseen vaikuttava elementti. Esimerkiksi Suureen Rantatiehen liittyviä merkittäviä sillanpaikkoja läntisellä Uudellamaalla olivat Fiskarsinjoen ylittävä silta Pohjankurussa sekä Karjaanjoen ylittävä silta Karjaan Landsbrossa, Pikkalajoen silta Siuntiossa

⁶⁰ Salonen 1987, 25–26, Solantie 1992, 46

⁶¹ Åström 1980, 252–254, Härö 1993, 65

⁶² Schybergson 1980, 427, Härö 1993, 68

sekä Vanhankaupungin lahden silta. Itä-Uudella-
maalla tiehen liittyviä siltoja oli esimerkiksi Por-
voossa, Koskenkylässä ja Loviisan itäpuolella.

Tieverkostoon liittyvät myös **virstanpylväät**, joita on kartastoon merkitty joidenkin pääteiden varsil-
le, erityisesti Suurelle Rantatielle. Virstanpylväät
olivat oikeastaan peninkulmapatsaita (peninkul-
ma = 10 kilometriä), jotka helpottivat tiellä liikku-
mista. Patsaat olivat vielä 1700-luvulla useimmiten
puisia, vaikka kivistä tehtyjä ryhdyttiin Suomessa
ottamaan käyttöön vähitellen 1700-luvun lopulla.⁶³
Kuninkaan kartastoon merkityt peninkulmapatsaat
sijaitsevat lyhyimmillään osapuilleen 2,5 kilometrin
päässä toisistaan, joka vastaa neljännespeninkul-
man matkaa. Patsaiden etäisyydet vaihtelevat kui-
tenkin tieosuudesta riippuen.

Myllyjä on Kuninkaan kartastoon merkitty var-
sin runsaasti. Myllyistä suurin osa on jokien tai
purojen varsilla sijaitsevia vesimyllyjä. Kuninkaal-
lisen merikartaston pohjalta on tietokantaan voitu
täydentää myös muutamia tuulimyllyn paikkoja. Ve-
simyllyt sijoitettiin jokien ja purojen varteen, jotka
saattoivat olla vedenkorkeudeltaan mataliakin uo-
mia. Kuninkaan kartaston vesimyllyt ovat ilmeisesti
pääosin viljamyllyjä. Viljamyllyt olivat talonpoikien
yhteisomistuksessa ja niitä käytettiin vuorotellen,
osakkaiden kesken jaettujen jauhausvuorojen mu-
kaisesti. Myllyjä pystyttiin tavallisesti käyttämään
kuitenkin vain tulvavesien aikaan keväisin ja syksyi-
sin.⁶⁴

Markkinapaikat liittyvät valtakunnan kaupan-
käynnin järjestämiseen. Merkantilistinen kauppa-
politiikka oli 1600-luvun alusta alkaen keskittä-
nyt kaupankäynnin kaupunkeihin tai laillistetuille
markkinapaikoille, mihin talonpoikien piti matkus-
taa myymään tuotteitaan. Maaseudulla sallittiin ai-
noastaan viljan ostaminen talonpojilta. Käytännössä
laiton kaupankäynti oli yleistä ja kulkukauppiaita

kierteli maaseudulla laajasti. Maatalouden ja käsi-
työn tuotteiden ostaminen kaupunkien ja markki-
napaikkojen ulkopuolella tehtiin virallisesti luvalli-
seksi vasta vuonna 1842. Tosin jo 1800-luvun alussa
oli lakkautettu lähellä rannikkoa ja kaupunkeja ole-
via markkinoita.⁶⁵ Kuninkaan kartastoon on mer-
kitty markkinapaikkoja Inkoon kirkon eteläpuolelle,
Lohjan kirkonkylän eteläpuolelle sekä Siuntion Pik-
kalansillan kupeeseen. Itä-Uudellamaalla tärkeä,
aina 1800-luvulle toiminnassa ollut kauppapaik-
ka on sijainnut Porvoon pohjoispuolella Saksalas-
sa, Strömsbergin kartanon eteläpuolella Porvoon-
joen mutkassa, mutta Kuninkaan kartastoon ei tätä
kauppapaikkaa ole kuitenkaan merkitty⁶⁶. Tämän
vuoksi se ei myöskään sisälly tietokantaan.

Sopivat merkkitulen paikat puolestaan liittyvät
Kuninkaan kartaston lähtökohtien mukaisesti so-
dankäynnin suunnitteluun⁶⁷. Sopivia merkkitulen
tai vartiotulen paikkoja on merkitty maaston kor-
keimpiin kohtiin, muusta ympäristöstä erottuville
mäille.

Maatalouden maisema

Kuninkaan kartastosta digitoitujen pelto- ja niitty-
alueiden tarkastelu avaa näkymän Uudenmaan maa-
talousmaisemaan 1700-luvun lopussa (kartta 19).

1780-lukuun mennessä peltola oli kasva-
nut miltei kolminkertaiseksi 1500-luvun lopulta.
Pellonraivaus oli oletettavasti vähentynyt suuren
Pohjan sodan ja Isovihan aikana 1700-luvun alus-
sa, mutta voimistunut myöhemmin 1700-luvulla.⁶⁸
Peltoalan kasvusta huolimatta perinteisen maata-
louden maiseman rakenne perustui yhä samoihin
elementteihin kuin 1560-luvulla. Talojen lähistöl-
lä sijaitsevat pihapellot sekä rintapellot sekä kau-
kaisemmat ulkopellot muodostivat yhdessä niitty-

⁶³ Viertola 1974, 85–86, 91–92

⁶⁴ Rantanen & Kuvaja 1994, 347–350

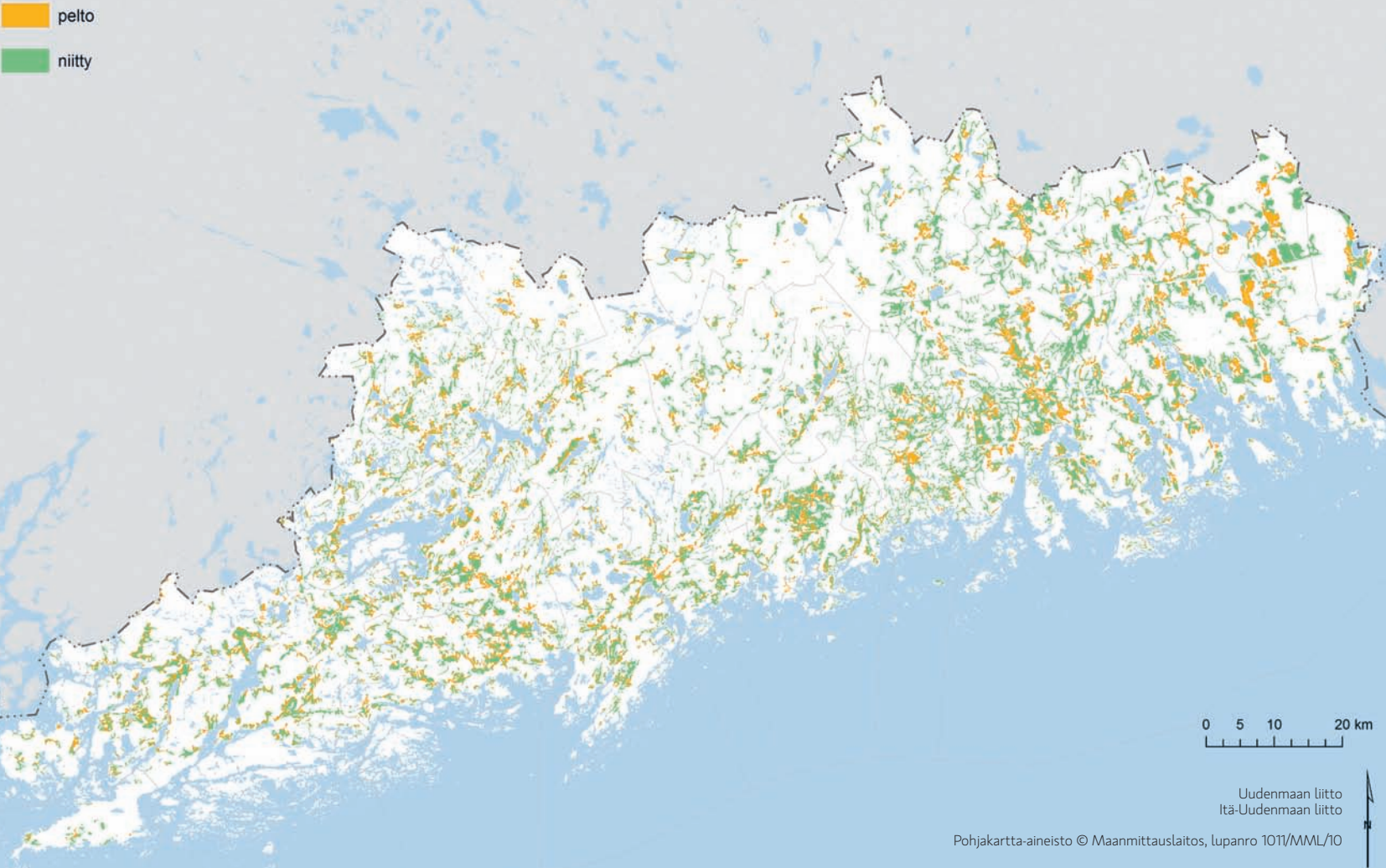
⁶⁵ Ranta 1980, 282–284

⁶⁶ Selen 1996, 47

⁶⁷ Alanen & Kepsu 1989, 9

⁶⁸ Nummela 2003, 142–149

Pelto- ja niittyalueet Kuninkaan kartastossa

Kartta 19.
Perinteisen maatalouden maisemaa luonnehti peltojen ja niittyjen vaihtelu; niittyalaa oli noin kaksinkertainen määrä peltoalaan nähden. Kuninkaan kartastosta digitoitujen pelto- ja niittyalueiden yhteinen pinta-ala on noin 1460 km², mikä on noin 16 prosenttia koko Uudenmaan maa-alasta.

jen kanssa maatalousmaiseman rungon. Pelto- ja niittymaisema järjestäytyi kyläonttien ulkopuolelle luonnonolojen määrittelemien reunaehto- ja mu- kaan. Kuninkaan kartaston valmistumisen aikaan käynnissä olleet isojaot muuttivat kuitenkin omis- tussuhteita kun peltoja jaettiin uudelleen ja sarkoi- hin perustuneesta jakomenetelmästä yhteisviljelyk- sineen pyrittiin pääsemään eroon.

Perinteisen maatalouden maisemaa luonnehti peltojen ja niittyjen vaihtelu (kuva 8). Niittyjen mer- kitys maatalouden kannalta oli 1700-luvun lopul- la yhä suuri. Peltoviljely vaati kehittyäkseen riittä- vää lannoitusta, ja karjan lukua sääтели käytettävissä olevan rehun määrä. Lannoituksen onnistuminen edellytti siis riittävää rehu- eli heinäsattoa. Koska

peltoilla viljeltiin ainoastaan leipäviljoja eikä rehua, oli niittyalan tarve ilmeinen.

Niittyjen sijainti määräytyi luonnonolojen pe- rusteella. Kosteaa maan niityt olivat luonnonniit- tyjä, jotka olivat syntyneet ajoittain veden peittämälle maalle, esimerkiksi jokien varsille. Kuivaa maan niityt syntyivät puolestaan raivauksen tulokse- na.⁶⁹ Pääosa niityistä oli luonnonniittyjä, joita ei sen kummemmin hoidettu – pääasiassa heinämai- ta yritettiin estää metsittymästä tai mätästymäs- tä. Heinää kerättiin sieltä, missä sitä luontaisesti kasvoi; pellonpientareilta, kaskiahoilta ja jokien varsilta.⁷⁰ Myös rannikolle syntyneet kaistalemaiset tulvaniityt olivat arvokkaita heinäkeruupaikkoja.

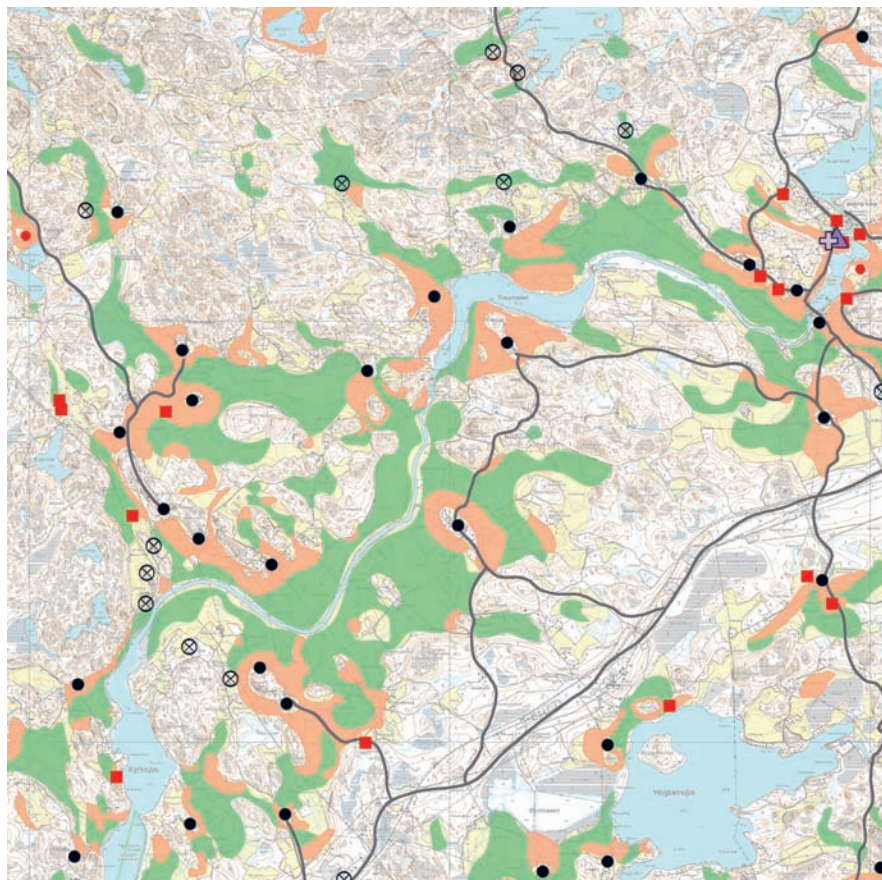
Uusia niittyjä saatiin soista raivaamalla sekä

⁶⁹ Soininen 1974, 151–152

⁷⁰ Nummela 2003, 149–150

Kohteet Kuninkaan kartastossa

- Kylä
- Talo
- ⊗ Kartano
- ⊗ Torppa
- Rakennuskeskittymä/muut
- ✚ Kirkko
- ▲ Teollisuuden kohde
- Niitty
- Pelto
- Tie

Kuva 8.

Kuninkaan kartastosta digitoituja maankäyttömuotoja Mustionjoen varressa. Pellot ja niityt lomittuivat maisemarakenteeseen luonnonmaantieteellisten perustekijöiden mukaan.

vesistöjen varsilta. 1740-luvulla sallittiin myös vesistöjen kuivattaminen, mikä aloitti 1900-luvulle kestäneen järvien laskukauden. Kuivattujen järvien alta saatiin hyvää niitty- ja peltomaata kehittyvän maatalouden tarpeisiin. Kaukoniityt levittivät kylien maankäyttöä kauas kyläkeskusten ulkopuolelle.⁷¹

Peltoalan kasvua rajoittivat toisaalta käytettävissä oleva niittyala ja toisaalta työvoima. Intensiivisen viljelyn alue saattoi ulottua ainoastaan niin kauaksi kuin sitä käytettävissä olevilla resursseilla voitiin hyödyntää. Peltoala alkoi kasvaa voimakkaasti vasta 1800-luvun lopulla maatalouden modernisointikehityksen myötä. 1800-luvun loppupuolella pelloilla ryhdyttiin viljelemään leipäviljan lisäksi rehua, mikä oli suuri muutos perinteiseen maa-

talouteen. Vanhoja niittyjä voitiin raivata pelloiksi, mitä helpotti myös parantunut maanmuokkausvälineistö. 1800-luvun lopulla käyttöön otettu apulanta vapautti myös lisää maata viljelylle kun kesannon tarve pelloilla väheni. Maatalouden uudistumisketjyyn nivoutuivat myös 1800-luvulla käynnistyneet uusjaot.⁷²

Perinteisen maatalouden maisemaa luonnehtivat useat, pienet, maastoa myötäilevät peltokuviot ja luonnonolosuhteiden pohjalta maisemaan lomittuvat niittyalueet. Maatalouden tehostumisen myötä 1800-luvun lopulta peltokuviot alkoivat suurentua ja maatalousmaisema alkoi muuttua vähitellen muodoiltaan yhä geometrisemmaksi.⁷³

⁷¹ Björn 2003, 609–610

⁷² Östman 2004, 19–51

⁷³ Björn 2003, 613

Tieverkko

Historialliset tiet

Suurin osa Uudenmaan tärkeimmistä tielinjauksista syntyi jo keskiajalla⁷⁴. Historiallisten tielinjojen kehitystä ja tienrakennusta ohjasivat luonnonolosuhteet, kuten vesistöt, topografia, maaperän ominaisuudet, ilmasto ja kasvillisuus. Esimerkiksi harjut olivat erinomaisia kulkureittejä kuivan ja kovan maapohjansa vuoksi. Historialliset tiet myötäilivät maaston piirteitä ja mukautuivat maisemarakenteseen.⁷⁵

Vesistöt olivat myös tärkeitä kulkureittejä. Niitä voitiin ylittää kesäisin veneillä ja talvisin jäätä pitkin kulkemalla. Ennen 1900-lukua liikkuminen olikin talvisin oikeissa olosuhteissa hyvin sujuvaa ja usein nopeampaa kuin maanteilla. Talvitiet nopeuttivat matkantekoa varsinkin Uudenmaan rannikolla, jossa pitkälle sisämaahan työntyneet merenlahdet antoivat mahdollisuuden matkareitin oikaisemiseen. Talviteistä ei ole jäänyt merkkejä nykymaisemaan, mutta niiden linjaukset poikkesivat paikoin suurestikin varsinaista maanteista. Talvitiet noudattelivat maanpinnan muotoja ja suosivat peltoaukeita, jokia ja järvenselkiä, joilla reellä tai suksilla liikkuminen oli hyvillä talvikeleillä vaivatonta.⁷⁶ Talvitiet lyhensivät matkoja useita virstoja, esimerkiksi Tammisaa-resta jään yli Hankoniemelle vienyt talvitie lyhensi matkaa maantiehen nähden 17 virstalla⁷⁷.

1600-luvun puolivälissä teiden ajokelpoisuuteen ryhdyttiin kiinnittämään aikaisempaa enemmän huomiota. Tärkeimpiä teitä parannettiin siten että niitä pystyi ajamaan vaunuilla ja kärryillä. Teiden rakentamisesta ja kunnossapidosta vastasivat maan- ja talonmistajat. 1700-luvun lopulla alettiin vaatia, että yleiset tiet pidettäisiin auki myös talvisin, mihin talonpojat veloitettiin aluksi osuuskittain ja myöhemmin aurasukunnittain. Talonpoikien

tuli myös merkitä tilustensa läpi kulkevat talvitiet. Järvenselkiä ylittävien talvireittien viitoituksesta vastasivat pitäjät yhdessä.⁷⁸

Tiet eroteltiin tiemääräyksissä niiden leveyden mukaan. Vuoden 1734 laki määräsi maanteiden leveydeksi 10 kyynärää ja muiden yleisten teiden leveydeksi 6 kyynärää. Näiden raja ei ollut kuitenkaan aina selvä ja yleisetkin maantiet saattoivat paikoin olla hyvin kapeita.⁷⁹

Uudenmaan tärkeimpiä teitä 1700-luvun lopulla

Kuninkaan kartastosta paikkatiedoksi digitoitu tieverkosto kattaa tärkeimmät tielinjat (kartat 20 ja 21).

Yksi koko maan merkittävimmistä teistä oli Suuri Rantatie, joka kehittyi Uudenmaan rannikkoa seurailleen vesireitin kilpailijaksi. Tiestä on mainintoja aina 1300-luvun lopulta lähtien. Suuren Rantatien linjaus kulki Turusta Paimion, Salon ja Perniön kautta Uudellemaalle, josta se jatkui Porvoon ja Vironlahden kautta Viipuriin.⁸⁰ Suuri Rantatie oli osa Ruotsin valtakunnan yhdistävää keskusreittiä, joka muodostui linjasta Göteborg–Västerås–Tukholma–Turku–Viipuri. Venäjän vallan aikana tie oli myös tärkeä linkki Pietarista Helsinkiin ja edelleen Turkuun.⁸¹

Suuren Rantatien linjaus jakaantui paikoin kahteen rinnakkaiseen linjaukseen. Turun suunnalta Uudellemaalle saavuttuaan Rantatie kulki Tenholan ja Pohjan kautta Karjaalle, jossa historiallinen linjaus jakaantui kahteen. Eteläisempi linjaus suuntasi Karjaan kirkolta etelään ja vei Fagervikin, Inkoon ja Degerbyn kautta Siuntion Sunnavikiin, jossa linjaukset yhtyivät. Toinen, pohjoisempi linjaus lähti Karjaan kirkolta koilliseen ja päättyi Sunnavikiin Högbenin ja Kokkilan kautta. Lohjanharjua pitkin kulkeva pohjoisempi linjaus lienee vanhempi, mutta 1500-luvun alussa pääosa liikenteestä kulki

⁷⁴ Härö 1993, 49

⁷⁵ Fogelberg 1974, 9–34

⁷⁶ Salminen 1993, 42, Gardberg & Dahl 1999, 32

⁷⁷ Viertola 1974, 178

⁷⁸ Viertola 1974, 82–89, Gardberg & Dahl 1999, 33

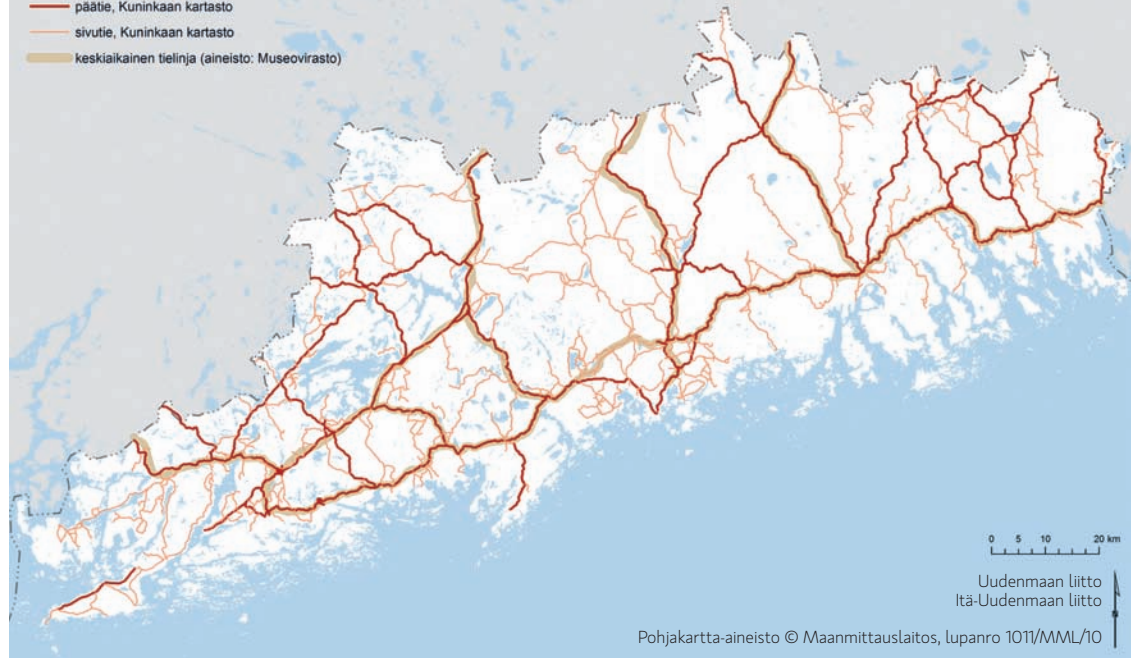
⁷⁹ Viertola 1974, 86

⁸⁰ Viertola 1974, 39–40

⁸¹ Gardberg & Dahl 1999, 7, 23

Uudenmaan tieverkosto Kuninkaan kartastossa ja tärkeimmät keskiaikaiset tiet

- päätie, Kuninkaan kartasto
- sivutie, Kuninkaan kartasto
- keskiaikainen tielinja (aineisto: Museovirasto)

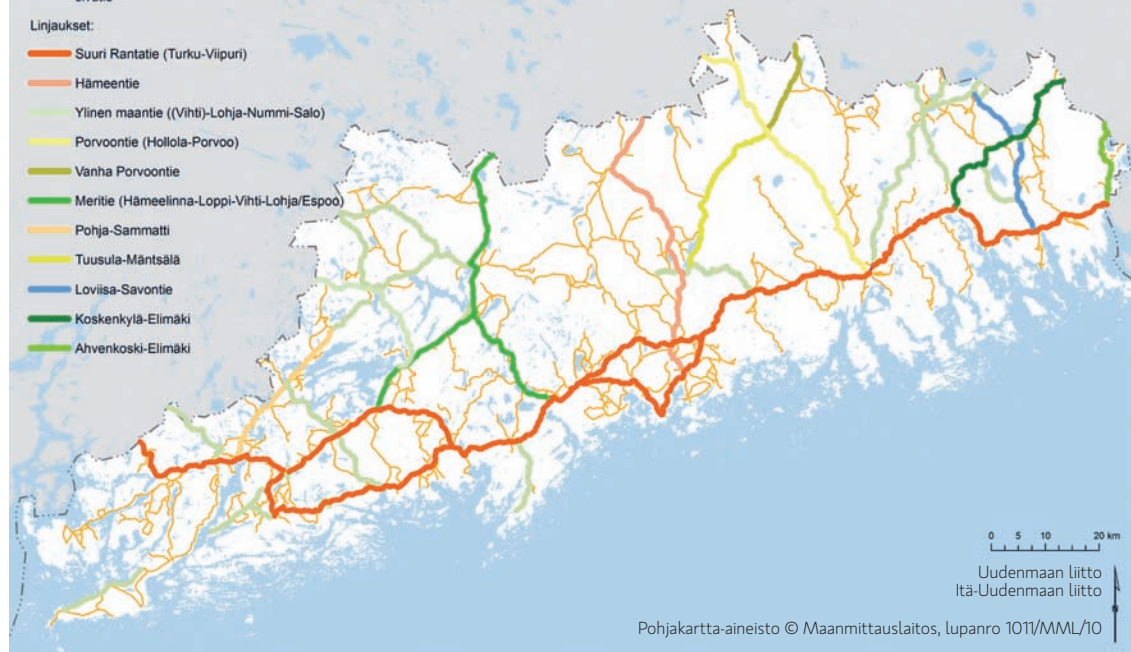
Kartta 20.

Suurin osa Uudenmaan 1700-luvun tärkeimmistä tielinjoista perustui keskiaikaiseen tieverkostoon. Myös vesistöt olivat tärkeitä kulkureittejä, joita hyödynnettiin erityisesti talviteiden linjauksissa.

Kuninkaan kartastosta on digitoitu silmämääräisesti tulkiten ainoastaan päätiet ja merkittävimmät paikallistiet. Linjaukset on eroteltu tietokantaan pää- tai sivuteiksi. Jaottelu ei edusta Kuninkaan kartaston alkuperäistä luokittelua, vaan perustuu silmämääräiseen tulkintaan. Keskiaikaisten teiden digitoinnit on tuotettu Museoviraston rakennushistorian osastolla.

Uudenmaan tieverkosto Kuninkaan kartastossa

- päätie
- sivutie
- Linjaukset:
- Suuri Rantatie (Turku-Viipuri)
- Hämeentie
- Ylinen maantie ((Vihti)-Lohja-Nummi-Salo)
- Porvoontie (Hollola-Porvoo)
- Vanha Porvoontie
- Meritie (Hämelinna-Loppi-Vihti-Lohja/Espoo)
- Pohja-Sammatti
- Tuusula-Mäntsälä
- Loviisa-Savontie
- Koskenkylä-Elämäki
- Ahvenkoski-Elämäki

Kartta 21.

Suuri Rantatie oli yksi koko maan merkittävimmistä tielinjoista, josta on mainintoja aina 1300-luvulta lähtien. Muita tärkeitä tielinjoja 1700-luvun lopussa Uudellamaalla olivat muun muassa Hämeentie, Porvoontie, Meritie ja Ylinen maantie.

Kuninkaan kartastoon merkityt tielinjat on tunnistettu pääosin Juhani Viertolan (1974) ja osin Mikko Härön (1993) teoksien perusteella. Apuna on käytetty myös Museovirastolla tuotettuja, historiallisten tielinjausten digitointeja.

vielä eteläisen linjan kautta. Syynä tähän oli Länsi-Uudenmaan keskuksena toiminut Raaseporin linna. Linnan merkityksen vähennyttyä 1500-luvun jälkipuolella muodostui pohjoisesta tiestä vähitellen rantatien päälinja.⁸²

Sunnanvikista tie jatkui Pikkalansillan yli Kirkkonummelle ja sieltä edelleen Espoon Bemböleen. Bembölestä linjaus jakaantui jälleen kahteen. Toinen linjaus vei suoraan Helsingin pitäjän kirkonkylään. Tämä Helsingin kaupunkialueen kiertävä vanhempi Rantatien linjaus yritettiin lakkauttaa 1770-luvun alussa perustuen sodan 1741–43 kokemuksiin, jolloin venäläiset olivat päässeet saartamaan ruotsalaisjoukot kulkemalla Helsingin pitäjän kirkonkylältä Huopalahteen vienyttä tietä pitkin. Rantatien vanha linjaus säilyi kuitenkin käytössä kiellosta huolimatta.⁸³ Kuninkaan kartastossa tämä pohjoinen tie on merkitty selvästi ohuemmalla viivalla kuin Helsingin kautta kulkeva linjaus ja siksi se on merkitty paikkatietokannassa sivutieksi. Kuninkaallisessa merikartastossa pohjoisempi linjaus on puolestaan merkitty eteläistä paksummalla viivalla.

Rantatien eri linjaukset päättyivät lopulta Hakkiilaan. Sieltä tien linjaus jatkui Myrkrogin kestikievarin kautta Sipoon kirkolle ja edelleen Yli-Vekkosken kautta Porvooseen. Porvoosta rantatie jatkui Koskenkylän ruukin kautta Pernajan kirkolle, Loviisaan ja edelleen Ahvenkoskelle.

1500-luvun loppuun mennessä oli rakennettu myös tärkeä, Vantaanjoen suulta Janakkalan kautta Hämeenlinnaan johtava Hämeentie. Hämeentie oli vanha hämäläisten kulkema reitti, jonka kunnostamista maantiekse oletettavasti vauhditti Helsingin perustaminen Vantaanjoen suulle vuonna 1550.⁸⁴ Vanhankaupunginlahdelta Vironniemelle kulkeva tieosuus oli puolestaan määrätty rakennettavaksi vuonna 1638, jolloin valmisteltiin Helsingin

siirtymistä Vironniemelle⁸⁵. Myös Suuren Rantatien Helsingin kaupunkialueen kautta kiertävä tieosuus noudatteli tätä linjausta.

Hämeenlinnasta kulki Lopen kautta Vihtiin niin sanottu Meritie, joka Vihdissä haarautui Lohjalle ja toisaalta Espooseen. Espooseen vievä tienhaara yhdistyi rantatiehen Espoon kartanon eteläpuolella. Myös rantamaantietä Porkkalan niemen kärkeen jatkunut yhteys liittyy myös ilmeisesti vanhaan, myöhäiskeskiajalle palautuvan Meritiehen. Meritie tarjosi lyhyimmän matkan Hämeenlinnasta Raaseporiin, jonne pääsi Lohjan jälkeen Suuren Rantatien pohjoiselle linjaukselle liittymällä.⁸⁶

Hämeenlinnasta Porvooseen johtava Porvoontie kulki Hollolasta Mäntsäläjoen vartta pitkin Porvoon seudulle. Vanhempi linjaus vei Hämeenlinnasta Marttilan ja Uudenkylän väliselle Pitkäsillalle, sieltä Mäntsälänjoen vartta pitkin Mäntsälän kirkolle ja edelleen Porvooseen. Vuonna 1778 kartoitettiin Hausjärveltä Mäntsälään Oitin, Olkisten, Sulkavan ja Sälinkään kautta kulkeva oikotie, joka yhtyi vanhaan Porvoontiehen Mäntsälän kirkolla. Tie valmistui vuonna 1783, jonka jälkeen vanhaa linjausta ryhdyttiin nimittämään ”vanhaksi Porvoontieksi”.⁸⁷ Vanhan Porvoontien ja Hämeentien yhdisti puolestaan Tuusulasta Mäntsälään vievä tie, joka oli merkittävin Keski-Uudenmaan paikallisteistä.⁸⁸

1700-luvun puolivälin tienoilla muotoutui Loviisasta Suurelle Savontielle vievä linjaus, jonka oli alun perin tarkoitus vahvistaa Loviisan asemaa Savon ja Pohjois-Karjalan kaupan keskuksena. Linjaus vei Loviisasta Lapinjärven, Porlammin, Artjärven ja Uudenkylän kautta suurelle Savontielle. Tien merkitys ei kuitenkaan Loviisan kannalta muotoutunut odotusten mukaiseksi, sillä Itä-Suomen kauppa keskittyi enemmän Pohjanmaan kaupunkeihin.⁸⁹

Läntisen Uudenmaan varhaisin paikallistie on

⁸² Härö 1993, 50, Viertola 1974, 40

⁸³ Salminen 1993, 88

⁸⁴ Viertola 1974, 55

⁸⁵ Viertola 1974, 55

⁸⁶ Viertola 1974, 55

⁸⁷ Viertola 1974, 55–57

⁸⁸ Viertola 1974, 78

⁸⁹ Viertola 1974, 69

Kuninkaan kartastossakin näkyvä Vihdistä Lohjan ja Nummen kautta Saloon vievä Ylinen Uudenmaantie, johon yhtyi myös Pohjasta Sammatin kautta kulkeva paikallistie. Pohjasta Sammatin kautta tähän yhtyvä linjaus oli myös keskiaikainen tie, mutta kunnostettiin maantiekseksi vasta 1700-luvun ja 1800-luvun vaihteessa. Kuninkaan kartastoon tie on kuitenkin jo merkitty paksummalla, päätietä/maantietä osoittavalla viivalla lukuun ottamatta aivan tien loppupätkää Valkerpyyn järven länsipuolella. Pohjasta lähti tie myös etelään, Hankoniemelle. Kuninkaan kartastoon Hankoniemelle kulkeva osuus on merkitty päätietä osoittavalla paksummalta viivalla, mutta pian Hankoniemen jälkeen tieviiva muuttuu ohuemmaksi. Tie oli ilmeisesti kartoittamisen aikoihin vasta rakenteilla.⁹⁰

Myös Tenholasta Bromarviin vievä tie on ilmeisesti uudempi; siitä on mainintoja aina 1600-luvulta lähtien⁹¹. Tammissaaren kärkeen vei tie johon oli yhteys sekä Karjaalta että Snappertunasta. Nämä tiet ovat myös oletettavasti jo keskiaikaisia⁹². Suuren Rantatien eteläisen ja pohjoisen linjauksen välillä kulki muutamia yhteystietoja, joista paksummalla viivalla on Kuninkaan kartastoon merkitty Inkoon

kirkolta Mustion ruukille vievä tielinja.

Eräs maininnan arvoinen paikallistie on myös Tuusulasta Nurmijärven kautta Vihtiin kulkeva poikittaistie, joka rakennettiin 1770–80-lukujen vaihteessa⁹³. Kuninkaan kartastossa alueen tiet on merkitty vain ohuella viivalla, mutta tieverkostosta on erotettavissa Tuusulasta Vihtiin vievä linjaus.

Itä-Uudenmaan paikallisteistä merkittävä oli ainakin Pernajan Koskenkylästä Korsmalmin kautta Elimäelle johtava tie, joka yhdisti Itä-Uudenmaan Kymenlaaksoon. Tie periytyy 1600-luvulta, kenties varhaisemmaltakin ajalta, mutta 1700-luvun alussa se kunnostettiin maantiekseksi. 1700-luvulla maantiekseksi kunnostettiin myös itäinen, Suurelta Rantatieltä Elimäelle vievä tielinjaus, joka erosi Rantatiestä Ahvenkoskella.⁹⁴

Tärkeimpien tielinjauksien lisäksi 1780-luvun kulttuurimaisemaan kuuluivat olennaisena osana myös lukuisat pienemmät kylä- ja tilustiet. Kuninkaan kartastoon on merkitty varsin kattavasti myös pienempiä teitä ja kyläympäristöjen tieverkostoja sekä talviteitä. Paikkatiedoksi on digitoitu kuitenkin vain suuremmat, merkitykseltään seudulliset maatiet.

⁹⁰ Härö 1993, 50, Viertola 1974, 78

⁹¹ Härö 1993, 50

⁹² Viertola 1974, 78

⁹³ Viertola 1974, 79

⁹⁴ Viertola 1974, 79

LIITE 1

Menneisyyden maisemasta tämän päivän kulttuuriympäristöksi

–Esimerkkejä aineiston soveltamisesta

Historiallisen paikkatiedon avulla voidaan tarkastella maiseman historiallisia ominaispiirteitä sekä kartoittaa maisemassa tapahtuneita muutoksia. Aineistoja voidaan hyödyntää monin eri tavoin paitsi maisemahistoriallisten tulkintojen lähtökohtana, myös nykyisiä kulttuuriympäristöjä tarkasteltaessa. Yhdessä nykyistä maankäyttöä kuvaavien aineistojen kanssa maisemahistoriallinen paikkatieto voi toimia apuna tutkittaessa esimerkiksi ympäristön säilyneisyyttä tai kartoitettaessa kulttuuriympäristöihin liittyviä arvoja.

Alla esitetyissä tarkasteluissa on selvitetty 1560-luvun kylätonttien suhdetta nykyisen kulttuuriympäristön elementteihin, kuten rakennuskannan ikään, muinaisjäännöksiin sekä erilaisiin kulttuuri-

ympäristöjen suojelurajauksiin. Tietokantakyselyiden ja karttatarkastelujen avulla voidaan saada selville, onko 1560-luvun kyläpaikoille kerrostunut nykyisen kulttuuriympäristön arvotekijöitä ja toisaalta missä sijaitsevat ne alueet, joilla kulttuuriympäristöjen arvojen kerrostuminen on voimakkainta.

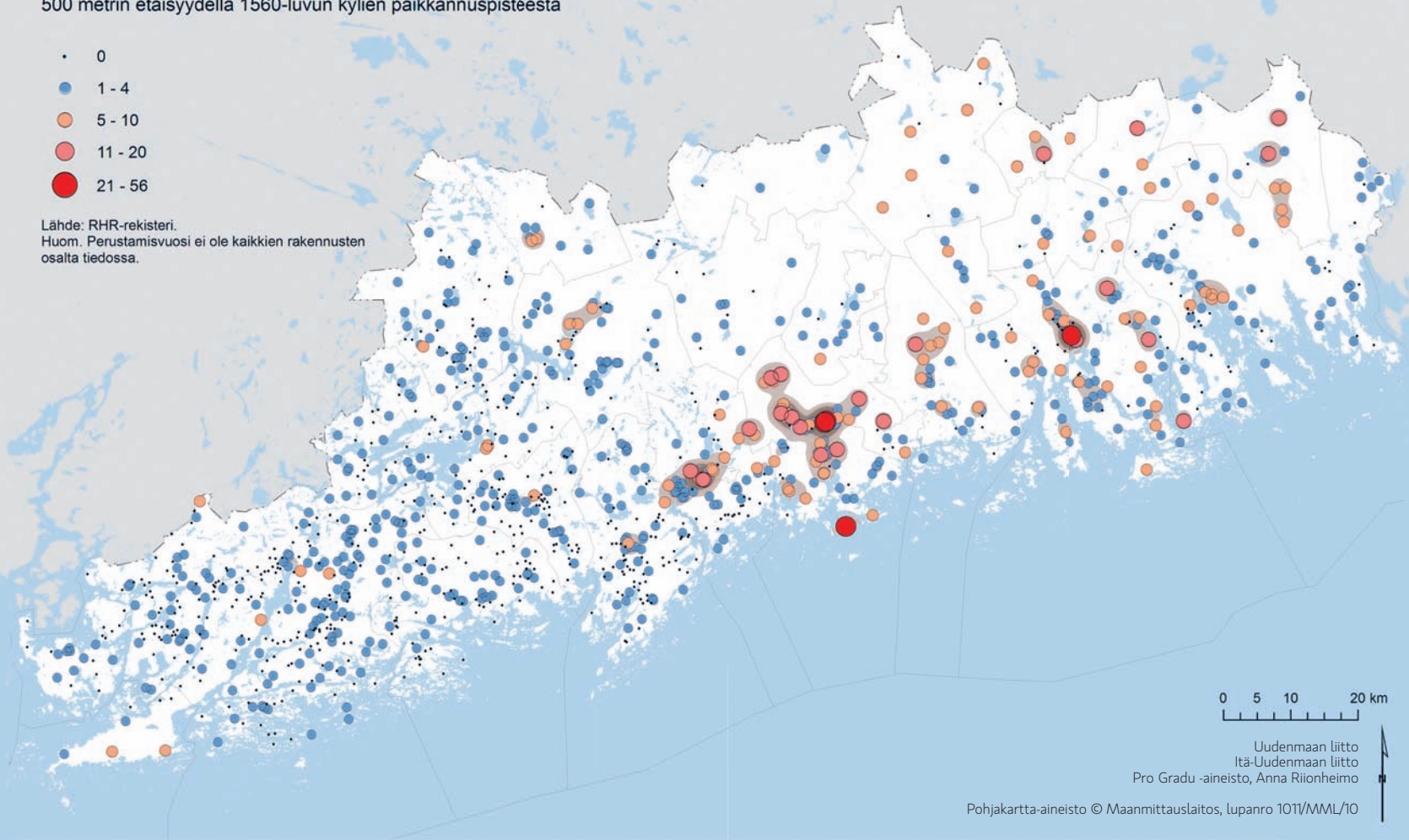
Historiallisen asutusmaiseman ja nykyisten kulttuuriympäristöarvojen kohtaamista analysoiva tarkastelutapa voi olla hyödyllinen esimerkiksi kulttuuriympäristöjen inventointien tausta-aineistona. Tulosten avulla voidaan osoittaa maakunnallisessa mittakaavassa erilaisten arvojen kerrostuma-alueita, jotka voivat edelleen toimia lähtökohtana tarkemmille, paikallisen tason tarkasteluille.

1910-lukua vanhempi rakennuskanta 1560-luvun kylätonittien alueella

Ennen 1910-lukua valmistuneiden rakennusten lukumäärä
500 metrin etäisyydellä 1560-luvun kylätonittien paikkannuspisteestä

- 0
- 1 - 4
- 5 - 10
- 11 - 20
- 21 - 56

Lähde: RHR-rekisteri.
Huom. Perustamisvuosi ei ole kaikkien rakennusten
osalta tiedossa.

Liitekarta 1.

1560-luvun kylätonittien alueella sijaitsevan nykyisen rakennuskannan ikä. Punaisena erottuvat ne kylät, joiden alueella ennen 1910 valmistuneiden rakennusten määrä on suurin. Lähteenä on käytetty Väestörekisterikeskuksen rakennus- ja huoneistorekisteriä. Tarkastelussa on huomioitava, että tieto rakennuksen perustamisvuodesta puuttuu osalta rakennuksista. Kylätonittien aluetta on mallinnettu 500 metrin laajuisella etäisyydvyöhykkeellä.

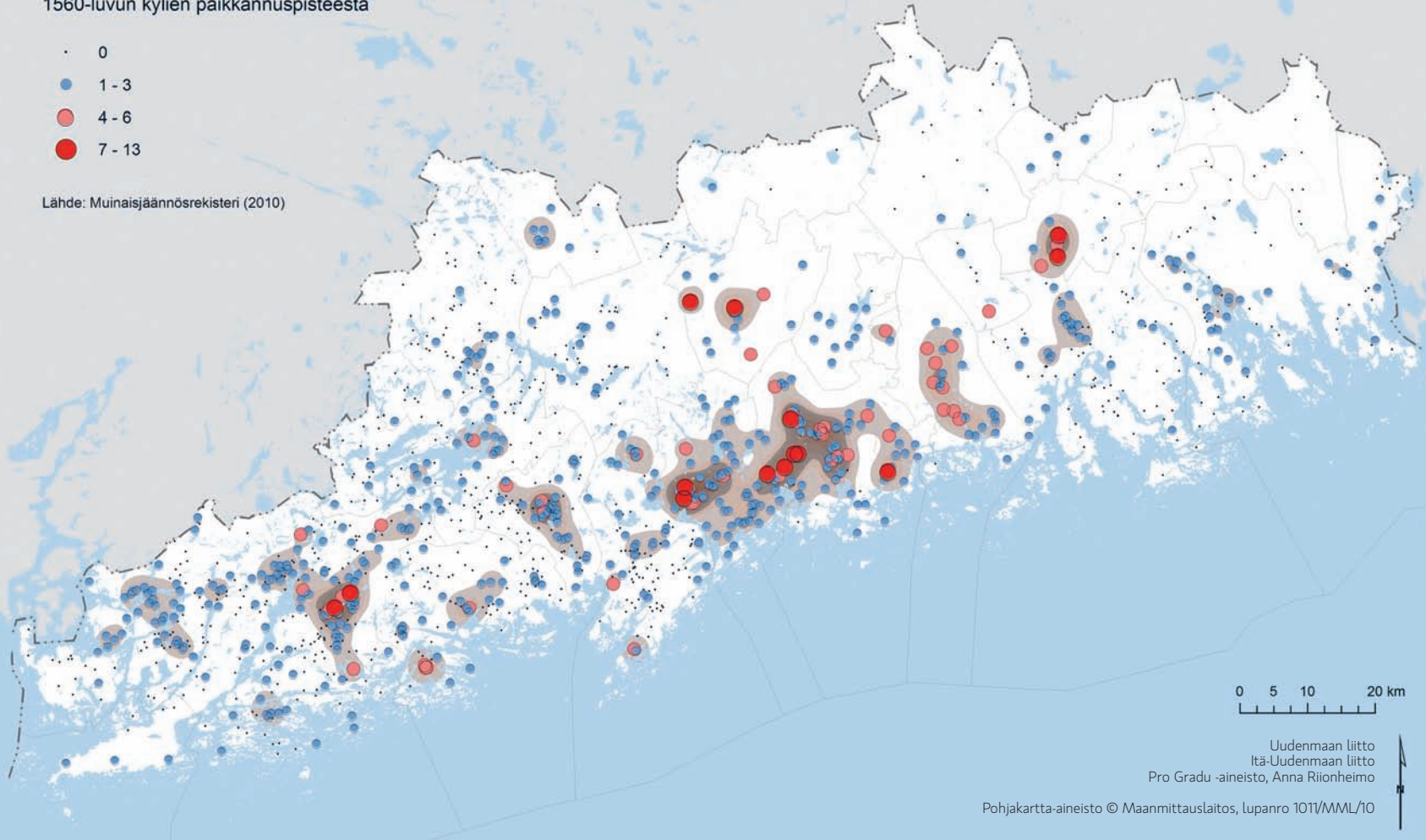
Tarkastelun avulla voidaan etsiä alueita, joilla sijaitsee vanhaa rakennuskantaa ja joiden asutushistoria juontaa juurensa jo 1560-luvulle. 1560-luvun kylätonittien ja vanhimman rakennuskannan päällekkäisyys voi indikoida kulttuuriympäristön arvojen kerrostumisesta.

1560-luvun kylätonttien alueella sijaitsevat muinaisjäännökset

Muinaisjäännösten määrä 500 metrin etäisyydellä
1560-luvun kylien paikkannuspisteestä

- 0
- 1 - 3
- 4 - 6
- 7 - 13

Lähde: Muinaisjäännösrekisteri (2010)

Liitekartta 2.

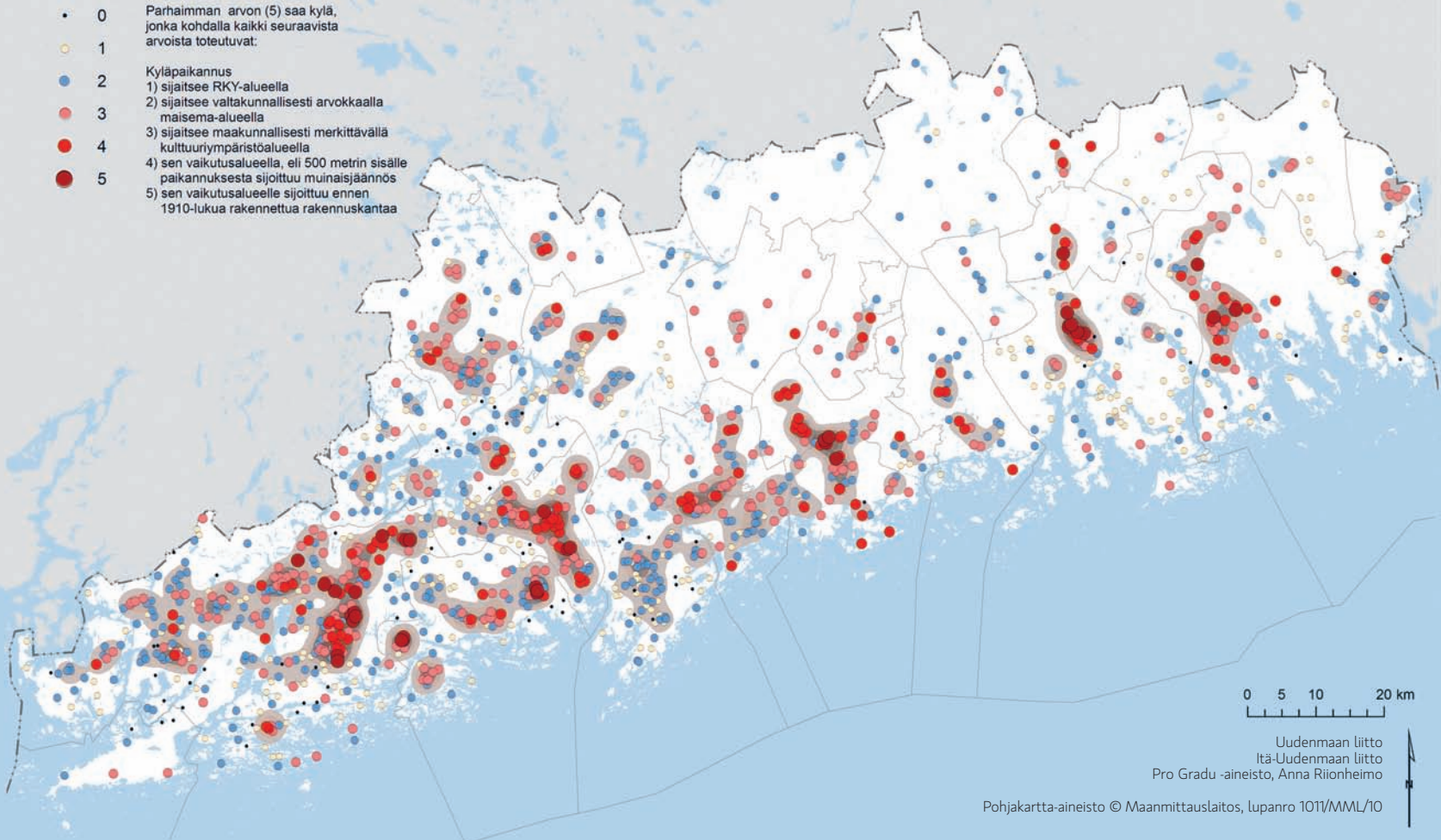
1560-luvun kylien alueella (=500 metrin etäisyydellä paikkannuspisteestä) sijaitsevien muinaisjäännösten määrä. Punaisena erottuva ne kylät, joiden alueella muinaisjäännösten määrä on suurin.

Muinaisjäännökset edustavat osaltaan nykyisen kulttuuriympäristön säilynyttä kerrostumaa, joiden kohdalla maiseman historiallinen arvo on osoitettavissa. 1560-luvun kyläaineiston ja muinaisjäännösaineiston yhteistarkastelulla voidaan se selvittää paitsi kulttuuriympäristön arvojen kerrostumista, myös maiseman historiallista jatkuvuutta.

Kulttuuriympäristön arvotekijät 1560-luvun kylätonttien alueella

Kulttuuriympäristön arvotekijät (1-5) ja arvojen tiivistymäalueet

- 0 Parhaimman arvon (5) saa kylä, jonka kohdalla kaikki seuraavista arvoista toteutuvat:
- 1 Kyläpaikannus
- 2 1) sijaitsee RKY-alueella
2) sijaitsee valtakunnallisesti arvokkaalla maisema-alueella
- 3 3) sijaitsee maakunnallisesti merkittävällä kulttuuriympäristöalueella
- 4 4) sen vaikutusalueella, eli 500 metrin sisällä paikannuksesta sijoittuu muinaisjäännös
- 5 5) sen vaikutusalueelle sijoittuu ennen 1910-lukua rakennettua rakennuskantaa

0 5 10 20 km

Uudenmaan liitto
Itä-Uudenmaan liitto
Pro Gradu -aineisto, Anna Riionheimo

Pohjakartta-aineisto © Maanmittauslaitos, lupanro 101/MML/10

Liitekartta 3.

1560-luvun kylien alueelle kerrostuneet nykyisen kulttuuriympäristön arvot (1-5). Arvotekijöinä on käytetty valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen rajauksia (RKY), valtakunnallisten maisema-alueiden rajauksia, maakunnallisesti merkittävien kulttuuriympäristöjen rajauksia (Uudenmaan rakennettu kulttuuriympäristö 2007¹, Itä-Uudenmaan rakennettu kulttuuriympäristö 2007²), muinaisjäännösrekisteriä sekä rakennus- ja huoneistorekisteriä. Punaisena erottuvilla alueilla kulttuuriympäristön eri arvojen kerrostuneisuus on kaikista suurin. On kuitenkin syytä huomata, että ainakin maakunnallisesti arvokkaita kulttuuriympäristöjä koskevan inventointitiedon määrä vaihtelee maakunnan eri osissa ja voi siten vaikuttaa lopputulokseen.

¹ inventointiluonnos, Uudenmaan liitto, Putkonen 2007

² Itä-Uudenmaan liitto, Itä-Uudenmaan maakuntamuseo, Museoviraston rakennushistorian osasto 2007

Lähteet

Alanen, Timo & Kepsu, Saulo: *Kuninkaan kartasto Suomesta 1776-1805*. SKS, Helsinki 1989.

Björn, Ismo: *Muuttuva maalaismaisema*. Teoksessa *Suomen maatalouden historia 1*. Toim. Viljo Rasila, Eino Jutikkala ja Anneli Mäkelä-Alitalo. SKS, Helsinki 2003.

Fogelberg, Paul: *Tieverkon luonnonmaantieteellinen tausta*. Teoksessa *Suomen teiden historia 1*. Tie- ja vesirakennushallitus, Suomen tieyhdistys, Helsinki 1974.

Forsius, Johanna: *Historiallinen paikkatieto Hämeen ja Itä-Uudenmaan maakuntakaavoja varten tehdyissä selvityksissä*. Teoksessa Mökkönen, Teemu: *Historiallinen paikkatieto*. Digitaalisen paikkatiedon tuottaminen historiallisista kartoista. Suomen ympäristö 34, Ympäristöministeriö, Helsinki 2006.

Frisk, Michael: *Historiska kartor. Begrepps- och informationsanalys inför en anpassning till GIS*. Riksentikvarieämbetet, Stockholm 2000.

Gardberg, C.J. & Dahl, Kaj: *Kuninkaantie Turusta Viipuriin*. Kustanneosakeyhtiö Otava, Helsinki 1999.

Garberg, C.J.: *Kaupunkilaitos keskiajalla ja uuden ajan alussa*. Teoksessa *Suomen kaupunkilaitoksen historia 1*. Keskiajalta 1870-luvulle. Toim. Päiviö Tommila. Suomen kaupunkiliitto, Helsinki 1981.

Haggren, Georg: *Historialliset lähteet ja niiden käyttö arkeologian apuvälineenä. Merellinen perintömme* (cd rom), 2005a.

Haggren, Georg: *Luettelo Keski- ja Länsi-Uusimaan keskiaikaisista kylistä. Merellinen perintömme* (cd rom), 2005b.

Haggren, Georg: *Autioituneet kylätontit. Kurkistusreikä Uudenmaan asutushistoriaan. Merellinen perintömme* (cd rom), 2005c.

Haggren, Georg: *Uudenmaan synty – läntisen Uudenmaan keskiaika*. Teoksessa *Kylä, keskiaikaa itämeren rannalla*. Espoon kaupungin museo, 2008.

Harju, Erkki-Sakari & Tiilikainen, Heikki (toim.): *Kuninkaallinen merikartasto 1791-1796. C.N. af Klerckerin johtama kartoitustyö Suomenlahdella*. Atlasart, Jyväskylä 2009.

Härö, Mikko: *Läntisen Uudenmaan rakennusten ja maiseman kulttuurihistoriallinen inventointi*. Läntisen Uudenmaan seutukaavaliitto 1993.

Jutikkala, Eino, Jokipii, Mauno, Luukko, Armas, Soininen, Arvo M.: *Suomen asutus 1560-luvulla, Kyläluettelot*. Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja N:o 4, Helsinki 1973a.

Jutikkala, Eino, Jokipii, Mauno, Luukko, Armas, Soininen, Arvo M.: *Suomen asutus 1560-luvulla, Kartasto*. Suomen historiallinen seura, käsikirjoja VII, Forssa 1973b.

Jutikkala, Eino: *Peltojen sarkajako*. Teoksessa *Suomen maatalouden historia 1*. Toim. Viljo Rasila, Eino Jutikkala ja Anneli Mäkelä-Alitalo. SKS, Helsinki 2003a.

Jutikkala, Eino: *Kartanot*. Teoksessa *Suomen maatalouden historia 1*. Toim. Viljo Rasila, Eino Jutikkala ja Anneli Mäkelä-Alitalo. SKS, Helsinki 2003b.

Jutikkala, Eino: *Maatalouspolitiikka*. Teoksessa *Suomen maatalouden historia 1*. Toim. Viljo Rasila, Eino Jutikkala ja Anneli Mäkelä-Alitalo. SKS, Helsinki 2003c.

Jutikkala, Eino: *Aatelisvalta ja lahjoitusmaat*. Teoksessa *Suomen maatalouden historia 1*. Toim. Viljo Rasila, Eino Jutikkala ja Anneli Mäkelä-Alitalo. SKS, Helsinki 2003d.

Kaukiainen, Yrjö: *Suomen asuttaminen*. Teoksessa *Suomen taloushistoria*. Helsinki 1980.

Kepsu, Saulo: *Uuteen maahan. Helsingin ja Vantaan asutus ja nimistö*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2005.

Mökkönen, Teemu: *Historiallinen paikkatieto –Digitaalisen paikkatiedon tuottaminen historiallisista kartoista*. Suomen Ympäristö 34, Ympäristöministeriö, Helsinki 2006.

Niemelä, Jari: *Talonpoika toimessaan. Suomen maatalouden historia 1*. Tietolipas 255, SKS, Helsinki 2008.

Niemelä, Jari: *Ruotujakolaitos – osa maataloutta*. Teoksessa *Suomen maatalouden historia 1*. Toim. Viljo Rasila, Eino Jutikkala ja Anneli Mäkelä-Alitalo. SKS, Helsinki 2003.

Nikula, Oscar: *Kaupunkilaitos 1721-1875*. Teoksessa *Suomen kaupunkilaitoksen historia 1*. Keskiajalta 1870-luvulle. Toim. Päiviö Tommila. Suomen kaupunkiliitto, Helsinki 1981.

Nummela, Ilkka: *Asutus, pelto ja karja*. Teoksessa *Suomen maatalouden historia 1*. Toim. Viljo Rasila, Eino Jutikkala ja Anneli Mäkelä-Alitalo. SKS, Helsinki 2003.

Oksanen, Eeva-Liisa: *Mäntsälän historia Ruotsin vallan aikana*. Teoksessa *Mäntsälän historia 1*. Mäntsälä 1991.

Orrman, Elias: *Suomen keskiajan asutus*. Teoksessa *Suomen maatalouden historia 1*. Toim. Viljo Rasila, Eino Jutikkala ja Anneli Mäkelä-Alitalo. SKS, Helsinki 2003a.

Orrman, Elias: *Talonpoikainen maalaissyhteiskunta*. Teoksessa *Suomen maatalouden historia 1*. Toim. Viljo Rasila, Eino Jutikkala ja Anneli Mäkelä-Alitalo. SKS, Helsinki 2003b.

Orrman, Elias: *Keskiajan maatalous*. Teoksessa *Suomen maatalouden historia 1*. Toim. Viljo Rasila, Eino Jutikkala ja Anneli Mäkelä-Alitalo. SKS, Helsinki 2003c.

Ranta, Raimo: *Ulkomaan- ja kotimaankauppa*. Teoksessa *Suomen taloushistoria 1*, agraarinen Suomi. Kustanneosakeyhtiö Tammi, Helsinki 1980.

Rantanen, Arja & Kuvaja, Christer: *Sipoon pitäjän historia vuoteen 1868 osa 1*. Sipoon kunta, Jyväskylä 1994.

Rasila, Viljo: *Torpparijärjestelmä*. Teoksessa *Suomen maatalouden historia 1*. Toim. Viljo Rasila, Eino Jutikkala ja Anneli Mäkelä-Alitalo. SKS, Helsinki 2003.

Rosendahl, Ulrika: *Kylä ja sen rakentajat*. Teoksessa *Kylä, keskiaikaa Itämeren rannalla*. Espoon kaupungin museo, 2008.

Saarenheimo, Juhani: *Isojaot ja isojaon järjestelyt*. Teoksessa *Maanmittaus Suomessa 1633-1983*. Maanmittaushallitus, Helsinki 1983.

Saarenheimo, Juhani: *Isojako*. Teoksessa *Suomen maatalouden historia 1*. Toim. Viljo Rasila, Eino Jutikkala ja Anneli Mäkelä-Alitalo. SKS, Helsinki 2003.

Salminen, Tapio: *Suuri rantatie*. Tielaitos ja painatuskeskus, Helsinki 1993.

Salonen, Torsti: *Länsi-Uusimaa rautakaudesta tietokoneaikaan: yhteiskuntakehityksen pääpiirteet Länsi-Uudellamaalla sen pohjoisosien näkökulmasta katsottuna*. Länsi-Uudenmaan seutukaavaliitto, 1987.

Schybergson, Per: *Teollisuus ja käsityö*. Teoksessa *Suomen taloudellinen historia*. Tammi, Helsinki 1980.

Selen, Göran: *Porvoon pitäjä kautta aikojen I*. Porvoon maalaiskunta, Porvoo 1996.

Seppälä, Sirkka-Liisa: *Perinnemaisemien yhteys varhaiseen asutus- ja maankäyttöhistoriaan*. Suomen ympäristö 1/2006.

Soininen, Arvo: *Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinteisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle*. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1974.

Solantie, Reijo: *Mikä on Uusimaa? Uudenmaan asutushistoriaa*. Uudenmaan maakuntaliitto 1992.

Suomen sukututkimusseura, www-palvelu: *Tietoja Suomen seurakunnista* (<http://hiski.genealogia.fi/seurakunnat/>)

Viertola, Juhani: *Yleiset tiet Ruotsin aikana*. Teoksessa *Suomen teiden historia 1*. Tie- ja vesirakennushallitus, Suomen tieyhdistys, Helsinki 1974.

Åström, Sven-Erik: *Sahateknologia ja -ekologia*. Teoksessa *Suomen taloudellinen historia*. Tammi, Helsinki 1980.

Östman, Ann-Catrin: *Mekanisoinnin ensimmäinen aalto*. Teoksessa *Suomen maatalouden historia 2*. Toim. Matti Peltonen. SKS, Helsinki 2004.

ISBN 978-952-448-326-1
ISBN 978-952-448-327-8

ISSN 1236-6811 (painotuote)
ISSN 1236-6811 (pdf)

Uudenmaan liitto | Nylands förbund

Esterinportti 2 B | 00240 Helsinki
Estersporten 2 B | 00240 Helsingfors | Finland
puh. | tfn (09) 4767 411
toimisto@uudenmaanliitto.fi | www.uudenmaanliitto.fi